

תתן אמת ליעקב

מ א ת

הרב מאיר הרשקוביץ

«תני שלשה שמות נקראו לאדם הזה: אחד שקראו לו אביו ואמו ואחד שקראו לו אחרים ואחד שקראו לו בספר תולדות ברייתו».

כזאת היא ההגדרה שחז"ל הגדירו בה את דברי החכם מכל אדם: «טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו». השם, שהאדם קונה לעצמו על ידי יצירותיו, הוא שמו וזכרו מעולם ועד העולם. דברי חז"ל, במדרש קהלת הנ"ל, יכולים לשמש מבוא והקדמה לתאור תולדותיו של החכם רבי יעקב רייפמן משברשין.

רייפמן לא הי' סתם חוקר ולא סופר סתם. אישיותו היתה מגוונת ומיוחדת במינה, בקוויה החיוביים והשליליים. כמספר מוקיריו ומכבדיו רבו ג"כ ידידיו ומבקריו. אך בכל זאת טובים היו אהלי יעקב ובכל מקום שהותו נעשו לכתובת ספרותית מכובדת ומעניינת. ביחוד נבין לרחו הגדולה והקשה גם יחד, אם נזכר גם זאת ליעקב, שהיו ממש התהפכו תחת מסכות הזמן ונביא בחשבון את התנאים הקשים, שבהם יצר פרסם את פרי עטו ועתו.

1) בספרית בימדר לרבנים, מיסודו של רו"ש, נמצא צרור מכתבים, מכ"י רייפמן, רשום במספר 3783 (עוררני עליו ידיי הרב דוב מגולבוים מספרית רבנו יצחק אלחנן), ועל יד חתימת רייפמן נמצאת עפ"י רוב החותמת שלו: «תתן אמת ליעקב» (פסוק במיכה, ז, כ). עיין בדו"ח שלו, על תכונות נפשו, בנוגע לנקודה הזאת, בכנסת ישראל, שפ"ד, ח"ג, עמוד 177, אות 2, ועוד נדבר ע"י.

2) מדרש רבה לקהלת, סדרא תניינא, ז, ג.

3) מגילת קהלת, ז, א.

4) קהלת רבה, שם, בהערות המתנות כהונה.

5) קהלת רבה, שם, ז, א, בפרוטרוט. ועיין תחומא, בוכר, ריש ויקהל, בהערה א, ולא אליו ציין

בעל מתנות כהונה, עיי"ש.

6) בסיפוק נפש ספרותי אני שמח להודיע, שהסופר ר' נפתלי בן מנחם העירני בטובו, שבתל אביב נמצא בידי אחד המוליים מחקר ביבליוגרפי שלם על כל מה שנוגע לרייפמן, הן מה שהוא כתב והן מה שכתבו אליו ועליו, בזמנו ואחר מותו. העבודה החשובה הזאת נעשתה על ידי המנוח ח. נ. ביאליק וחוקה עליו שלא הוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן. ועיין לענייננו, בליט. בל. דעס אָריענט, משנת 1844, גליון 8, עמוד 128, בשבחו של רייפמן; באַללגעמיינע צייטונג, משנת 1855, עמוד 301, הערכה על ספרו: תולדות רבנו זרח"י הלוי; הכרמל, שנה ג', חוברת ז', עמודים: 275-376; האסיף, משנת תרמ"ח, עמוד 138; שם, משנת תרנ"ד, עמוד 200; אוצר הספרות, שנת תרמ"ח, עמוד 147, ועוד יובאו הרבה מקורות בענין זה, בקשר לנקודות אחרות, לקמן.

7) באַללג. צייט. משנת 1859, בדברי קבק, נאשם רייפמן גוראות, שדבריו הם אנטיקוויטרט (גושנים), כי הוא אינו מזריח לעינין בספרי קודמי. בצורה חריפה — וכנראה יותר אישית — הותקף ב"הפסגה", מהלל דוד הכהן טרייזש, משנות תרנ"ו (30-31), תרנ"ז (בחוברות: ג' 33, ד' 57, 67), תרנ"ט (31-35) ותר"ס (31, 32, 33-36, 51-57, 92-93). ועיין בהמגיד, שנת תר"ח, עמוד 91, והמליץ, שנת תרמ"י, עמודים 662, 742.

8) עיין במכתביו לואב ולחיים חיות, שיתפרסמו בנספח למאמר הזה, גם במכתבו למהר"ץ חיות, שם; ועיין במכתבו לשזח"ה (יד ושם), לזכר אברהם זלמן פרידוס, נייירוק, תר"ץ, עמודים:

בשלישי בשבת, ר"ח ניסן, שנת תקע"ה, בכפר לאגאוו — הרחוקה כשלש פרסאות מעיר אפטא, אשר בגליל ראדום, בארץ פולין — נשמע הקול קול יעקב, בביתם של ר' צבי הירש ורחל רייפמן, בפעם הראשונה. הוריו לא היו רמי יהחס וגם בין אילי הכסף נפקד מקומם, אבל בתמימותם ובהתמסרותם לתורה ולתעודה תמיד היו בין העשרה הראשונים.

את לקחו הראשון, בתורה הכתובה והמסורה, שמע יעקב מפי אביו⁽⁹⁾, בזמן שהי' פנוי ממשרתו, כסופד ומזכיר לאחד מנכבדי המקום. סוג המשרה מעיד שאביו הי' בעל "השכלה" ידועה, ואפשר להניח שכבר בשעוריו הראשונים הדריך את בנו, ביודעין ובלא יודעין, לגישה נבונה וקפדנית ללמודים.

מאמו, הפשוטה והטובה בנשים, ירש הבן את אהבתו הגדולה לבית היוצר של האומה, לבית המדרש. כי היא — שלא ידעה מאימה, לפי עדות הבן (ככהערה 10) — נשאה את ילדה הפעוט, עוד לפני אשמורת הבוקר, ל"חדר", כדי שבגילו הרך יספוג לתוכו את אוירת עמודי דגירסא. את תורת אמו זאת העלה הבן תמיד על שפתיו, ביחד עם הוקרתו ליקהת-אם.

מכפר לאגאוו פדה ה' את יעקב בשנת תקפ"ב, אחרי שההבערה ללהב יצאה וכל בית אביו עלה על המוקד. כל בני משפחתו עברו לעיר אפטא, מקום מולדתו של אביו. כהונת ה"מלמדות" היתה מאז מנת-חלקו של ר' צבי הירש וביחד עם שעות העבודה הרבות, גדלו גם העוני והלחץ, זה הדחק, בבית. אך אביו לא הזניחו ועוד כשנתיים טיפל בו כמקודם. אמנם נפשו הצמאה לעמקות ולחקירה, להבנה הגיונית ולשיטתיות "מסויימת", לא אמרה לתורת אביו די. בשנות תקפ"ד-תקצ"ג נמנה יעקב עול-הימים על תלמידי דייני העיר, שאחד מהם הי' ר' מאיר חריף, דרכם בהוראה ג"כ לא מצא חן בעיניו, כי לא למדו את המסכתות לפי הסדר ובשלמותן, אלא דלגו מסוגיות לסוגיות, והכל בשיטת הפלפול והסלסול, כנהוג אז בשיבות פולין — אם גם לא בכלן — ע"כ מתוסר מורים מומחים, שיתאימו לרוחו, נעשה יעקב רייפמן לאובטודידאקט, וזה נשאר לכל ימי חייו, ובוצין בוצין מקטפי ידע⁽¹¹⁾, כי במעליו התנכר הנער ומכריו העידו שלגדולות נוצר.

בעיר אפטא, שהיתה אז מבצר ומרכז לחסידות⁽¹²⁾, לא היתה חדוה וישועה ליעקב.

(זח), מיום ט"ז סיון תרמ"א, שכתב בזה"ל: "אולם עגמה נפשי מאד לאמרת הרופא הגדול הזה, כי לבריאות עיני נחוץ לי עד מאד לשבת במעון מרחח וסקט וסאנן מכל סאון ורגש. הן אני לעצבון רוחי הוגני יושב בנוה קטן וצר ככלוב עוף ובבין עוללים ויוגקים ואף גם בבין תרנגולים המצפצפים והומים כהמות ים יומם ולילה ומשביתים וכפריעים אותי מעבודתי בתורה ובחכמה, וגם אינם מניחים לי לישון, והנה יש לי חדר הרוס בלי בג וכלי מקרה, ולו היו לי מאה רוי"כ יכולתי לעשות ממנו בית מיוחד לי לבדי... וכבר הואילו יידיים אחרים לעזר לי... והגני מפיל את תחינתי לפניך, כי תבוא גם אתה בסודם...".

(9) עיין בבן חנני, א"צ 143; המליץ, תרמ"ב, גליון 12, עמוד 224; ליט. בל. 1843, עמוד 440; הכרמל החדשי, שנה ג', חוברת ז', עמוד 375, ועוד לקמן על זה.

(10) מדברי רייפמן באוטוביוגרפיי שלו, שבכני, ג' 175.

(11) לפי חז"ל בברכות, מח, א.

(12) ע' בתולדות החסידות, דובנוב, 315'314; החסידים והחסידות, הורודצקי, ב, קעז'קפת;

ע"כ עזבה לנפשה ועבר לובלינה. שם ניסה, בשנת תקצ"ג — השנה שהגיע לשם — לארגן בית ספר יסודי, דתי-מודרני, והוא אז רק כבן 15-16 שנה. החסידים, שהריחו בו את ריח ההשכלה, הכוהו על קדקדו¹³) ומני אז תמיד הביטו עון ביעקב. תבוסה דומה נחל מהחסידים גם כשלושים שנה אח"כ, בשנת תרכ"ב, בערים חעלם וזאמושץ¹⁴). וככה התחילה סערת חייו במלחמה גלוי' עם החסידים.

את המרגוע הנפשי והרוחני מצא לתקופה ידועה אחרי שה' הזמין לו את בת גילו. הגברת טשארנא, בת ר' יוסף מיימון, משברשין, שעליד לובלין. בבית חותנו מצא את שאהבה נפשו. שם הרווה את צמאונו בספרי הפילוסופי' היהודית, יגע בהם ומצא בהם כדי מדתו, ולא יותר. משם התכתב עם גדולי ההשכלה ומשם המציא פרי רוחו למכתבי-עת המפורסמים¹⁵).

דרך כוכב מיעקב

לפי דברי עצמו¹⁶) השתוקק תמיד להיות מקורי¹⁷) ובקורתי¹⁸). דוגמה מאלפת ואופיינית מזה הונצחה במכתבו הגדול, שנתפרסם בירחון ציון¹⁹). שלדעת צינברג²⁰)

דור דעה, קמלהאר, תקופה ג', רכטרלה; החסידות, מרקוס, 135-133; החסידות וההשכלה, מאהלער, 384-382; אור הגנוז, בוכר, 321-311; ספר החסידות, רפאל, רמו, רעו.

13) ייואח בלעטער, כך ל"ו, עמודים: 44-42, על ההשכלה בזאמושץ.

14) שם; בהמליץ, תרמ"ב, גליון 34, עמודים: 691-690; השכלה בזאמושץ; גם זאמושץ בגאונה

ושברה, עמודים: 73-33.

15) יתבאר לפנינו, במשך ההרצאה.

16) בכנסת ישראל, שם, עמוד 177, הערה 1. ועיין בהאסיף, תרנ"ד, עמוד 202, אות א'.

17) בספר תעודת ישראל, ברלין, תרכ"ה, הוא נלחם קשות נגד המתקנים (ריפורמים), אשר במקום להזהיר את העם על הסכנות שבטורי גפן נכרי' ובחקוי שטחי ולעודדו להיות מקורי, הם משתוקקים רק להקל על העם בזה שפניהם הם לפריקת עול תורה ומצוות (עמוד 15, אות י').

18) לפעמים השתמש רייפמן בביטוי הזה במכתביו (עיין בנספחים, במכתבו לואב חזלף חיות):

„לא זברתי תלמודי אלא כמבקר“, שלדעת הרבה מקוראיו הטיל בזה צל על חידושי בדרך כלל, וגם

לא יצא נקי מבקורת האדריקת בגלל זה. כי באמת אין יסוד מדעי במבחנתו זאת, כי אצל היהודי הדתי

אין כל הבל בין לימודיו התלמודיים ובין בקרתו, ואור מדעי משמשים פה ללא ערובי. ובאבחנתו

זאת הפריד בין הדברים, שלדעתי עשה זאת „מגעועיו“ להימנות על המבקר' שטרם הכירו בו, ככה

שזאת היא יותר חולשה מאשר חטא. לשבחו צריכים לקרוא מה שכתב בספרו אור בקר, ברלין, חרל"ט,

ששם קבע מסמרות לבקורת אמיתית-מסורתית: „כי הבקורת היא ססחיים ואף גם סם מות... בדי

הראשונים היא נר חופש כל חדרי תעלומה למצוא האמת, ובידי האחרונים היא כשיל וזילפות להלום

כל קודש“. למרות כל זאת יצאו נגדו רבים מחכמי הדור (עי' המגיד, תרכ"ז, גליונות: 18, 19 — מביאם

חיים שלי, במחקר המקרא בספרות ההשכלה, ירושלים, תש"ב, עמ' 128-137) והחליטו שדרכו מלאה

קוצים. טענו עליו, שהוא הרשה לעצמו לאמר (השחר, תש"ב) ששל יסוד האותיות הדומות שבשפות

המזרחיות, נפלו טעויות בכה"ק, וזה יותר מפתחה של מחט! ! יותר מזה, הוא טען שחז"ל בעצמם

היו אבות הבקורת (משיב דבר, היען, תרכ"ו, עמודים: 29-30, 56-61, 64) ! ואם אינם השתדל להסביר

את ההבל שבין בקורת הראשונים והאחרונים, לא יוכל בנקל לכפר על המשפט הנועז: „שחז"ל הם

אבות הבקורת“, שיוכל להתפרס על שחי פנים, והכל תלוי במצב הדור ובהבנתו. ולפום גמלא שיחנא!

ועיין עוד בתרביץ, שנה ז', ג'ד; המגיד, שם, ג'49, וע"כ קרה לו מה שקרה, שכוכבו לא הקים שבט

מישראל, אלא נדרך על ירו' ועיין לפנינו בהערה 19 בנספחים.

19) של יאסטרקרייצענאך, תר"ב, חוברות תמוז-אב-אלול, עמודים: 152-155, 164-166, 178, 184.

20) תולדות ספרות ישראל, ח"ו, עמוד 287. בנספחים ישנה רשימה מדויקת על תרומות רייפמן

אל הירחון הזה וגם ל:הכדבל, האסיף, אוצר הספרות, כנסת ישראל (שפ"ר), הכרם וכנסת הגדולה, וכל

זה מעין הוספה לחלק הביבליוגרפי שנתפרסם בהעבר. פובליציסטיק אין היען, בשלשת חלקיו.

הוא מחקרו המדעי הראשון. מקודם שפך, שם, את כל חמתו על המדפיסים, שהכניסו לתוך פירושי דש"י, על נביאים וכתובים, את דברי ר' שמואל בר' יצחק אריפול²¹) שלדעתו אין כלאים גרועים מזה, ומענין לענין באותו הענין הוא הגיע לבלתי אמור קדוש לכל מה שכתוב בספרים²²). הוא מסתייע בזה משלשת ענקי הרוח, שמפי שלשתם אנו חיים בפרשנות התורה ומפי שנים גם להלכה ולמעשה, והם: הראב"ע²³) הרמב"ם²⁴) והרשב"ם²⁵). שזה הוא היסוד לכל בקורת אובייקטיבית ויעילה.

הוא ג"כ מדגיש שם, שמדברי הרשב"ם יוצא, שכל דבר שאינו מדברי התנאים והאמוראים, יכונה בפי הקדמונים בשם ספרים חיצוניים²⁶). שלפי זה נסיק שמסכתות שמחות, סופרים והפסיקתא, אינן מאת התנאים והאמוראים, מכיון שהקדמונים²⁷) מכנים אותם בשם ספרים חיצוניים, כמו כן הוכיח, שלפני הקדמונים היו גם חלקי גמרא למסכת כלה, ואילו לפנינו ישנן רק משניות²⁸). וגם שבמסכת דרך ארץ ישנם הרבה פרקים נוספים מתקופה מאוחרת מאד²⁹). מעניינת מאד היא גם הערתו שם על ההבדלים שבין הבבלי והירושלמי בענין חנוכה³⁰). בסוף מכתבו דבר על סדור התפלות שלנו³¹) ועל תכנית גדולה שתכנן בזה, שכנראה שלו היתה יוצא לפועל כצורתה וכדוגמתה הי' לנו היום מפעל ענקי בספרות הליטורגית, וחבל על הכח שלא יצא לפועל.

הקול קול יעקב

ר' יעקב רייפמן לא הי' בעל מלאכה אחת. הוא כתב ופרסם מאמרים למאות, כמעט

- 21) עיין בכן יעקב, א"ח 148, ספרו של ר' שמואל: „אגודת שמואל“ הוא קיצור מחמשת ספריו, שאחד מהם בשם לב חכם הוא פירוש על הכתובים והתפילות, שכנראה הכניסו משם לתוך דברי דש"י.
- 22) מעניין לציין, שיוסף כהן צדק (מגד ירחים, ח"ד, 20'34) יצא במכתב מחאה נגד האחראיים בחברת מקיצי נרדמים (עלי' בכן חגני, ח"ב, עמ' 727'728) שהם בבחינת: לפני עור שמים מכשול, כי הדור שלנו אינו יודע את טיב המחברים כהשנים הקודמות ויתכן שיתחשבו בדבריהם יותר ממה שמגיע להם! וע"כ על המו"ל לתת דו"ח שלם ודייקני על המחבר ודורו, ובנספחים עוד ע"ו.
- 23) בפירושו לשמות, ב, כ"ב: „וכלל אובר לך, כל ספר שלא כתבוהו נביאים, או החכמים מפי הקבלה, אין לסמוך עליו, ואף כי יש בו דברים שמכחישים הדעת הנכונה, וככה ספר זרובבל וגם ספר אלדד הדני“ (על שני הספרים, עיין בבית המדרש של ילינק, ח"ב, 54'57, 102'113).
- 24) באגרת תימן, הוצאה כודעית, גיורק, תשי"ב, עמוד 72, בסוף העמוד, ובאגרתו לחכמי מרשיליא, עמוד 350, ששם מגנה ממש את הנטייה לקבל דברים רק בגלל שמצאום בכתב.
- 25) בפירושו לשמות, ד, יא, אחרי שהביא את הדעה שמשנה רבנו התנצל שהוא כבר פה, בגלל כי ברח ממצרים זה זמן רב והשפה אינה שגורה בפיו, הוא גובר: „ואין דבר זה בדברי התנאים והאמוראים ואין לחוש לספרים החיצוניים“. ועיין בשו"ת חכם צבי, סימן טו, בסוף, שמעורר ע"י. ועיין בהוצאה המודעת של הרשב"ם, מדוד ראזין, ברעסלוי, תרמ"ב, שציין שם במספר 10, בזה"ל: „כגון דברי הימים של משה רבנו, דף 4, בבית המדרש להחכם יעלינעק, חלק ב"י.“
- 26) לא להחליפם בספרים החיצוניים שבמשנת סנהדרין, בפרק חלק.
- 27) תוספות (ברכות, ית, א, ד"ה למחר; פסחים, מ, ב, ד"ה אבל; ע"ו, סה, ב, ד"ה אבל) ורא"ש מו"ק, ג, ככו.
- 28) עיין בהקדמת מ. היגער לשחחות.
- 29) עיין היסב בדבריו נגד ה"מהילהואני".
- 30) בעמוד 181.
- 31) לרייפמן הי' חומר עצום על מקצוע זה, ולפינו יתבאר.
- 32) עיין בהעב. פובל. הני"ל, א"ח 188, ב"ד 27. 31, ג'64'65, ובצינונים שם.

בכל ענפי היהדות וספרותה³²). הטרגדי' הגדולה בחייו היתה בעניו וסבלו הנוראים, כמו שבעצמו קלע אל השערה בתאורם: "לו ידע המבקר את מעמדי ותכונת עיר מגורי, לא הי' מתפלא על אשר לא זכרתי, כי אם על אשר זכרתי"³³). המתאימים היטב גם לתאורו של שפ"ר: "אך בעוד אשר רבים מהחכמים שנהנים לאורו ויקבלו השפעתו, מרומים ישכנו, הוא עולמו הקטן חשך בעדו, הוא יושב ופניו מתכרכמות ממחסור וכאב לב, כחותיו עזבוהו ומעמל ידו לא ישבע עוד"³⁴). מי שזכה ליצור כל כך הרבה, בתנאים כל כך קשים — ותמיד במקוריות ובעמקות, כי לא נחש ביעקב — הוא מיחידי הסגולה של כל הדורות, וזהו סימן שבחר ה' גם ביעקב.

ואלו הם הספרים שהוא בעצמו זכה להוציאם לאור עולם (לפי הרשימה שבכנ"י, לשפ"ר, ג, 178):

(א) תבנית הבית, זלקווא, תר"ד. לפי דבריו, ברשימתו, ובירחון ציון, משנת תר"ב, עמודים 182-183, יוצא, שבתרמילו הספרותי הי' ספר גדול בשם בית יעקב, שהי' כולל 23 שאלות ותשובות בענינים תוריים. אבל בהוצאה הנ"ל יצאו רק שש שו"ת, על יתר השו"ת אין לי ידיעה, ועיין באות הבאה.

(ב) פשר דבר, ווארשה, תר"ה. הספר כולל כ"ב ענינים שונים שבשני התלמודים. 38 העמודים הראשונים הם בעצם מכתב ארוך ערוך להרב מרדכי שמואל גירונדי מפאדובה, בו הודיע לו, שספרו פשר דבר, תבנית הבית וגם בית יעקב, הם שלשתם מעין מבוא לספרו הגדול: "תכונת הפילוסופי" התלמודית ודרך רעיוני הדת הישראלית וקורותיהן. כמו כן עשה לו מטעמים משני ספרים אחרים: מדרש מליס, בקרת רועה, שהיו מוכנים אצלו לדפוס, ופלא שברשימתו (בכנסת ישראל, שם, עמ' 182-183) על מחקריו שבכתבי-ידו, נמצאים שבעה וביניהם אין גם אחד משלשת האלה! יתכן שנכנסו לספרים אחרים. גם על ספרו הגדול הנ"ל לא שמעתי שיצא לאור! בסוף מכתבו לגירונדי התנצל רייפמן על שלא שלח אליו את מה שהי' בלבו מספרו מערכי לב, כי לא כעניני בקרת עניני פילוסופי, על כן יעדיף להשהות עוד את דבריו בזה, עד שישמע את דעת חכמי הדור עליהם ואח"כ יקדם את פניו בהם. על מאמרו, שם, בקרת רועה, בענין ברכות קדוש לבנה, עמודים 25-36, ישנה הערה מאלפת באוצר הספרות, תרמ"ט-ט"ן, בחלק דברי תורה וחכמה, עמ' 88-89, מהד"ר לעווינסון.

(ג) תולדות רבנו זרחי' הלוי, בעל המאור, פראג תרי"ג. הבקרת על הספר היתה חיובית בהחלט, גם בעתונו של פיליפסזוהן³⁵) וגם במאנאטסשריפט של פרנקל³⁶). מבקריו עודדו אותו שיוציא לאור גם את חבורו על הרמב"ן, יריבו של רז"ה ומצדיקו

(33) המגיד, תרי"ח, גליון 17, עמוד 67 (בהצופה), בתשובה לר' מתתיהו שטרנאשון (שם, עמ' 35-34).

(34) בכנסת ישראל, שם, עמוד 184. ועיין באגרות י"ג לרייפמן, מספרים: כו, נא, נב, צ, קטו, קכב, קכד.

(35) אָללגעמיינע צייטונג דעם יודענטומס, שנת 1855, עמוד 301.

(36) שנת 1855, עמודים 37-41. יחסו של פרנקל לרייפמן הוא משונה מעט, ועוד חזון למועד.

של הרי"ף³⁷). החכם עפשטיין, שעבד את ספרי ההיסטוריה של גרץ ועטרם בהערות. יקרות למכביר, הסמיך את דברי גרץ, בענין זה, על ספרו של רייפמן³⁸). אך עלינו לציין, שגם בחבורו זה נתן מקום למרננים אחריו, כי בעמוד י"ז הניח הנהגה מאד חלוצית, שבשום אופן אין להתאימה לאישיותו של רבנו זרחיה הלוי³⁹), וכבר שקלי' למטרפסי' משד"ל⁴⁰), שהשיגו קשות על זה.

ד) קול מבשר, פראג תרי"ט. הספר הזה — כשמו כן הוא — בשורה בפיו, על הוצאה מדעית של הספר הלכות גדולות, עם באורים וחדושים מרייפמן, במאנאטסשריפט של פרנקל, משנת 1859, 157-160, ישנה רצוני' על הספר. אחד החדושים של רייפמן בספרו זה, הוא: הפענוח של ראשיתבות: "א"י", ואבאר: (בספרי הראשונים⁴¹) במצא זכר לספר אחד בשם הלכות ארץ ישראל, מאלדד הדני. בכתבי החוקר ר' אברהם עפשטיין ישנו מאמר גדול ורב-ערך על אלדד הדני, ושם⁴²) מובא "שיש מי ששער" ששם הספר הנ"ל אינו הלכות ארץ ישראל אלא הלכות אמר יהושע, והטעות נשתרברה מהר"ת, שהי' כתוב: הלכות א"י, והמעתיק "עשה חסד" עם הקורא ופענח את הר"ת ובמקום אמר יהושע הבין ארץ ישראל. ה"ש מי ששער" הוא רייפמן, שטען שמנהגו של אלדד הדני הי' להתחיל תמיד את דברי הלכה שלו במלים: אמר יהושע. דברי רייפמן בזה הם גם באורייענט⁴³) ובהכרמל⁴⁴). במכתבו לזאב חיות — שבחלק הנספחים למאמר זה — אמר רייפמן בוודאות, שגרץ בוודאי הביא את ההידוש הזה בשמו, כי ידע כמעט את כל ספריו. אך אין הדבר כן, כי בהיסטוריה של גרץ, ח"ה⁴⁵) לא נזכר שמו של רייפמן על ההידוש הזה, וגם עצם החדוש נזכר שם רק בגדר של אפשרות. והמו"ל עפשטיין צוה, שם, לעיין בספר טהע ריטואל וזו אלדד הדני, מאת מ. שלזניגר, לייפציג-ניו-יורק, עמודים 9, 10. עיינתי שם ומצאתי מפורש, שגרץ בכלל לא ידע שרייפמן המציא את הרעיון הזה. מעניין שדבר דומה לזה קרא גם לרייפמן, בקשר לחדושו על ספר האגרון של רס"ג, שמדעתו אמר⁴⁶) שאולי צריכים לומר ספר הגרון, דהיינו שהספר מטפל בחלק הדקדוקי של אותיות הגרון, ורייפמן לא ידע שזה חדושו של כרמולי⁴⁷), וכבר תפסו הרכבי בזה⁴⁸).

37) אין לי ידיעה על חיבורו של רייפמן על הרמב"ן, אך על תולדות הראב"ד, יריבו הגדול של רז"ה, פרסם רייפמן בהמגיד, משנת תרכ"ג, כציון בספר דברי ריבנות, מאת דוב דרכמן, ניו-יורק, תרס"ה, עמוד 11, בהקדמה, ואין העתון המגיד כעת תח"י, לעיין בו.

38) בהוצאה הגרמנית, ח"ו, עמודים: 197, 205, בהערות.

39) בספרו, עמוד י"ז, כתב שבטירי הרז"ה ישנם גורמים מיתולוגיים, והאלילים היוניים נרמזים בהם במלים: "תופס הקשת" (אליל האהבה אצל היוונים), "הפוגה לנוגה" (תופס-ינוגה), עיי"ש.

40) במגד ירחים, לכהן צדק, ח"ג, עמודים: 156-161.

41) שלטי הגבורים, על הרי"ף, ריש חולין; איר זרוע, כסוי הדם, ס"י שפן, סמ"ג סוף הלכות שחיטה.

42) כרך ראשון, חלק ליקוטי הלכות, עמוד קמ"ז — ירושלים תשי"י; מקור ראשי וראשון בענין זה.

43) משנת 1851, עמודים: 616-617.

44) שנה ח', גליון 36, עמוד 280.

45) בעיבודו של עפשטיין, עמוד 517.

46) בהמגיד, 1873, גליון 29, עמוד 267.

47) רעויו אריענטאלע, ט. 2, ברוססעלס, 1842, עמוד 40.

(ה) חוט המשולג, פראג תר"ט. הספר הזה מכלכל שלשה ענינים: (א) מהירות בעלי התלמוד והמדרש בשפות שונות, (ב) תולדות המשלים אשר ליהודים, (ג) הערות על הספר מבחר הפנינים⁴⁸). בסוף ספרו "משלוח מנות" — מספר ז' שברשימתנו — ישנו מכתב מהפרופיסור פרנץ דעליטש⁴⁹ עם הערות לחוט המשולש⁵⁰. מעניינים הם דברי שד"ל⁵¹ לרייפמן, ביחס לספר מבחר הפנינים: "דברך על ספר מבחר הפנינים סותרים זה את זה: אמרת שהוא מאוחר לספר חובות הלבבות, מפני שבעל חובות הלבבות אמר כי לא מצא לקדמוניו ספר מיוחד בחכמת המצפון, ואח"כ אמרת, כי בעל מבחר הפנינים לא הי' מבני עמנו, א"כ כבר בטלת את השאלה, למה לא הזכירו רבנו בחיי? ובטלת ראייתך שרצית להוכיח משתיקתו של רבנו בחיי, שספר מבחר הפנינים מאוחר לספר חובות הלבבות" — ואח"כ הגיד שד"ל ליעקב פשעו ועונו במלים אלו: "מתוך מתוך ידידי, שקול דברך במאזני צדק, ואל תמהר לכתבם על ספר, ואחר כתיבתם על תמהר לשלחם החוצה, אבל שים עיניך עליהם כאילו איש אחד כתבם, או תצרפם כצרוף כסף וכל ההשערות החלושות תחרים וכל הסברות המיוסדות על אבני תהו תורה הלאה, או תחכם". את נגעי רייפמן בזה ראה שד"ל, ואת נגעי עצמו לא ראה, אך ראו אחרים ופרסמו אותם ברבים, ודוקא באותה הנקודה, שהוא ייעץ לרייפמן⁵².

1) ארבעה חרשים, פראג תר"ך, תכנו — תכונת ארבעה ספרים, והם: בן סירא⁵³, ספר חסידים⁵⁴, סדר התפלה⁵⁵ ושאלות דרבי אחא משבחא⁵⁶.

- 48) במבואו הגדול ל: השריד והפליט מס' האגרון וספר הגלוי, עמוד ג'.
 49) רייפמן האשים את בעל מבחר הפנינים, שהשתמש במשלי בן סירא בטשה מקומות, בהעלם שם המחבר. הספר הזה כולל מאמרי מוסר קצרים בהנהגת האדם במדות טובות ובסודר לשערים, עם פירוש הקצר לר' שמשון מוניי, על מחברו אין חזקות, י"א שאבן גבירול חברו בערבית ור' אבן תבון תרגמו לעברית, וי"א שר' ידעיה הפניני, בעל בחינות עולם, חברו (אוצר הספרים, מ"329).
 50) 1813—1890. הוא הי' מחסידי אומות העולם, באהדתו לעם ישראל ולספרותו, למרות היותו פרטסטנט אדוק באמונתו. הוא ראוי לשבח מפאת שלשה דברים: 1) נהר מלתקן שגיאות בכה"ק, שמר בקפדנות על מסורת המקרא, 2) התחשב מאד בניקוד והטעמים בפרשנותו, 3) כיבד כראוי את הפרשנים הגדולים. חכמי ישראל התגאו בידיותו (אנצ. העבר. יב"647).
 51) עיין בהאסיף, תרמ"ה, בחלק אוצר הספרות, 49:38; כרם חמד, ח"ב, מכתב ג, עמוד 40; המגיד, ב"55; המליץ, תרמ"ו, 485.
 52) אגרות שד"ל, מספר 341, עמוד 829.
 53) אָללגעמיינע צייטונג ד. י. שנת 1857, גליון 48, עמודים: 657—659; האסיף, תרנ"ד, בחלק אוצר הספרות, עמ' 104—124, במאמרו של וייס על שייך; בכרם חמד, ו, עמודים: 10, 41, על שייך ושד"ל; המגיד, 1857, מספר 42 (ציון באללג. צייט. שם עמוד 657).
 54) במאמרו בהאסיף (תרמ"ו, עמ' 243—253): "דברים אחדים ממבואי לספרי אפאקריפא לדוגמא — בן סירא, הוכיח רייפמן שבמשנה ובברייתא מובאים מבן סירא ששה מאמרים, בהעלם שמו; בירושלמי הזכירו שנים בשמו ובהעלם ארבעה; בבבלי, נזכר שמו על י"ב ממאמריו אך נפקד מעשרים ושבעה. ומענין שארבעת המאמרים שבבראשית רבה, והשלשה שבתנחומא, שם בן סירא עליהם. ועיין בהכרמל, שנה ב, גליונות 19 (151—150), 20 (160—159), 21 (166) על בן סירא.
 55) עיין חסידים הראשונים, קאמעלהאר, וואיטצען תרע"ז, בתולדות דבי יהודה החסיד, ובהקדמת הרב ר' דאובן מרגליות; במיוחד באוצר טוב, משנת תרמ"ה, בששים ההערות של רייפמן לספר חסידים.
 56) באוצר טוב, תרמ"ה, פרסם רייפמן מאמר גדול בן שני חלקים: (א) מאמר לקוח מספר תפלה ורנה (שנראה שהי' לו ספר שלם בשם זה, שאח"כ פרטו לפרוטות בעתונים שונים, מה שקרה לו ע"פ רוב; ב) ששים ההערות, שבאות 55). חדושו הגדול בנוגע לשיר היחוד הוא, שהשיר הנפלא הזה אינו מעשה ירי משורר אחד. בהמליץ, תרמ"ו, עמ' 66, שבחו הד"ר לעוויסזון, ושם עמודים 763—766,

(ז) משלוח מנות, פראג תר"ך. הספר הזה כולל שתי מנות ספרותיות, שהמחבר שלחן — בשנות תרי"ט ותרי"ך — אל הר' אברהם אלבערט כהן מפאריז⁶⁶. על אחת המנות, בשם נר שבת, כתב לו החכם קירכהיים⁶⁷ דברי שבח בשמו של דובר הריפורמה, אברהם גיגר⁶⁸. כמובן שמה שמצא חן בעיני גיגר וסיעתו, יכול היו לשמש לרועץ לרייפמן ולהוסיף פסיפס נוסף במריבה שבינו וחכמי הדור האדוקים, ודי לחכימא.

(ח) מועדי ערב, ווילנא תרכ"ג. בהיותו בזאמושץ⁶⁹ היו רייפמן נוהג לאסוף את הנוער המשכילי, מדי שבת בשבתו, אל איזה מועדון, ולהרצות לפניו על ענינים שונים⁷⁰. יהודה ליב גורדון שבחו מאד על זה⁷¹. מההרצאות שבחוג הזה נוצר החבור הנוכחי. מעניינת היא הנחתו⁷², שכל ענין אסרו חג מקורו מארץ ישראל, והראי' שרק בירושלמי נזכר⁷³ החג הזה, ללא כל זכר בש"ס בבלי⁷⁴. לדעתו התחילו בני ארץ ישראל לחוג יום אחד נוסף אחרי החג, כדי לכבד בו את אחיהם שמחוץ לארץ, שחגגו ביום ההוא את יו"ט שני של גלויות שלהם. המטרה היתה לאומית-דתית, כדי שלא יאמרו אגודות אגודות בני יהודה, אך ברבות הימים נשכחה הסבה המקורית, והמנהג של אסרו חג עבר מהמולדת לגולה וגם שם התחילו לחוג אסרו חג, הגם שבזה סתרו את עיקר המנהג, שנעשה רק לכבודם. הרב יהודה הלוי לעוויץ⁷⁵ השיג על רייפמן בזה וטען שזה נראה כעין מעגל המסתובב ושב למקום שיצא משם, ללא כל צורך. ואם אמנם הרב המשיג צודק מבחינה

השיג עליו הר"ר אברהם אבלי עהרליך, ועיין עוד שם עמ' 1077-1079; אוצר הספרות, ב, 216-217, במדור לתורה וחכמה; ליט. בל. דעס אור, 1843, 489-483, 500-503; ברלינר, כתבים נבחרים, א, 160; אוצר הספרות, תרמ"ט, 147-163, מזמור שיר ליום השבת, בהוצאת רייפמן-גורלאנו, צרף הכל לאחד! (57) ע"י בית תלמוד, ג, 26-29, 52-59, 108-117, 144-148; שם, 209-215; שם, 249-253, 332-337; האסיף, תרמ"ו, מאמר כבוד הבית, עמ' 374-375; שם תרמ"ח, עמוד 138; מאנאטסשריפט, שווארץ, 437-453; ספר השאליות, בהוצאת מו"ר ש"ק מירסקי, ירושלים תש"ך, עמוד 19. מכל זה רואים שדברי רייפמן על השאליות עוררו רעש ספרותי, ואני הבאתי רק מעט מוזער מהביבליוגרפי על זה. לתשומת לב מיוחדת ראוי ההתכתבות שבין רייפמן לר' שלמה בובר (בבית תלמוד, שם, כנ"ל). (58) הרב כהן היו מתלמידי הגאון בעל יד אלעזר (תלמיד החת"ס) בויען. אח"כ נתקבל למורה-בית בבית הברון דזשימס רוטשילד ונשאר מקורב למשפחה כל ימי חייו. הוא עסק הרבה בשתדלנות בעד עמו והורתו (עיין עליו ב"עברי אנכי", משנת תרל"ד, גליון 47).

(59) עליו עיין בהעב. פובליציסטיק אין ווען, א, 100, ג, 36; החלוק, ה, 75. . . 91. קירכהיים התקיף קשות את שור המזיק (יה"ש) על בקרתו הבלתי מרוסנת על קדשי האומה. שור התפאר (החלוק, ה, 91) שקירכהיים הכתירו בשם: "האלטעיר גליציאי" (החלוק, ד, 19), כמה ערום היו האיש הזה! את תוכחתו של קירכהיים הוא משתדל לרכך בזה שמזכירו לטובה, על התואר, של "דורפניס", הזה!
(60) רייפמן מצטט את דבריו באובטוביגורפי שלו: "ולשמה נפשן אודיען, כי מאמרך נר שבת נאמר ונשנה בשבוע זה מפי הרב החכם הגדול מו"ה אברהם גיגר, בדרשה אשר דרש בכל שבוע, לעת ערב, בבית גדול מלא על כל גדוהתי, מן אנשים ונשים, נוצרים ועבריים, אשר באו לשמוע תורת היהודים וכתותיה ריירי גנות". רייפמן קשר את ענין הדגשת נרות שבת בהתנגדות הקראים לאור היהודים ביום השבת, כידוע; עיין גם בתולדות הרז"ה שלו, עמוד ז ועמוד 57, בהערה 65, ע"ד הקראים.

(61) זאמושץ בגאונה ובחרבנה, עמודים 64-66.

(62) י. ל. פרץ, זכרונותי, עמודים 71, 77.

(63) אגרות י"ג, מכתב מו, עמוד 87.

(64) במועדי ערב, עמודים 73-77.

(65) מסכת עבודה זרה, פרק ראשון, הלכה א, שם נזכר החג בשם: "בריה דמועדא".

(66) המחבר מזכיר אמנם את דברי רש"י בסוכה מה, ב, בפירושו הראשון והשני, אך בדוחק מתרץ!

(67) ועיין בהרכמל, שנה ז', גליון 42, עמודים 330-331; השחר, שנה ב', עמודים 185-193.

הגיונית, אך במסגרת ההיסטורית יש מקום לרעיונו של המחבר; כי אם המנהג היפה של אסרו חג נתפשט במולדות ומצא הד נעים במדינה, יתכן שהעובדים ושבים בין שתי המדינות סברו וקבלו אותו ג"כ, אחרי שהיטוד נשכח או עבר עליו הכלח ונתבטל, כי בוודאי הרגישו שהחשש של „אגודות אגודות בבני יהודה“ אינו קיים כבר, ופוק חזי וכו'. ט) תעודת ישראל, ברלין תרכ"ח. הספר הזה הוא קטן בכמות אבל גדול באיכות. במכתבו לחיים חיות, — עיי' בנספחים — הגדיר המחבר בעצמו את תכונת ספרו זה בזה"ל: „פניו מועדות לברר וללבן ולצרף את תעודת ישראל (די בעשטימונג איוראע'עליס) שהיא להיות מקורי (אוריגינעלל, אורשפרינגליך) בכל דבר, גם ברוחני וגם בחמרי, מה יקרו רעיו ומה נמלצה לשונו“⁶⁹.

י) קן צפור, ברלין תר"ל. תוכן הספר הוא, לפי דברי המחבר, משל ע"ד משלי אופי, דורש טוב לישרון ודובר שלום לכל עם, והוא שיר נשגב ובסופו מכתב על אודות השיר, מאת ראשי חברת „כל ישראל חברים“⁷⁰. שם ג"כ נזכר, שהחכם החוקר קאהוט, בעל ערוך השלם⁷¹, העתיק את תוכן השיר הזה לשפה האשכנזית והו"ל במכתב-עת אשכנזי, ש"ל בבערסלוי⁷², בצרוף דברי שבח על עצם הרעיון⁷³.

יא) מה לך נרדם, איידטקהנען תרל"ג. לפי דברי עצמו, שם, תוכן יצירתו זאת הוא המאמר הראשון מ"א מאמריו אשר בספרו אמרות יעקב, ומטרתו היא לעורר את האדם מתרדמתו ולעודדו לעבוד את עבודת החכמה. מעניין לציין, שהרבה מהספרים שרייפמן הזכיר — כבדרך אגב — שמונחים אתו בקופסה, נעלמו ולא נודעו עקבותיהם. השערתי היא, שדרכו של רייפמן היתה כזאת: אם עלה בלבו לחבר איזה ספר ורשם לעצמו כמה רעיונות על תכנו, הוא כבר ראה בעיני רוחו ספר שלם לפניו, וכזה הוא זוכרהו לברכה⁷⁴. אמנם במשך הזמן הכניס את החלקים הבודדים הללו אל ספרים אחרים שהו"ל, או שפרסם כחידות שלמות בעתונות הזמן⁷⁵.

יב) שדה ארם, ברלין תרל"ה. הספר הזה כולו קדוש למחקרים בתרגום אונקלוס. רבות טפל החכם הזה בתרגומים השונים, שבשפות המזרחיות, על התנ"ך. הערותיו בענף פרשני-בלשני זה, מפוזרות הן ונשקפות כמעט מרוב דפי העתונים של התקופה היא. באחד ממכתביו לחכם בר גולדברג⁷⁶ בקש רייפמן להמציא לו רשימה מדוייקת על הספרים

69) בכנסת ישראל, לשפ"ה, ח"א, ורשה תרמ"ו, עמודים 741-768, נמסר דו"ח מפורט על החברה הונת.

70) בספר דור וחכמיו, ממשנה ריינעס, קראקא תר"ן, עמודים 93-115, 182-183, יש מאמר חשוב על תולדותיו. ושם, בסוף הספר — ללא פאנינציה — נמצאת גם תמונתו. וע' בהכרמל, שנה ב, תוברת א.

71) לדאבוני לא הספקתי למצא את שם העתון, שבו הופיע השיר.

72) ועי'ן בהכרמל, שנה ת, גליון 23, עמוד 180, ובמלי זוטרי של רייפמן (שם, שנה ו, גליון 20, עמודים 159-160), על משלי חכמים.

73) כמו בהכרמל, שנה ז, גליון 44, עמודים 345-346, הזכיר את מעיד רוח, על אגדות התלמוד הבבלי, ואת הדיואן התלמודי והמדרשי שלו, שלא הופיעו בשום מקום בצורה מיוחדת!

74) חושבני שהדיואן שלו הוא בעצם מה שפרסם בבית תלמודי, ה' 45-53, 77-84, 113-118; ה', 55-59, 358-362; וכו'; ודומה לזה הם הספרים שהזכיר להרב גירונדי, כהערתי בספר מספר 2: פשר דבר.

75) עליו: אוצר הספרות, תרנ"ב, 542-551; האסיף, תרמ"ד, 139; עברי אנכי, א, גליון 2, 16'15 (תקסי-אתרמ"ד).

הסוריים הידועים לו, במיוחד הפציר בו לשלוח לו העתק מתרגום הסורי על משלי⁹¹. חשובים הם מאמריו על התרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל⁹², התרגום הירושלמי⁹³, התרגום הסורי על התורה⁹⁴, המלים הסוריות שבתנ"ך⁹⁵, המלים הסוריות שבפירושו הרש"ם על התורה⁹⁶, ועל תרגום תהלים⁹⁷. מעניינים דבריו בקשר לתרגומים הארמיים בכלל, והנה קטע מההקדמה אשר יעקב שלח לפניו: «ראשונה אודיע להקורא שני דברים, אשר אני מחזיק בהם זה רבות בשנים, ואלה הם — א) אני מחזיק בדעת החכמים, המקדימים לשון ארמית (המזרחית והמערבית) ללשון עברית וערבית...»⁹⁸. ב) בענין השרשים, אצא לי מאז בעקבי הקדמונים, אשר לדעתם יתכן היות שורש בעל אות א' ובעל ב' אותיות...»⁹⁹

יג) אור בקר, ברלין תרל"ו. בו המחבר רוצה להטיל אור חדש על דרך הבקורת, ע"פ החלוקה הבאה: א) אבות הבקורת בעמנו, ב) מוסדות הבקורת, ג) מורה-דרך בקרת הספרים, ע"פ בקורת ספר שמואל¹⁰⁰. מהקדמת הספר יוצא מפורש שהמחבר «קצץ בנטיעותיו והחסיד הרבה מהכמות המקורית שבחבורו. אך גם במה שנותר — או נשאר¹⁰¹ — ניתן מקום למבקריו להתגדר בו¹⁰². כבר בפרק הראשון בא המחבר לידי מסקנה, שכללי הבקורת המודרנית-דתית לקוחים מן הנודות של ר"א בנו של רבי יוסי הגלילי¹⁰³. דבריו אלו עוררו רעש, כי מה שלא אמר פה בפירושו, הדגיש במקום אחר¹⁰⁴, באמרו: «והנה מתולדותיו וקורותיו לא נודע לנו מאומה, אך מתכונותיו מעט נדע, כי יסודות: מקרא קצר, תקון סופרים, מוקדם שהוא מאוחר בעיני, מוקדם שהוא מאוחר בפרשיות, יורד

- 76) כוכבי יצחק, חוברת כו, 91-94.
 77) בית התלמוד, א, 212-220, 313-316, 347-350.
 77) בית תלמוד, א, 212-220, 313-316, 347-350.
 78) בית תלמוד, ב, 117-120, 185-187.
 79) בית תלמוד, א, 387-383; ג, 158, הערה 12.
 80) בית תלמוד, ב, 126-128, 216-218.
 81) כנסת ישראל, שפ"ה, ח"א, 898-899.
 82) בית תלמוד, ב, 152-157, 219-223; כנסת הגדולה, סובלסקי, ח"ד, עמודים 106-116.
 83) מסתייע מדברי רב, בסנהדרין לח, ב, שאדם הראשון בלשון ארמי סיפר; גם מספר הפרדס מרש"י, בפירוש הקריש, שכתב שהשם המפורש, שם הוי", מאדמית חוצב, עיי"ש.
 84) כל זה בבית תלמוד, ב, 388-394, והיא תשובה למשיגיו בהשחר, שנה עשירית, חוברת שמינית.
 85) המחבר הראה דוגמה לבקרתו על ידי נתוח מדעי של ספר שמואל. אך בסוף, עמוד 31, שלח משפט לקוראיו, להזהר מאד בבקרת, כי היא בבחינת סם חיים וסם מות, כמו שהעירוני בה' 18.
 86) עיין בדברי הגאון בעל ה"כתב והקבלה" (שמות יב, י) ובהמלבי"ם (יהושע יג, א), על ההבדל בין להותיר — להשאיר, ושפתיים יושק.
 87) אגב אציין שבמסגרת דבריו רואים שהשתמש ביסודות מוצקים של הגאון המהר"ץ חיות, כפי שזכרו בהקדמתו לאמרי בינה בטוב טעם ודעת, ברוח התורה והמסורה, מבלי להזכיר את שם המהר"ץ ואמרי בינתו. ללא ספק שהספר הגיל הי' למראה עיני רייפמן, שהרי י"ל כעשרים ושמונה שנה לפני הופעת ה"אור בקר".
 88) במיוחד המדות: מדרך קצה — ט, מסדר שנחלק — יא, מכלל שאחרי מעשה ואינו אלא פרטו של ראשון — יג, מדבר שנאמר בזה ואינו ענין לו והוא ענין לחברו — כ, מוקדם שהוא מאוחר בעיני — לא, מוקדם שהוא מאוחר בפרשיות — לב.
 89) משיב דבר, חיען חרכ"ו, עמוד 64.

לכל איש אשר לא קהה רגש לבו בהרגל, כי נחה עליו רוח בקרת ומחקר חפשיי" (90). ברור שהצהרות מסוג זה, בזמן כל כך מטוכן, נתקבלו בבחינת "אתה נותן יד וכו'" ושמן חדש נתוסף על המדורה (91).

יד) מנחת זכרון, ברעסלוי תרמ"א. הספר נדפס בהוצאת הרב החכם הד"ר מרקוס גרינוואלד, ולפי דברי המחבר הוא מכלכל באורים חדשים על מאות מדברות ספרי קדשנו על פי מדת "דרך קצרה" שבל"ב מדותיו של ר"א ב"ר יוסי הגלילי. ואלו דברי מבקרו (92): "והנה בימינו, לעינינו, פתאום עוד פעם עלתה בקורת התנ"ך מתהום הנשיה והתייצבה לפני דעת הקהל, לא בספרים אשר לא יהיו מצויים ביד כל, כי אם בגליוני מכתבי העת העבריים, אשר אין נקי מכל המבין עברית, אשר לא יקרא את הדברים, והוא המאמר מדרך קצרה, בגליונות המליץ (93), ש"ע, מאת המבקר ר' יעקב רייפמן, אשר המאמר הזה כבר נדפס בחוברת מיוחדת בשם מנחת זכרון, חמש עשרה שנה לפני מותו, ותוצאות ממנו נדפסו במכה"ע, בכל זאת זכתה המנחה הזאת למהדורה חדשה... ואחרי ההקדמה הזאת הגיד המבקר את דבריו ליעקב בצורה מאד חריפה, ומסקנתו היא שעל יסוד הבנתו בכללי המדות של התנא הגדול והקדוש, בא רייפמן לידי סילופים גסים ולהגהות ומחיקות בלתי מוצדקות, ובוזה הוא נותן יד לפושעים, שחיכו להזדמנות כזאת (94).

טו) חובות האב לבנו, פטרסבורג תרמ"ב. החוברת הזאת כוללת שש חובות האב לבנו (95). רייפמן חברו כשי לאחד מתלמידיו (96), עת נולד לו בנו בכורה, כדי שידע האב את חובותיו לבנו, לפי התורה. הספר נדפס על חשבוננו של הנדבן המפורסם ר' יהושע צייטלין (97), והמחבר הביע לו את תודתו בפני כל קהל ועדה (98).

ופלא הוא בעיני, שהמחבר לא זכר והשמיט מרשימתו את אחד מספריו החשובים, והוא: משיב דבר (99), שי"ל בוויען, בשנת תרכ"ו, בהוצאת המחבר. ואם אָמנָם נגע בחלק ניכר מתכנו גם בספריו: אור בקר, מנחת זכרון, הנ"ל, אך משפט הקדימה מגיע לספר שהופיע כ"א שנה לפני "אור בקר" וכט"ו שנה לפני "מנחת זכרון". ממכתבו לחיים חיות (100) ומאגרת נפתלי קעללער (101) אליו, רואים עד כמה רייפמן החשיב את ספרו זה, שאכן פנתו היא: באור חדש על הברייתא דל"ב מדות (102).

(90) עיין בהערה 99.

(91) עיין בסוף המאמר הנוכחי.

(92) הפסגה, קובץ חמישי, 31-35; ששי, 51-57.

(93) תרני, גליונות: 41, 45, 49, 51, 54.

(94) וע' בישורון, קבק, 1878, ח"ט, 47-58.

(95) ע' מסי' קדושין כט, א.

(96) בתולדות ר"ז הלוי, אסף רייפמן רשימה שלמה מהספרים שנתחברו למטרה זו.

(97) עליו בכנסת ישראל, שפ"ר, ג, 219.

(98) המליץ, תרמ"ב, ג, 12, ע' 224.

(99) במכתבו להח' חיים חיות — שבנספחים — קרא לספר בשם משיב טעם (עיין שם בהערה).

(100) וז"ל: "מובילה לנצורות, מרובות תועלת" (מתאורי רייפמן על ספרו, שם).

(101) הוא יוזם ה"בכורים", שגם שם תרם רייפמן ביד רחבה (כדלקמן, שם).

(102) מדבריו, שם, יכולים לשער, שספרו "משיב דבר", הוא מעין חוברת שניה למשיב טעם (1).

בסקירה הנ"ל, על קורות חייו, הודיע רייפמן גם על שבעה ספרים שהיו אז באוצר

כ"י, והם:

(א) לבונה זכה¹⁰³). שתכנו לברר שני ספרים, שבשם ערוך נקראים — א) הערוך לרבנו נתן ב"ר יחיאל האיטלקי, שהוא על "מלות התורה המסורה", ב) הערוך על "מלות התורה הכתובה", מרבי שלמה פרחון הספרדי. דוגמה קטנה מספרו זה נמצאת בבית תלמוד, ח"ה, 26-23, ועיין גם בכנסת הגדולה, מסובלסקי, עמודים 85-86.

ב) הערוגה השנייה משדה ארם, המחולקת לחמשה עיניים מחקריים בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל, והם: א) פועלו, דהיינו מחברו. שם הוכיח שמחברו הוא האמורא ר' יוסף, ויונתן בן עוזיאל הוא המחבר של תרגום ירושלמי; ב) דרכי פועלו במפעלו, והוא מלא חדשות כרמון; ג) תכלית התרגום; ד) השתמשות חז"ל בו. שם נמצאת הנחה רעשנית, שכל הדברים שהראב"ע הביא בחבורו על הנביאים, בשם הקראים, הם לקוחים מהתרגום הזה. ה) 360 הערות על התרגום. בראשית ספרו זה ערך גם הוספה לערוגה הראשונה (שדה ארם על אונקלוס, הנ"ל), העולה בכמותה ובאיכותה על הערוגה כשלעצמה¹⁰⁴).

ג) דבר אסתר, מכלכלת הגהות, הערות והארות על שני תרגומי מגילת אסתר, הראשון והתרגום שני, והוא נתח אחד מתרגומי כתובים אשר בשדה ארם. כבר במאמרו בציון (תר"ב, עמוד 154) הזהיר רייפמן על תרגום שני למגילת אסתר, במלים מאד חריפות (עיין גם בציון, תר"א, עמודים 75-76, 196-198). כדאי לציין את החידוש הבא מספרו זה: בתרגום שני למגילת אסתר ישנם כמה מאמרים המסודרים ע"פ סדר א"ב (בפסוק בימים ההם, ויהי ביום השלישי, ויתלו את המן ועוד) וגם על פי תשר"ק, פעם אחת (בפסוק בימים ההם), ועיין גם בהנשר, משנת תרכ"ה, עמודים 11, 44¹⁰⁵).

ד) בעל ברית אברם, מכלכל הגהות, הערות והארות על כל פירושי הראב"ע לתנ"ך וקולעת היא הערת ר' נפתלי בן מנחם¹⁰⁶), שחלק ניכר מספר הזה פורסם בעתונות ובמאספים שונים.

ה) שחן לחאור, המפיץ אור חדש על כל פירוש המשניות להרמב"ם, הנקרא "חאור", לפי דברי בעל צדה לדרך, בהקדמתו עיי"ש. ועיין בהכרמל, שנה ד, גליונות 15, 16, 17, 18, עמודים 124, 131-132, 143-144, 152. במכתבו לחיים חיות, הנ"ל, ובהכרמל¹⁰⁷) קרא לספר זה בשם חקר אבות.

ו) פרודור, על הפילוסופיה מחכמי עמנו. הספר הזה זכה לצאת כולו לאור עולם. החלק הראשון ("תא", בלשון המחבר) הופיע באוצר טוב, ברלין 1884, עמודים 17-38. תכנו הוא: מלת ההגיון של הרמב"ם¹⁰⁸). ה"תא" השני הופיע בכנסת ישראל, לשפ"ר, ח"ג, עמודים 280-293. עניינו: הערות והגהות בספר האמונות והדעות של רבנו סעדי

103) בעצמו הדגיש, ששם הספר מבוסס על הפסוק בויקרא (כד, ז), והקשר מובן מאליו.

104) עיין עוד בהכרמל, ז, גליונות: 3, 4, 6, 47; הכרם, עמוד 192.

105) גם בהכרמל, שנה ה', גליון 4, עמוד 29.

106) בספרו: רייפמן, עיונים במשנת הראב"ע, תשכ"ב.

107) ח"ה, גליון 34, עמוד 270.

108) עיין בבית תלמוד, ח"ג, עמוד 332; הכרמל, ז, עמוד 271.

גאון. ה"תא" השלישי, יצא לאור באוצר הספרות, שנה ב', תרמ"ח, עמודים 47-86. במדור תורה וחכמה⁽¹⁰⁹⁾. כולו מוקדש לספר חובות הלבבות, של רבנו בחיי.
ז) חקר מצוה, מתהלך בחקר מצות ה' וכל הנלוים עלי' ומבאר גדריהם ומוסדותיהם (כלשון המחבר), בבית תלמוד, ח"א, 184-152, 171-176, מובאות שתי שאלות מספר זה. ועיין גם בבית תלמוד, ח"ג, עמוד 156, א.

מבקשי פניך יעקב

גם את הכתבים הפריד יעקב והתכתב „עם גדולי חכמי הדור, רפפורט⁽¹¹⁰⁾, גיגר⁽¹¹¹⁾, יאסט⁽¹¹²⁾, ריגוי⁽¹¹³⁾, לוצאטו⁽¹¹⁴⁾, פירסט⁽¹¹⁵⁾, חיות⁽¹¹⁶⁾, שטיינהיים⁽¹¹⁷⁾, גירונדי⁽¹¹⁸⁾, קירכ⁽¹¹⁹⁾

109) רייפמן תיקן בעצמו, לפי הערת אייזלער, בתא השלישי (אוצר הספרות, תרמ"ט, בחלק דברי תורה וחכמה, עמוד 139). בענין התא הראשון היתה התכתבות ערה בין רייפמן-קירכהיים-שוז"ה-ביגשטיינשניידער ועוד, הכל באוצר טוב, הנ"ל; ועיין בהכרמל, א, גליון 31, עמ' 245-246; שם, גליון 36, עמוד 288; הכרמל החדש, שנה רביעית, חוברת רביעית, עמודים 629-630.
110) ש. ברנפלד, ברשימתו, חכמת שלמה, מספר נד (בתולדות שי"ר, ברלין תרנ"ט), ציין מכתב אחד משי"ר לרייפמן, בענין הגדה לפסח. אך ציונו להמגיד, תרכ"ג, אינו מדויק, כי חפשתיו בהמגיד ולא מצאתיו. ועיין במכתב רייפמן למהר"ץ (המוסף ל„דבר“, כרך יג, גליון 28), שהזכיר שם אחד ממכתבי שי"ר אליו. אגב אציין, שכנראה חשד שי"ר ברייפמן (במכתב הנ"ל), שבא לצחק בו, ומאד כעס עליו, לדעתי ככה קרה הדבר: שד"ל הו"ל כתיי „סדר תנאים ואמוראים“ (ממחזור ויטרי), פראג תקצ"ט. על יסוד ספר זה בנה שי"ר את יסודו בנוגע לזהותו של אנטונינוס עם מרקוס אורדעליוס (כרם חמד, ד, 204-229). מרכזי יאסט התנגד לשי"ר (ציפון, תר"א, 14-10, 32-27) והוכיחו על פניו בראיותיו! שי"ר ענה לו על זה (כרם חמד, ז, 138-214) בהסתייגות ובחריפות, אך גם תשובת יאסט לא נשארה ממנו והלאה, כי דחה את דבריו בשתי ידיים (ליטערעאטורבלאטט דעס אוריענטס, 1849, גליון 11). תשובת שי"ר באה אח"כ בספרו ערך מל"ן, באר"כות, כנראה ששי"ר הבין ממכתבו של רייפמן, שגם הוא (רייפמן) — שבחודאי יודע מכל ההתכתבות שבינו ויאסט — התייצב במחנה שונאהו ועוד מתכוון להתל בו. אמנם רייפמן במכתבו למהר"ץ, הנ"ל, התנצל ואמר שבכלל לא ידע מכל זה. ולקמן — בנספחים — יתברר הדבר ביתר באור.

111) בציפון, תר"א, עמוד 75, נזכר שגיגר מסר למערכת ציפון, את חדושי רייפמן, שבאו במכתבו אליו.

112) בציפון, מיאסט וקרייצענאך, ישנם ארבעה מאמרים מרייפמן (תר"א, 76-75, 164-166, 184, 196-198; תר"ב, 62-61, 72-68, 155-152, 166-164, 184-178).

113) הכוונה לשי"ר (עליו עיין בהעב. פובליציסטיק, ב, 179, באורך, ועוד בפרק המיוחד שבספרי על תולדות המהר"ץ), אך טרם מצאתי מקורות על התכתבותם.

114) עיין באגרות שד"ל, ח"ו, מספר 335, עמוד 815; שם מספר 341, עמוד 826; שם, מספר 359, עמוד 873; שם, חלק שביעי, 375, עמוד 940 (תכנו נמצא בהכרמל החדש, תרל"ד, עמודים שג' ז"ש, ובאגרות ציפון רק את התאריך ואת המקום בהכרמל); אוצר הספרות, שנה ב, במדור דברי תורה וחכמה, 201.

115) גם בעתונו (אוריענט וליט. בל), פרסם רייפמן הרבה מדבריו. כדאי לציין שבליט. בל. משנת 1841, מובא מאמרו של רייפמן, שהפירוש למשלי, המיוחס לראב"ע, הוא בעצם מרבנו משה קמחי. ההנחה הזאת עוררה דעש ספרותי. מתומכי רייפמן הי' גם הד"ר ג. ה. ליפמן (ציפון, תר"ב, בחדושי אייר ואלול) בראיות מראיות שונות. יריבו של רייפמן בזה הי' תנא (אוצר הספרות, תרמ"ט, 31-41). רייפמן ענה לו (באוצה"ס, תרנ"ב, 282-285) וכנהג השיבו (שם, 286-291). ר' נפתלי בן נחמ, בספרו הנ"ל, אסף את כל הענינים האלו אל תרמילו הספרותי. ועיין בישורון, קבק, כרך ששי, 102-104.

116) עיין בנספחים, בהתכתבות רייפמן והמהר"ץ, ושם יתבאר באורך.
117) עיין בליט. בל. דעס אוריענטס, 1845, עמוד 338, עליו. רייפמן הדגיש שבענינים פילוסופיים התכתב עמו (בכמה מקומות רמז רייפמן על ספרו הגדול בפילוסופי' שעומד להו"ל!), את מקורות המכתבים טרם מצאתי.

היים¹¹⁹), זק"ש¹²⁰), גולדברג¹²¹), וויזנער¹²²) ועוד רבים¹²³). ואם אמנם המחבר הוסיף את ה"ועוד רבים", כדאים אחדים מחכמי הזמן להזכר בשמותיהם, כמו: ריב"ל¹²⁴), שטיינשניידר¹²⁵), ר' שלמה בובר¹²⁶) שזח"ה¹²⁷), בן יעקב¹²⁸), ההיסטוריון צבי גרץ¹²⁹), הרב אייזלר¹³⁰), גורלאנד¹³¹), יעקב בכרך¹³²), נפתלי קעללער¹³³) ועוד רבים כאלו.

ויותר יעקב לבדו

למרות כל העושר הספרותי, כמעט בכל מלאכת-מחשבת שביהדות¹³⁴), שרייפמן העניק לבית ישראל, לא ישב יעקב שקט ושאנן באהליו, אלא כנוזר מכל מחמדי החיים, רחוק משאונם, סגור ומסוגר בד' אמותיו (וד' אמות — תרתי משמע) שבין ספריו המעטים

118) במכתבו הגדול לגירונדי, שבתחלת ספרו "פשר דבר", הנ"ל (מח"י אדר א', תר"ה), נראה שמאד השתדל להתיידי עם הרב הרגול הוה. בספרי על המהר"ץ, הקדשתי ענין שלם על הרב ההה, שהי ירד נאמן למהר"ץ חיות ז"ל.

119) עיין באוצר טוב, תרמ"ד-תרמ"ה, עמודים 20-21; משלות מנות, מרייפמן, כולעיל בהערות 60, 59.

120) שניאור זק"ש כנ"י, שפ"ר א, 833; אוצה"ס, ב, ד"ת וחכמה, 288; שם, ג, תולדות אנשי שם, 96-95, 97-102). החכם בר גולדברג העיר (אוצה"ס, ב, שם, 221) שהערות זק"ש על רייפמן הן נכונות, עיי"ש.

121) עיין בהכרמל, א, גליון 30, 238-240; שם, 31, 245-246; שם, ב, גליון 10, 79-80; ליט. בל. משנת 1840 גליון 33, עמודים 514-521.

122) יונה חיונער נפטר תרמ"ט (האסיף, תרנ"ד, בין יקרי דשכבי, 135). את המקור לא מצאתי.

123) כל זה מדברי רייפמן, באובטוביגורפי שלו, בכנ"י הנ"ל.

124) באר יצחק, ורשה, תרס"ג, 9, 93-98; ילקוט ריב"ל, 94-95, 99-99.

125) אוצר טוב, הנ"ל, בענין מלת הגיון, עמוד 20.

126) בית תלמוד, ג, 249-253 (שם, 332-337); הכרמל, ז, גליון 45, 46, עמ' 353, 361.

127) אוצר טוב, שם, עמוד 21.

128) פעסטשריפט קאהוט (בן הערוך השלם), 541-533.

129) יאהרבוך דער יידש. ליט. געזעל, חלק 12, 231-322, שם הותקף קשות ע"י גראטץ.

130) אוצה"ס, תרמ"ח, חלק ד"ת וחכמה, 216-217.

131) השחר, ה, עמ' 614-617, על הוצאת מוסר היהדות.

132) אשתדלות עם שד"ל, פרק ס, עמוד 116.

133) עיין בהערה 101.

133) עיין בהערה 101. עיין גם באוצה"ס, תרמ"ח, 391-395, לחטקין.

134) לדוגמה: 1) מחקריו במדרשים (בכורים, ויען, תרכ"ה, 59-65; בית תלמוד, ג, 180-186, 223-225, 237-243, 276-279; שם, ד, 113-118, 142-150, 180-187; הכרמל, א, גליון 11, 87-88; גליון 12, 95-96; הכרמל החדשי, ג, 132-138; הצפירה, תרמ"ט, גליון 111, עמוד 455; ליט. בל. 1842, גליון 24, עמוד 736). אחד החדושים שם הוא, שמדוש דברים רבה נחלף במקורות הרבים בתחומא, כי הרבה דברים שמצטטים מתחומא, נמצאים רק בדברים רבה. 2) חקירותיו בתולדות עם ישראל ואישיה הגדולים (תולדות ר"ז הלוי, הנ"ל; תולדות הרמב"ם והראב"ד, בבית תלמוד, ה, 299-302, 380-382; תולדות הסנהדרין ושפוטם, האסיף, תרמ"ט, 139-141; הצפירה, שם, גליון 124, עמוד 509; תולדות משרתו של ריש גלותא, בכורים, א, 36-49; תולדות בעל מתנות כהונה, באוצר הספרות, תרמ"ז, 1-20, 87-90; ועיין בהנשר, תרכ"ה, גליון 23, עמוד 92; אשתדלות עם שד"ל, פרקים פ, פא, בח"א; הצופה להמגיד, תר"ץ, גליונות יא, 43, טז, 62; כנסת ישדאל, שפ"ר, ב, 175-178; תולדות משפחת רפפורט, המגיד, ה, גליון לא, עמוד 197; השחר, ג, 353-376; לתולדות הירושלמי, הכרמל החדשי, א, 279-283, 349-355, 396-399; תולדות יהודי כוש, הכרמל, ז, גליון ו, 5-6 (אגב אציין שהמאמר בהכרמל החתום בשם ר, אינו מרייפמן, גם קלונר הסס מלהחליט בוה, בהיסט. הספר. העב. החדשה,

ואבקי הגדוש¹³⁵). הרגיש תמיד שדל יעקב מאד. גם כאשר חגגו את יובלו השבעים¹³⁶). היתה עוד עת צרה ליעקב, וידידי הרחוקים והקרובים פנו אל עולם הקוראים¹³⁷). שלא יתנו את יעקב למשיסה, אך שמש ההצלחה לא האירה לו פנים. חדושי הבריקו¹³⁸). חריפותו הפליאה¹³⁹) והתמדתו לא ידעה כל גבול¹⁴⁰). ועל אף כל זאת נשארה הסתרת פנים מנת חלקו בחייו, וספורים היו הרגעים שגרמו לו קורת רוח בחייו¹⁴¹). היו כאלו שחשבו שלשונו החדה מנעתו מכבוד¹⁴²). אך העניות הנוראה וריתחת דאורייתא הם תרתי לטיבותא על חשבון תלמיד חכם שכמותו. ואל לשכת, שגם רייפמן ידע להשתתף בצערם של תלמידי חכמים הנעלבים¹⁴³) ובתוקף תבע את עלבונם, אך מעטים היו שתבעו את עלבונו.

מה בעצם הי' בעוכרו? ואם אמנם אמת שהוא לא הי' היחידי שלא זכה בחייו להכרה מבני דורו¹⁴⁴). אמנם צרות רבים חצי נחמה הן אבל את פתרון החידה אינן ממציאות! כנראה רצה גם תלמידו¹⁴⁵) — ואם גם בעקיפין — להמציא את המענה, ואלו הם דבריו: „את הרושם הקשה ביותר עושה עלי יעקב רייפמן. אדם המוצא שבושים בתנך“¹⁴⁶

ד, 103, הערה 91. הדבר מתברר יותר, שם, עמוד 21, וגם 283). ועיין במאמרו הנפלא שהופיע ב„כוכבים“, חילוא תרכ"ה, עמודים 78-60, על תעודת הרבנים, בדרך כלל.

135) עיין זכרונות י. ל. פרץ, עמודים פט"ז, צו, קה, בהוצאת תל אביב, תשי"ז, בתרגום מלצר.

136) כנסת ישראל, שפ"ר, הני"ל, ג, 173-184; האסיף, שנה ו, 200-206.

137) עיין לדוגמה בשו"ת יד אלעזר, סימן מד, שהגאון הוזה השתדל בעדו — ללא הצלחה — בבית דפוסו של המדפיס שמיד מויעין — עוד בשנת תר"ב — שיתקבל שם למגיה ספרים. ועיין במכתבו של י"ג אליו (מספר קטז), בנוגע להצעה להוציא את רייפמן מעיר מגוריו. י"ג גם השתדל להשיג בעדו תפקיד מסוים אצל החברה „חברת מרבי השכלה“ (קלוזנר, שם, ד, 384), אך גם זה העלה חרט, כי מינו את הקטן ממנו (כמו שקרה לריב"ל, שהעדיפו את לילענשהאל, שאפילו לקרסוליו לא הגיע, והדבר ידוע). ועיין בהערה 70 בנספחים.

138) עיין בהצפירה, תרמ"ט, גליון 60, עמוד 243, לדוגמה, ששם השאיר לדורות כללים יסודיים בקשר להרמב"ם, ומספרם ארבעה: (1) תומך בשיטת רבי מאיר יונה — בעל שני הבאורים על העיטור — שהרמב"ם נקרא בספר העיטור בשם הבבלי, אלא לא מטעמיה. (2) דרך הרמב"ם להעלים את שם המושג והנפרך על ידו, כדי שלא להעליבו, אך מדגיש מפורש את השם המהולל על ידו. הוא מוכיח שם שזאת היא מדה הראב"ע, ושאלו הרמב"ם למדה ממנו (!?) (3) שלא לתת אמון בדברים רק בגלל שנמצאים בכתב — כבהערה 24, לעיל. (4) שכל ראש ישיבה נקרא אצל הרמב"ם בשם גאון, כי על ידי זה יוסרו הרבה קושיים בדברי הרמב"ם וגם בדברי הראב"ע, עיי"ש.

139) עיין באוצר הספרות, תרמ"ח, 147, בדברי מנדלקרן, על הנוטריקון של רייפמן; המגיד, שנה יו, גליון 47; המליץ, תרנ"ג, מספר 249; הכרמל החדשי, ג, חוברת א, 43-39 (בקשר לדברי רש"י, הוריות).

140) כנ"י, שפ"ר, שם, עמוד 184; אוצר הספרות, תרמ"ח, 139-185, בכבוד חכמים לכבודו. 141) שני דברים הוא בעצמו מזכיר (באובטוביורפי" שלו, שם): (1) כאשר השר מונטיפיורי שלח לו, שנת תרמ"א, גביע כסף מלווה אגרת ותרווי כבוד לכבודו; (2) כאשר ר' אברהם חאגנה מאסטרדם שלח לו ארגז מלא ספרים יקרים משם, שלשמתחו לא הי' גבול! 142) גרץ, יאהרבוך (כבהערה 129), הערה 86; הפסגה, ה, 31-35; במכתבו למהר"ץ, שבנספחים, על ש"י ר

143) המגיד, יא, גליון 19, בקשר להחכם בארגעס; הכרמל, ז, גל, 32, 246-247 (גם לפני כן, בנוגע להחכם קוידערס, עיי"ש).

144) על זה במאמר מיוחד, ששם אספתי את כל החכמים המפורסמים, שזמנם ומקומם לא הכיר אותם בחייהם, אלא אחרי מותיהם.

145) י. ל. פרץ, בספר זאמושץ באוונה ושרה, ח"א תשי"ג, 66-65.

146) השחר, ב, 348; המגיד, תרכ"ז, גליונות 18, 19.

יותר ממה שאנו מוצאים ראשי תיבות בפרי מגדים⁽¹⁴⁷⁾, ואין הוא נוטל את ידיו מתוך נטלה שנסדקה שפתה⁽¹⁴⁸⁾, ולובש טלית קטן... ואם מעט לי כל זה, הרי אני בא אליו באחד הימים, והוא איננו בבית, ואני מוצא פה ושם על השולחן פיסות נייר מתגלגלות... חומר לאוטוביוגרפי שלו... אני מעיין ומוצא שנולד האיש פעמיים.. פעם ביום הכפורים, יום שבו כל דג מפרפר מאימה, וכנסת ישראל מתמוגגת בדמעות, מלאה תשובה וחרטה, ופעם השני, לידה קשה מוז, בתשעה באב, בשעה שכנסת ישראל מהלכת קדורנית, והיא עטופה שחורים ומנהמת כיונה — דברי פרץ פה מכוונים למצב רוחו של רייפמן, שפעם הוא מלא חרטה ותשובה, ופעם הוא מתלונן על כל העולם — אני עומד ומעיין בזה, והנה עומד הוא, זה היהודי גבה הקומה, מגודל השיער השחור, ומנהם מתוך נחת רוח, והרי הוא מחיך ושואל: ומה בעיניך? יפה כתבתי? ואין הוא מסתפק בזה... חייב הוא עוד לקדוא לפנינו שיר משלו; הוא עש הספרים, שאינו נותן לפתוח אשנב בחדרו והוא נושם תמיד אופל ואבק הספרים, רואה פתאום בחלומו — כרם...⁽¹⁴⁹⁾

כבוד ואהבה לא רחש לו תלמידו זה, אך גם את העובדות לא זייף. רייפמן הי' פאראקדוקס גדול, על אף היותו „הדמות המרכזית בזמושץ של תקופתו“⁽¹⁵⁰⁾. גם בספורו ה„כלאחר ידי“⁽¹⁵¹⁾ גלה התלמיד יותר מטפחיים על היחס של קבוצות מסוימות בזאמושץ כלפי רייפמן, ולא־אדיבותו של התלמיד עלינו להדגיש, שבזכרונותיו (תרגום מלצר, עמודים פט, צ) קרא לרבו בשמות — הגם שעטרם במרכאות — שחס מלהזכיר, אפילו אם קצת אמת בפיו, וללא כל ספק שהתוארים האלו (שבהם גינה בלגלוג את רבו) מתאימים יותר לתלמיד, ללא כל מרכאות, אלא פשוטם כמשמעם, ודי לחכימא.

פרץ גילה, איפוא, את הפרץ, שדרכו התפרצו נגד רייפמן, ויותר מזה מסר לדורות, לזין (במאמרו על תולדות זאמושץ, שם) וז"ל: „יעקב רייפמן נחשב לאחת הדמויות האופייניות של דורו בדרך כלל. במדה מסוימת מיוג בקרבו את תכונות ההשכלה המערבית זכאן, וההשכלה המזרחית זכאן. יסודות של מחקר בחכמת ישראל דרים בכפיפה אחת עם נסיונות רומנטיים־פיוטיים; וערכם ההיסטורי בתולדות ההשכלה והתפתחותה אינם בטלים על אף הפקפוקים, המוצדקים לעתים קרובות, בכל הנוגע לערכם המוחלט. היתה בו מסירות יוצאת מגדר הרגיל לתלמודו וליצירתו, שהיא אופיינית רק לבני עליה, שרוח דור תוסס מוצא בה את בטויה, כהתמדתו בלמודים, כן רבה התמדתו במחקריו, שעם חטטנותם המופרות לעתים קרובות, וההגזמה היתירה בפרטים פעוטים, הם מגלים סבלנות בלתי מצויה, החוברת למסירות, לעיון וליצירות ההשכלה... בידינו תשובה של ילג

(147) עליו עיין באנשי שם של בובר, 97'95.

(148) עיין בהערה 171, לקמן.

(149) פרץ הי' תלמידו (זאמושץ, שם, עמודים 66'65).

(150) שם, עמוד 64.

(151) וז"ל: „וכשבא יעקב רייפמן אלינו, לביתו של יהושע מרגלית, בתורת מורה או מלמד ממדרגה גבוהה יותר, ומישהו הטיל בסתר חרם נגדו, מעשה תעלולים של חסידים... ורי משה חאהל, תלמיד הגאון מליסא וגאב"ד בזאמושץ כיוכל שנים, מצוה להכריז ולהודיע, כי מי שמחרים בלי ידיעתו של המרא דאתרא, הוא בעצמו נתון בשמחא... ואותה שנה עצמה מת אברך חסידי, הרי כבר הכל יודעים ברור, כשמש בצהרים, כי המת הוא הוא שהטיל את החרם בסתם... עכ"ל.

אל רייפמן... התשובה הרוזה ואופיינית מאד להשכלת הדור: 'כי באשר אפנה שם אראה רוחך, חופש חדרי תורה באור האבוקה, אך לא שכחתיך אחי, ומי ישכחך, כמה יעקב רייפמן איכא בשוקא', עכ"ל.

ועוד רק מלים ספורות על מקומות הפעולה של ר' יעקב רייפמן, שברשין היתה אחת העיירות הקטנות, מהבנות, אשר מסביב מזאמושץ, האם. ולמרות קטנותה היתה שברשין מפורסמת ברבניה וגדוליה¹⁵², אך זאמושץ עלתה עליה גם בזה¹⁵³. שתיהן היו, איפוא, ערים רבניות. הגל החסידי, אשר שטף עבר, בסוף המאה הי"ח, על היהדות המזרח-אירופאית, הכה שרשים גם בזאמושץ ושברשין, בבנות החל ובאם כלה. אמנם ניצני ההשכלה קדמו לזרם החסידי בהרבה. הגאון רבנו ישראל זאמושץ¹⁵⁴, אר"ז¹⁵⁵, יעקב אייכנבוים¹⁵⁶, שלמה איטינגר¹⁵⁷ ויהודה ליבוש פרץ¹⁵⁸, מהווים חוליות בודדות של תקופה בת מאה וחמשים שנה ויותר, ולא לחנם „התפארו" משכילי זאמושץ¹⁵⁹ בזה שעירם היתה הראשונה, שיצאה בעקבות ההשכלה המנדלווהנית, שרבם ר' ישראל זאמושץ הי' מורו בברלין¹⁶⁰. וככה שמשו בשברשין כל שלשת הזרמים: הרבנות, החסידות והחסידות בעת ובעונה אחת, אבל לא בערבוביה, וכאשר רייפמן הופיע על הזירה המשכילית, כבר היו ה"קלויזים", פנות ההשכלה ובתי מדרש רבניים, בכל עיר ועיר, כל אחד ברשות מיוחדת לו ולעצמו ואין לזרים חלק עמו. אפיו המגוון של רייפמן לשתף פעולה עם רוב משכילי הדור ובו בזמן להתהלך: „בושיפיצע ארוכה עם גרביים לבנים ונעלים פתוחות ועל ראשו כובע חסידי רחב"¹⁶¹, ולעסוק בחריפות ובקיאות תלמודית-רבנית-משכילית, לא התאים לא לזמנו ולא למקומו, ודא עקא!

והוא בעצמו הרגיש ביחס המשוונה שבינו ובני דורו, וכמאה עדים הם דבריו: „השמר לך פן יהי דבר עם לבבך לתת אותי לבליעל וכאיש אשר אין פחד וכבוד חכמים לנגד עיניו, בעבור פרשי קצת דברי הברייתא בדרך משונה מדרך החכמים הקדמונים! אל נא תחשוב עלי ככה, ואל נא תהי' חושד בכשר. בוחן כליות ולב יודע, אשר חרד אני אל דברי החכמים אשר בימינו, אף כי אל דברי החכמים הגדולים אשר בימי קדם! לו גלוי, כי הנני מתאבק בעפר רגלי חכמי התורה והתעודה ושותה בצמא את דבריהם"¹⁶².

152) הצופה לחכמת ישראל, ח, חוברת ג, 285-287; שם, חוברת ד, 301-306. אלו, שם, במספרים: 16, 21, 29, 39, 41, זכו להנצחה על ידי רייפמן (לדוגמה: כנסת הגדולה, סובלסקי, ג, 91; הכרמל, ד, גל, 13, 106).

153) זאמושץ, שם, 45-51.

154) תעודה בישראל, פרק מה, 151-152, מריב"ל.

155) עורך המליץ, צדרכום.

156) עיין כנסת ישראל, פין, עמוד 531, עליו.

157) זאמושץ, שם, עמוד 222.

158) שם, עמודים 189-195.

159) המליץ, שנת 1878, עמוד 390.

160) כנסת ישראל, פין, עמוד 690, ובהרבה מקורות אחרים.

161) מייזיל, על י. ל. פרץ, עמודים 17-18.

162) משיב דבר, הני"ל, עמוד 21, בקטע המתחיל: באור הברייתא.

ועל אף כל זאת הוא התלונן⁽¹⁶¹⁾: „ובתשוקה עזה כמות בקשתי את שאהבה נפשי, ואסובבה בעיר, בשווקים וברחובות, איפה תשכון אמת? שאלתי: אי כבודה יושבת פנימה? הגידו נא לי כי חולת אהבה אני, ואם אך צלה אראה, צרי גלעד יהי לי וארפא, ולא אחת ולא שתיים מצאוני השומרים הבלי-שוא, הכוני פצעוני ונשאו את כבודי מעלי, כי לדורש אחרי קדשה חשבוני, וכמבקש הומיה וסוררה נתוני...“ ועלינו לדעת שלא על לעג מסוגם של יה"ש⁽¹⁶²⁾ ופרץ⁽¹⁶³⁾ מדובר פה, אלא על צרות ממש, שהדריכו מנותתו! אך כאמור (בהערה 18) בעוכרו של רייפמן היתה העובדה, שאותה הרים לחובר⁽¹⁶⁴⁾ למרגלית הים: „בעל שכל ישר, מצדף ובוזח, נתן הרבה מכוחו לתיקוני נוסחאות⁽¹⁶⁵⁾“ לשינויים קטנים והערות⁽¹⁶⁶⁾, אך הערותיו הן לפעמים תורה שלמה, הוא אחד מאבות הבקורת המדעית בספרותנו החדשה, בקורת שלא היתה לו חדשה, כי בבקיאותו הגדולה מצא לו יסוד בספרות שלנו הקדמונית, והוא רק הלך בדרך חכמינו הקדמונים, או בלשון בעל בקרת המקרא⁽¹⁶⁷⁾: בעיניו אין בקרת המקרא ילידת חוץ, אלא שרשים עמוקים הוא רואה לה בתולדות המחשבה העברית ובהם הוא רוצה להאחז...“

לגישה הזאת לא הי' הדור מוכן, מכיון שהמושג בקורת נעשה להפקרות וכל שרוצה ליטלו בא ונטלו ועשה בו כבתוך שלו, על דוגמת גיגרי, יה"ש ואברהם קרוכמל⁽¹⁶⁸⁾, ורייפמן לא נזהר בזה ונתן את ידו לזה במדה גדולה, בהבלעה ובעקיפין, בדרך אגב ושלא במתכוון, אך גרמא בנוקין הי'.

ויעקב הלך לררכו

מחוץ למחקריו הרבים, מסר רייפמן לדורות: „תחת הון ועשר ומעדני תבל ומחמדיה, אשר השני (ה' חרוקה, ש' קמוצה, ג' חרוקה) אלוקי, נתן לי בן רב תושיה ובקי גדול בתלמוד ובפוסקים ראשונים ואחרונים, ואחרוני אחרונים, והוא מורה הוראה בלובלין ומהולל לאביר מורי הוראה וירא ה' מרבים⁽¹⁶⁹⁾“, שמו נתן, ומלבדו אין לי עוד

- (163) שם, עמוד 57, ובאוטוביוגרפיה שלו, בכני"ה הג"ל.
 (164) בהחלוץ, חוברות יב, יג, בסופן, פרסם יה"ש: „גרוימא בסימא“, ושם לגלב על צחיפלי, ריב"ל ורייפמן, כיד השור הטובה עליו, אך הגרוימא שלו היא מלאה חריפות עקצנית, כדרכו.
 (165) ב"הבקר אור", משנת תרל"ו, פרסם פרץ פיליטון, אליגוריסטיקרי, מכון נגד רייפמן (לחברו, ביבליוגרפיה שבחלק ב' לתולדות הספרות העברית החדשה שלו, בספר ג, עמוד 216).
 (166) שם, בספר שני, חלק ראשון, עמוד 188.
 (167) עיין בהערותיו לספרי קדשנו (השחר), ב, 315-316, 347-350, 373-374; בית תלמוד, ב, 375-377. וע' באנאלקטען צור טעקסטריקטיק דעס אלטען טעסטאמענטס, מאת פליקס פערלס, מינכן 1895, עמוד 6, על אהדתו לעניני רייפמן. אחת הדוגמאות של ראשיתבות בתנ"ך היא: „שמרו מי בנער אבשלום“—שמואל ב יח, יב— ש'לדעתו המלה מי היא ר"ת: משלוח יד".
 (168) עיין באור בקר, שלו, בנוגע לספר שמואל, ובהעבר, פובליציסטיק, בשלשת חלקיו.
 (169) ש"ל בברלין, תרפ"ה, בסדר ראשון למדעי המקרא, פרק יב, 154-155.
 (170) עיין בהכרמל, א, בבקרת על „ירושלים הבנויה“ של קרוכמל. והחוחם בשם ר אינו רייפמן, כאמור.
 (171) ג, שמן, בספרו „לובלין“, עמוד 424, הערה 11, הביא שאשת רייפמן התייעצה עם ר ליבלה איגרי, אם להרתיק את בנה מבעלה, כי חשבה שהשפעתו על בנה המצויין אינה לטובה. ר ליבלה שאלה,

לא בן ולא בת, ואך הוא הנו חבלי וחלקי בחלה, ואך בו לבדו כל שעשועי" (12). עד יומו האחרון עסק רייפמן בתורה, ואחרי שערך את מאמרו האחרון (13): "הכא באשרה דמשה עסקינן" (14), נפל למשכב ושחל"ח ביום י"ד למרחשון, שנת תרנ"ה, בשנת השבעים ושבע לימי חייו. עד-ראיה ספר" (15), שתלמידו דוד שיפמן סבב על החנויות וצעק: יעקב אבינו לא מת, ודרש מאנשי עירו לסגור את החנויות לכבוד הנפטר הגדול, שמת באהלה של תורה, באמצע חבלי יצירתו.

נ ס פ ת י ם

העתק (1) ממכתב ר' יעקב רייפמן (2) למהר"ץ חיות

ב"ה, תר"ב גדלתו (3), ערב חג הסוכות.

כבוד הרב הגאון, החריף והבקיא, שר התורה והחכמה, מוכתר בכל המעלות הדתיות והשכליות, נודע בכל הארץ לתהלה ולתפארת מו"ה צבי הירש חיות אב"ד דק"ק זאלקווא והגליל, ד' ינשאנו למעלה למעלה (4).

מכתבו מיום ב', ה' תשרי, שמחני עד מאד, בראותי בו, כי אהבתו אותי היא עזה כמות (5), וכי הבטיחני לנקם נקמת כבודי, ישמחהו אלקים כאשר שמחני, ויביא מהר את היום, אשר כל שונאיו יראו את כבודו ורוב גדולתו ותפארתו עלי ארץ, כאשר יאתה לו, וכל אויביו (6) את עפר הארץ ילחכו" (7).

מכתב שי"ר (8) לא העציבני מאומה ולא שמתי דבריו עלי לבי, והמה בעיני כדברי

אם הוא נוטל את ידיו בכל בקר, וכאשר ענתה בחיוב, אמר לה, שאין מה לפחד. כדומה לזה מספרים, שגם הרהיק מבעלו ענה לה ככה. מקור אחר לזה אין לי.

172) בסקירת חייו הג"ל, עמוד 182.

173) בלוח אחיאסף, משנת תרנ"ה, בהזכרת נשמות, זה נזכר כמאמר אחרון. אך מכיון שנדפס בהכרמל, ז', גליון 46, 361-362, ביום ט"ז תמוז, תרכ"ט — כ"ז שנה לפני פטירתו — צ"ל, שאולי עבדו מחדש, או שיש ט"ס בלוח הג"ל.

174) בהכרמל הג"ל, כפי המספר הקודם.

175) זאמושץ בגאונה ושברה, 65-66; הצפירה, 1903, גליון 63, על דוד שיפמן.

1) תודתי הכנה אמורה גם מפה לכבוד ידי"ג הגדול, הרב ישראל דוד בית הלוי, מתל אביב, שהואיל בטובו להעתיק למען עבודתי (תולדות הגאון המהר"ץ חיות) את המכתב הנוכחי, מהמוסף ל"דבר", כרך יג, גליון 28.

2) נוסף למקורות הביוגרפיים והביבליוגרפיים הג"ל אציין גם: יעוריעסקאָיאַ אנציקלופדי, חלק י"ג, עמ' 364-366; בצרות, שנה שמינית, גליון 87, עמ' 208-215.

3) תאריך המכתב הוא מערב סוכות, שנת תר"ב, והמליצה שאולה מתהלים (עא, כא): "תרב גדלתי".

4) כנראה שהתכוון לרה"א יד, ב: "כי נשאת למעלה מלכותו".

5) לפי שיר השירים ח, ו: "כי עזה כמות אהבה".

6) בספרי על תולדות המהר"ץ חיות, העומד להופיע אי"ה בקרוב, באתי במשפט על כל געלם בנוגע לשונאי ואויבי המהר"ץ (בחוגי החסידים, הרבנים והרביים).

7) לפי ישעיהו מט, כג: "ועפר רגליך ילחכו" בשלוב הפסוק: "ואויביו עפר ילחכו" (תהלים עב, ט).

8) חפוש אחר חפוש חפשתי אחרי המכתב הזה ולדאבוני הרב לא מצאתיו, שאלתי גם את גדולי הביבליוגרפי בניו יורק ולא אסתייע מילתא. ע"כ אחלה את פני הקוראים להושיט לי יד עזרה בזה.

אחד הנבלים, ריקים ופוחזים⁹). כבר אדע גם אנכי¹⁰). כי ריק ונעור הוא מכל המעלות המדודות והוא גס-רוח¹¹). וידמה כי אפס בלעדיו¹²). כדרך כל האוילים ונעויו לב¹³). וגם אדע כי לא יכירני מאומה, וכי קטני עבה ממתניו¹⁴) בחכמת התורה, אף כי אנכי בששה ועשרים הנני¹⁵) והוא בן חמשים או יותר¹⁶). ואף כי אנכי נרדף תמיד ממקרי

9) שאל מהפסוקים בשופטים (ט, ד: «אנשים ריקים ופוחזים») ושמואל (כ יג, יג: «כאחד הנבלים»).

10) עיין באגרות שד"ל (מאת גרבר), ח"ב, מספר פד, עמוד 261; שם חלק ה, מספר רמב, עמוד 615; שם ח"ה, מספר 251, עמוד 636; שם, מספר 255, עמוד 644; שם, מספר 696, עמוד 731; ועיין באשכולות עם שד"ל, יעקב בכרך, עמודים 40, 146, בחלק א; תולדות שייר לברנפלה, פרק ג; חליפות מכתבים, לווייצנפלה, עמוד 57, בדברי רא"י ווייצנפלה לשוח"ה; עיי"ש גם עמוד 71; כרם חמה, ח"ו, עמודים 204, 241.

11) בהאסיף, תרניו, בחלק אוצר הספרות, עמודים 104-124, במאמר «דברים אחדים», מבצל דוד דור ודורשיו, נמצא בין השאר על שייר: «ראפפורט לא הי יכול לסכול סתירת דבריו, אחרי אשר גמר משפט או השערה לא סר מהם, ואם קרה כי עמד נגדו חולק בראיות, מצא תמיד תואנות וסענות, בחריפות שכלו, להשיב אחור את שכנגדו, ואז חזר המבקר להיות המפלפל וכל לחץ ודוחק היו בעיניו ישרים רק להעמיד דעתו ולא יפול דבר מדבריו ארצה. ואם אמנם שייר אמר על עצמו, שמנהגו הוא לא להחזיק בדעתו, אם יוכיחו על פניו שאינו צודק (כרם חמה, ח"ו, עמוד 10) והתקיף את שד"ל (שם, עמוד 41), על שאינו יכול להפרד מדעותיו שכתבן על גיר, אך יותר משהי החסרון הזה בשד"ל סבל ממנו שייר עיי"ש באורך בדברי ראה"ח. ואם אמנם ידע ראה"ח את ערכו הגדול של הרב שייר, מכל מקום על מתנגדיו הוא נמנה, כי בכל עת ובכל שעה הי נוטה לזקוף עקיצה על חשבונו (עיין ב«גנוזים», תל-אביב, תשכ"א, עמוד 40 לדוגמה). וכבר קמו לו גיאלים לשייר שבאו עם ראה"ח במשפט על כל נעלם, חברו ספרים שלמים להגנתו (עיין ב«דברי בקרת» לרי אברהם עפשטיין, קראקא תרנ"ו, בהוספת שוח"ה; אגרת בקרת, לרי נחמי ליבוביץ, ירושלים תרפ"ט, ננד «זכרונותי» של ראה"ח).

12) לפי ישעיהו מה, ו: «כי אפס בלעדיו».

13) לפי משלי יב, ח: «ונעוה לב יהי לבו».

14) לפי מ"א יב, י: «קטני עבה ממתני אבי», ופלא גדול על רייפמן להשתמש בסגנון שכזה, הלא אדם שהשתמש בפתוק «תתן אמת ליעקב» (מיכה ז, כ) כחותמת שלו (ככה ראיתי בצרור מכתבים, כת"י שספירת הסמינר, מיסודו של רו"ש, מספר 3783. אגב אמסור שהמכתבים הם מרייפמן להרב ר' נפתלי, בן ר"ג אדרה, הרב הראשי באנגליה, ומפה אמינא יישר כח לבני למנהלי הספרי הנ"ל, על שהמציאו לי את המכתבים לסקירה) הי צריך להזהר בדבריו יותר. ועיין בהמגיד, תרל"ג, גליונות טו, יט, עמודים 147, 176, שהחכם ר' מיכל דוונפלד מדאבראמיל הוכיח את רייפמן על פניו, על שהכדין בחזרות על טעות שנשחרברבה בקשר למלה «מלוגמא», שבשבת קיט, ב, שלדעת רייפמן היתה לפני מסדרי הירושלמי גירסא אחרת בעיניו זה, עיי"ש ובמכתבו של רייפמן לואב חיות. לפעמים רייפמן הרגיש בפיונותו ותקן לעצמו, כמו בהצהרתו: «בכל ספרי התני"ך לא נמצאה לשון קסירה אצל מספר» (בירתון ציון, של יאטס וקרייצנאן, משנת תר"א, עמוד 146), ואח"כ עמד על האמת ותקן את דבריו (המגיד, שנת תר"ט, גליון 25, בהוספה להמגיד, עיי"ש).

15) הדבר הזה צ"ע, כי המכתב שלפנינו נכתב בערב חג הסוכות תר"ב, דהיינו ראשית שנת תר"ב, ואם התאריך שבאוטוביוגרפ"י שלו (בכנסת ישראל, לשפ"ר, הנ"ל, ח"ג, עמודים 173-184) הוא נכון, הרי נולד בשנת תקע"ה, בר"ח ניסן, אי"כ בר"ח ניסן שנת תרי"ב הי רייפמן בן כ"ד שנה, ובתשרי שלפני כן, רק בן כ"ג וחצי, ואין יכתב פה שהוא בששה ועשרים? יתכן שט"ס נפלה במכתב או בכני"י. מעניין רק לציון שם, בכני"י, נמצאת גם תמונת רייפמן, ומתחת לתמונה נרשם שהוא נולד בשנת תקע"ז?

16) שייר נולד ביום י"ט סיון שנת תק"ן (ראשון ליוני שנת 1790) ונפטר בליל י"ט תשרי שנת תרכ"ח (16 לאוקטובר, 1867). עיין בהמגיד, משנת תרכ"ח, גליונות 43, 44; העב. פוב. א, 173; סיני, שנה טו, כרך לא, חוברות ז"ח, בדברי הרה"ג ר' ראובן מרגליות; ברנפלה, תולדות שייר, עמודים 4, 130 (הבאתי את כל זה כי ישנם חלוקי דעות בתאריכים אלו). לפי זה הי שייר בן חמשים ואחת וכמה חרשים.

התבל ומתלאות חלד¹⁷). וכל יודעי ומכירי יודעים כי אף רגע אחד לא אשקט ולא אנוח¹⁸ (מיגון ואנחה¹⁹). הנני יושב בעיר²⁰ ציה וצלמות²¹, בלא מרגוע ובלא ספרים²²). וגם בחכמת הבקרת העידו כבר משכילים רבים²³ עלי, כי עלה אעלה בימים יבואו על במותיה וכי יהי לי עשר ידות²⁴ יותר ממנו, ומדוע א"כ אשים לב אל דבריו?

ידע גא נאמנה, כי לא את חכמתו דרשתי ולא את תורתו דרשתי, אך את טובתי חפצתי, ואך להיטיב את מעמד, ועוד לבי נכון ובטוח²⁵, כי ישלח לי עזרתו מקודש²⁶ ויראה בעניי²⁷, כי אך לפניו נגלו כל תעלומותי, אך הוא יודע כי נפשי קשורה אך בתורה ובחכמה ובעבודתו, ואת מדותי הישרים המה כולם למאור פניהם²⁸, והוא יודע כי מעולם לא שחקתי ולעגתי על איש, אף כי על מי אשר ישקוט²⁹ על דלתות החכמה³⁰, אף כי אל אולמה וחדרה עוד לא בא.

17 על עניו ומרודו נמצאים הרבה מקורות, במ"ע של התקופה, כבהערה 8. ועיין גם במכתבו של רייפמן לחיים חיות; הכרמל, שנה ז, גליון 34, עמוד 271, שמתחנן שימציאו לו מו"ל להערותיו על רס"ג, ועוד למרבה.

18 לפי איוב ג, כו: "לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי..."

19 עיין בהערות 13, 14, על יחסו לחסידים ויחסם אליו, ובמקורות שם לתולדות חייו, על הצרות היומיומיות שלו.

20 הכוונה על העיר שברשין, שבמחוז לובלין. על שברשין וגדוליה עיין בהערה 152. והגם שרייפמן עזב את עירו זאת לתקופות קצרות, אך היא נשארה למושב, ושם ג"כ חגג את יום הולדתו השבעים.

21 לפי ירמיהו ב, ו: "בארץ ציה וצלמות". ועיין בהמגיד, תר"ח, גליון 17, עמודים 67, 114. 22 בהמגיד תר"ח, גליון 17, עמוד 67, בהצופה להמגיד, בדברי רייפמן. בזה גם התנצל, שם עמוד 114, שמחסר ספרים בעירו, לא ראה אפילו את ספרו של צונץ. ועיין במענה רייפמן, בהמגיד, תרל"ג, עמ' 77, למי שיעץ לו לעזוב את עירו, עיי"ש.

23 עיין בליט. בל. דעס אוריענטס, 1844, גליון 8, עמוד 128; הכרמל, שנה ג, חוברת ז, עמודים 376-375; אוצר הספרות, משנת תרמ"ח, 185-193; האסיף, תרמ"ח, עמוד 138, בדברי נחמן נתן טאראשיצנסקי; כמובן שעלינו להזכיר גם את הצד שכנגד, שמעלת רייפמן לא היתה בעיניהם גדולה בכלל, אלא להיפך ראו בו מהפכן בלתי מבוסס וראו בו סכנה למחקר התנ"ך. עיין למשל בדברי קבק יוסף, באללגעמיינע צייטונג, משנת 1859, עמוד 261; במכתב רייפמן לזאב חיות הזכרתי כבר את דברי גרץ על רייפמן ביחס להערות רייפמן לספר מבוא התלמוד לר' יוסף בן עקיבן, והבקורת ההרסנית שיצאה נגדו בהפסגה (ה, 31 . . . 35; ו, 31 . . . 36; 51 . . . 57; 92 . . . 93); המגיד משנת תרכ"ז (1867), גליונות 18, 19, על דרכו המסוכנת של רייפמן במחקר המקרא. בהשחר, ב, 348, הוא נותן מקום לטעויות בתנ"ך על יסוד האותיות הדומות שבשפות המזרחיות, כמו האות "ע" שבכתב הכותים היא עלולה להתחלף באות "ס" שלנו (שלי, שם). ועיין עוד בהשחר, ב, 374, על זכר"י ב, ובתרביץ, שנה ז, ג"ד. ומעניין לציין שרייפמן טען על שו"ל שאינו מבקר אחתי, על כי הרשה לעצמו לתקן את כל התנ"ך, בו בומן שרייפמן חצא פתח של מחט גם לעצמו. זהו איפוא ההבול בינו ליתר החוקרים: אלו שחולקים על חז"ל אומרים זאת ברור והירא את דבר ה' מתרחק מעליהם ויודע לברר את האוכל מתוך הפסולת, אבל הטוען שחז"ל בעצמם היו אבות הבקורת, הוא כאילו מפלס דרך חדשה וחפשית לכל מי שרוצה ליטול את השם. והגם שידוע שרייפמן הי' שומר דת ומקיים את המצוות המעשיות (כמו שהדגשתי במכתבו לזאב חיות), מכל מקום להלכה הי' יכול להביא סכנה, והכל תלוי בדור דור ודורשיו. ועיין עוד באשתדלות עם שו"ל, בהרבה מקומות בענין זה; המגיד, תרכ"ז, גליון 49.

24 לפי דניאל א, כ: "וימצאם עשר ידות..."

25 שאול מתהלים קיב, ז: "גכון לבו בטוח בה'".

26 שאול מתהלים כ, ג: "ישלח עזרך מקדש".

27 שאול מתהלים כה, יח: "ראה עניי ועמלי".

28 שאול מתהלים צ, ח: "עלומנו למאור פניך".

29 כנראה שצריכים לאמר ישקו, עם "ד", ואז יתאים לפי המ"מ הבא.

לא כאשר ידמה שי"ר, כי באתי לצחק בו!"³¹) סוף דבר הנני אומר לו, כי יעשה כאשר כתב לי, והוא: לכתוב לו מכתב מיוחד למעני וידבר אתו קשות"³²). אשר יהי לו כמדקרות"³³) ויגיד לו שמץ ממעלותי ומדותי, אולי הי' נכון כי יגיד לו את האמת, כי לא הייתי בזלוקוא בעת ששלחתי לו את המכתב"³⁴). וגם יוכל להגיד לו באמונה, כי בעת אשר שלחתי לא ידעתי מאומה מן ה"ציון"³⁵). וגם לא ידעתי אם באו דברי ליאסט מפי, בעבור שלא השיב לי, ויצדיקני עד מאד. ואחרי אשר יצדיקני, יוכיחהו על פניו ויערוך לפניו את פעולותיו והתנהגותו עם האלקים ואם אנשים ויעשה הכל בחכמה ובתבונה"³⁶). את מאמרו "לקיים דברי האגרת"³⁷) ימהר להוציא ולא יירא ולא יחרד לדבר בו לעיני השמש ככל אות נפשו. גם את דברי אל יאסט ימהר לשלוח או אל גיגר"³⁸). למען

30) לפי משלי ה, לד: "לשקוד על דלתותי יום יום".
 31) אגב אציין שיש ספרות עשירה מאד בענין זה (רו"פ, דרכי המשנה, 192; מאנאטסשריפט, א"ד, עמודים 400, 430, 469; ד"ר א. בודק, נכד שי"ר, במאגרו מיוחד על אנטונינוס ורבי, בגרמניה, ליפסיה, 1868; גיגר, צייטשריפט פיר ו.א.ל, ח"ו, עמ' 150-159; גרץ, תרגום שפ"ר, ח"ב, עמ' 300-301; הד"ר יעקב לוי, במלונו הגדול, בערכו; קרויס ש, אנטונינוס ורבי, 1910, 88; דוויג, לראה"ח, ב, 160, הערה 1; בכר, אגרות התנאים, כרך שני, ח"ב, עמ' 130-131, הערה 21; הופמן, מאנאזין פיר די היסענשאפט דעס יודענטומס, חלק יט, עמ' 33, 245; קאהוט, העריך השלם, בערכו; גוטמן מ. במפתח התלמוד, ג, 226, הערה א; זלוטניק (סיני, כרך כא, וכרב כב), מדברי שד"ל ליאסט (אגרות שד"ל ח"ה, מספר 299, עמודים 736-737) כרוז שמאד חרה לשדל על הדרן, איך יאסט מדל לשי"ר! וגם בהתנצלותו של יאסט (ליט. בל. דעס אוריענטס, 1845, עמודים 262-268, במכתבו לר' רפאל קירכהיים), שלא רצה לפגוע בכבוד הרב שי"ר, ראה ברנפלד (תולדות שיר", עמוד 113) עקיצות חריפות על חשבונו של שי"ר, הבאתי את כל זה להראות שכל הפולמוס הזה נהפך לנקודה מכאיבה לשי"ר, וכל מי שנגע בה, כאילו נגע בכבת עינו (תרחי משמע).

32) לפי בראשית מב, ל: "דבר האיש אדוני הארץ אתנו קטוה".
 33) שאול ממשלי יב, יח: "יש בוטה כמדקרות חרב".
 34) מזה נראה שרייפמן כתב מכתב לשי"ר, שבו בקש ממנו שיעשה למענו איזה דבר, כדי להקל על מצבו החמרי החמור, ובו במכתב כנראה שגם כן הזכיר את הענין של שי"ר בכ"ח ואת דברי יאסט, בספרו ההיסטורי, יתכן שרייפמן השווה את דברי שי"ר בכ"ח לדברי יאסט (בקורות היהודים מתקופת המכבים והלאה, ח"ה, עמודים פח"צה) ומצא שהצדק עם יאסט ולא הסס מלהזכיר זאת לשי"ר. מסכה בלתי נודעת לי — כעת — השב שי"ר שהמכתב נשלח אליו מזלוקוא, וששם עשו קנוניה נגדו, כדי להעליבו.
 35) בו מתבלט פרט נוסף: שי"ר חשב שרייפמן כבר קרא את דברי יאסט (ציון, הג'ל), ששם לעג לו יאסט בצורה מחפירה, כנ"ל, וע"כ חרה לו עוד יותר, שכאילו רייפמן הוסיף שמן למדורה. ע"כ הדגיש רייפמן שטרם קרא את דברי יאסט בציון!

36) כנראה שרייפמן כתב גם כן ליאסט על דעתו בפולמוס הזה, אך בעת כתבו את מכתבו לשי"ר לא ידע אפילו אם דבריו הגיעו ליאסט.

37) עיין בהחליץ, ה, 63; אגרות שד"ל, ח"ד, מספר 240, עמוד 602, במכתבו לראבי"ה.
 38) באנאלען, 1841, גליון 48, עמוד 384, נזכר שבאותו החורף יצא מאמרו של המהר"ץ בשם "לקיים דברי האגרת", כדי לסתור את הטעות שי"ר אל אגרת בקרת של המהר"ץ (כרם חמה, חלק ששי). גם באוריענט, 1841, גליון 43, עמוד 276, הופיעה מודעה על הספר הזה, ונדמה לי ששם נזכר שכבר הופיע. המהר"ץ הזכיר את מאמרו זה בהגהותיו ל"ש"ס (מגילה ז, ב, יב, ב) ושם הדגיש במפורש, שמאמרו מכחן להסיר ממנו את דברי הנרגן (הכונה על שי"ר). מזכירו גם בדרכי הוראה, ח"א, פ"ו, עמוד י, בהג"ה, ובח"ב, יא, א. הרב בית הלוי מתל אביב הודיעני בטובו (במכתבו מיום עשיק במדבר, תשי"ט) שכתב יד התבור הזה הי' שמור בידי הגאון ר' יצחק חיות (בן המהר"ץ), האביד בברודי, ושתכנו הי' על אגרות התלמוד. כנראה שמחוץ לתשובות למשיגיני הוסיף גם חדושים על אגרות הש"ס (?).

39) יאסט הויל את האנאלען מ"ח טבת תקצ"ט עד י"א טבת תר"ב (4 ליאנואר, 1939, עד 24 לדצמבר, 1841) ואת מ"ע ציון (ביחד עם הדי"ר מיכאל קרייצענאן), מתשרי תר"א עד אלול תר"ב. אברהם גיגר הויל את הויסענשאפטליכע צייטשריפט פיר יידישע טעפאלאגיע, שיצאה בוויסבאדען בשנות

ידפסו מהר והיהו לש״ר למדקרות חרב, וביותר על הערותי על סדר התפלה⁽⁴⁰⁾.

ובעבור שאנכי רואה, כי מאד יקרתי בעיניו⁽⁴¹⁾, לכן ערב לבי⁽⁴²⁾ אך הפעם להשביעהו על זה באלקים. וגם כי ידבר עם גיגר למעני לא בקצור אך באריכות, כי החורף ממהר לבוא ומשכורתו תהי' שלמה⁽⁴³⁾ מעם היושבי בשמים⁽⁴⁴⁾. אנא יעשה זה מהרה, כי עתה אך אל ה' ואליו אשא את עיני⁽⁴⁵⁾.

אחד מזאמושיץ⁽⁴⁶⁾ בא בשבוע ההוא מלבוב והגיד לי, כי שמע מפי אחי המשכיל, ישעיה יאליס⁽⁴⁷⁾, בעל ״עת לדבר״⁽⁴⁸⁾, או מפי אביו⁽⁴⁹⁾, כי יאסט שאלו לו במכתב עלי,

1835-1838, ואח"כ בשם צייטשריפט בברעסלוי. ולזה בקש ר״ר מהמהר״ץ שימציא את דבריו אל המוליים הנ״ל.

40 בכפרו ״ארבעה חרשים״, ש״ל בפראג תר״ך, דיבר רייפמן על ספר בן סירא, ספר חסידים, סדר התפילה והשאלות. ועיין בהכרמל, שנה א, גליון 13, עמודים 103-104, בנוגע לתפלת יגדל (בענין זה גם בליט. בל. ד. א. 1842, גליון 24, עמודים 376-377); שם, שנה ת, גליון 27, עמ׳ 214-215; ציון, תר״א, גליון מנחם אב, עמוד 184.

41 שאול מתהלים קטז, טו: ״יקר בעיני ה'...״

42 לפי ירמיהו ל, כא: ״מי הוא זה ערב את לבו לגשת אלי״.

43 על פי המליצה ברות ב, יב: ״ותהי משכורתך שלמה מעם ה״.

44 שאול מתהלים קכג, א: ״אליך נשאתי את עיני היושבי בשמים״.

45 כבאות הקודמת.

46 בספר זאמושיץ בגאונה ושברה, במאמרו של ישראל לוי מירושלים (73-33) נרשמו פרטים מעניינים על ״תקופת״ רייפמן בזאמושיץ (64-66). הלא מאותה התקופה נולד ספרו ״מועדי ערב״, ש״ל בחילגא, שנת תרכ״ג (ל״ג שבחו, במכתבו לרייפמן, באגרות יל״ג, מספר מו, עמוד 87). ועיין בזכרונותי של פרץ, עמודים 71, 77.

47 הגאון הצעיר הזה, שחיי ה״י היו שנותיו עלי אדמות, נולד בעש״ק, ד' ניסן, שנת תקע״ו (ולא תקע״ד. עיין במאמרי ״הציצו ולא נפגעו״, הדרום, ניסן תשי״ט, עמוד 159, הערה 26) ונפטר בעש״ק, כ״ה אייר, תרי״ב, במינסק (ששם בנה את ביתו). על יחוס משפחתו, עיין בספרו התורה והחכמה — קובץ מאמרו ובמכתבו, מחוץ לספרו ש״ת זכר ישעי, שיצא לאור בחילגא, שנת תרמ״ב — חילגא, תער״ג, בחלק המכתבים, עמוד 364, שמקור מקורו טהור עד גזע הפני יהושע והב״ח, ואין בודקין מן המזבח ולמעלה. מההספד שנשא עליו הגאון ר' דוד טבל ממינסק (בספרו בית דוד, חרשה תרי״ד; נדפס גם בראש הספר התורה והחכמה הנ״ל. על הספר בית דוד העירני יד״ג וחבר לדעה הרב גולעווסקי, מראשי הישיבה בישיבת רבנו י״א, יישר כחו וחילו לאורייתא) יכולים לשער את גדלו ואת מעמדו בין גדולי הדור. עיין לא בש״ת רע״א, סימן קעו; ש״ת חת״ס, בהשטמות אחרי החו״מ, סימן רה. אך גם מחמת עירן לא העלים עין, כמו שנראה ממכתביו הרבים עם חמיו דורו שבמקצוע הזה. לפי דברי חייצנפלד (אני מדגיש אין לי מקור אחר לזה) גם מעשי ילדות לא נעדרו מחייו הקצרים וכאשר הגאון האדיר רבי יעקב אורנשטיין, הגאב״ד דלבו, הו״ל את ספרו הגדול ישועות יעקב, הוציא הוא פאָמפלעט נגד הספר, שכאילו רצה להוכיח שהכל גנוב אתו (בפי הדור ההוא היתה אימרה שגירה, שהישועות יעקב אמר, שאם גנב הוא, אזי מוכן לשלם כפל וגם פי ארבעה וחמשה על הגניבה, ודי לחכימא ו). במאמרי הנ״ל, בהדרום, הארכתי בזה, עיי״ש. גם על המהר״ץ שפך את חמתו ובמכתבו לקרייצענאך, בספרו הנ״ל, עמ׳ 479-482) הכה אותו בלשונו שלא כדרך החכמים ובהחלט שלא כדרכו שהו קבץ אחרים במחברתו, ״עת לדבר״, כבציון הבא. וכאשר עטו החריף השיג גם את מרגא ורנא ובעל הלבוש, קפצה עליו תוכחתו המגולה של הגאון החת״ס ובמלות ברורות הוכיחו על פניו והראה לו עד כמה שיטתו יכולה להזיק יותר מאשר להועיל (מכתב החת״ס נמצא בדף האחרון של הספר הנ״ל, ולא בסדר הכרונולוגי, לפני עמוד 68, עיין בהערה שם, בסוף הספר).

48 המחברת הזאת משתרעת על פני 49 עמוד ובה נכבדות מדבר על תקון המדות. בפעם הראשונה הופיעה בלבוב, בשנת תקצ״ד. אבי המחבר (עליו בציון הבא) פנה אל ש״ל ובקשהו, שישתדל למען תורת בנו להפיצה ברבים במדינת איטליה והציע לו — אם יסכים — לשלוח אליו חמשים טפסים. ש״ל ענה לו מפני הכבוד והבטיח לו להשתדל בעדו, אך הדגיש שלדעתו המחיר (חצי רייניש) הוא

אם יכירני, ואם ראוי אנכי לבוא עמו במסורת ברית מרוצת האגרות⁶⁰, לכן אחלה את פניהו⁶¹, שיעשה חסד עמדי וישבחני לפני יאסט.
אל דאקטאר פירשט⁶² שלח (אולי צ"ל שלחתי) מעט מדברי ומאוד אירא, כי יחרה אף יאסט עלי⁶³, יודיעני נא מהר את דעתו, באשר כתבתי לו כי ה"אגדתא דבי רב"⁶⁴, היא הבראשית רבא, כי אחפוץ לשלוח מה ל"ציון"⁶⁵.

יותר מדי גבוה. גם הביע לו את צערו על זה שבמדינת איטליה אין עוד הרבה קופצים על ספרים שנכתבו בלה"ק (אגרות שד"ל, ח"ב, מספר 92, עמודים 284-285). על טיב הספר וערכו בזמן, כתב המחבר בעצמו מכתב ארוך (בספרו הנ"ל, עמוד 403-408) עיי"ש.

49) אביו הי' ר' מרדכי צבי הכהן יאללעס (נפטר אור ליום ג', ד' ניסן תר"ג. בספר הנ"ל, עמוד 533, בהערה). שם נמצאים ג"כ הרבה מכתבים מהבן לאביו, וגם מכתב אחד מהאב לבנו (עמוד 367). המכתבים הללו הם מלאים אינפורמציה חשובה על מצב ההשכלה בזמן ההוא.

50) בהנ"ל, עמודים 430-431 נמצא מכתב המחבר למרדכי יאסט, שבו התלונן האברך ממינסקי, שמעת עוב את ארץ העברים — גליציה, כעריסת ההשכלה והפצת השפה העברית — הוררכה מנוחתו, ודי לחכימא. ושם, עמוד 478 נמצא ג"כ מכתב מרדכי יאסט לאבי המחבר.

51) לפי שמות לב, יא: "ויחל משה את פני וגו'".

52) הד"ר יוסף אלזארי פירשט הו"ל את האוריענט ואת המדור הספרותי ליטטערפאטורבלאטס דעס אוריענטוס, בשנות 1840-1851. המ"ע זה הי' מהחשובים בעולם הספרותי, וכנראה שרייפמן השתוקק להיות בין תורמיו (מה שגם נעשה אח"כ). על פירשט עיין בהמגיד, תרל"ג, גליון 8, עמ' 71-72; אילוסט' טריערע צייטונג, 1870, מספר 1389 ובאנציקל. השונות.

53) באגרות שד"ל, מספר 229, עמוד 737, בחי"ה, הוכיח שד"ל את יאסט על פניו: "עוד זאת לא צדקת, ואענך, במה שלא תרצה שאחראה כאוהבו של פירשט, אם רצוני להתראות כאוהבו, למה תעכבני, ומי שמך לשופט על מה שהוא לכבוד לי או לגנאי?" מזה ברור שיאסט כתב לו, שגנאי הוא לשד"ל להתרועע עם פירשט. ומשונים דברי שד"ל, שם, מספר 298, עמוד 376, שבמכתבו לצונוץ (שנכתב עשרה ימים לפני מכתבו ליאסט) ביקש ממנו שישלח את תרומתו הספרותית רק ליאסט ולא לפירשט או לפיליפסוזהן, ועיין באגרת שד"ל לשי"ר (יה"ש), מספר 275, עמוד 687, שמדגיש שפיליפסוזהן שונא אותו, על שעוב את עתונו ועבר לאסט. בכל אופן, מכל זה רואים שהיתה התחרות וזכה בין המולרים, ובמיוחד בין פירשט ויאסט. עיין במכתבי שד"ל ליאסט (ארבעה עשר במספר, תמצאם לפי המפתח שבחלק האחרון) ובמספרים 68, 71, 74, 75, 76, 148, ותוכן שגם יחסו של שד"ל ליאסט לא הי' סוגה בשושנים (בעמוד 375, שבמספר 148, שאל את שי"ר, אם אמת נכון הדבר שיאסט המיר את דתו? ומעניין שבדומה לזה שאל גם על פירשט, באגרותיו, ח"ג, מספר 161, עמוד 388! ועיין גם בחי"ה, מספר 69, עמוד 176, שקרא ליאסט בשם "הכופר יאסט").

גם בין שי"ר ופירשט היתה אי-הבנה. כאשר הבחור מנחם מנדל רוזנטהאל (שהי' תלמידו של הגאון ר' שמואל פריינד, חד מבי דינא רבא דפראג, שאליו הצטרף שי"ר אח"כ, אחרי שנת ת"ר) הו"ל את מתברתו עמק שושנים (אופן תקצ"ט), המלאה השגות על דברי שי"ר בכוריו העתים ובכרם חמד (על דוגמת מעשי הרואים, שבציון 58), נמצא גם שמו של פירשט ברשימת הפרונומערפאטיים. ובמכתבו של שי"ר, ששמש הקדמה לספר תשובות גאונים קדמונים (המסודרות על ידי רבנו יוסף טוב עלם), בליון תרי"ח, קיבל פירשט את חלקו, עיי"ש. גם בתוכחתו המגולה (אגרת שי"ר מפראג אל אסיפת הרבנים בפד"מ, ש"ל על ידי ר' רפאל קירכהיים, פד"מ תר"ו) לא חשך שי"ר את דבריו על חשבונם של המשכילים מסוגם של פירשט ויאסט, וככה נרחבה תמיד הפרצה ביניהם, אך כל זה הי' אחרי המכתב הנוכחי של רייפמן.

54) עיין בסנהדרין נז, ב ובוהר ויקרא (הוצאת מרגליות), עמוד ז, א. ועיין במאמר הגדול של רייפמן בהצפירה, משנת תרמ"ט, גליון 111, עמוד 455, על: מי הוא אבי מדרש רבה ומה היא הוראת שם "רבה". שם הביא את רוב הדעות (בה"ג, הלכות יו"ט; הרמב"ם, בהקדמתו למשנה תורה; יוחסין, ח"ב אות א; ראב"ה, בספר הקבלה; צדה לדרך, בהקדמתו והצמח דוד) בענין זה.

55) לא אסתייע מילתא לזה, כי בציון לא נתפרסם דבר בענין זה (מאמרי רייפמן בציון הם: תרי"א, בגליון שבט (75-76) על הערות לתרגום שני של מגילת אסתר, ספר דויאל, לעזרא ונחמיה —

גם יודיעני אם יאסט יקבל ממני השגות ספרי שי"ר או פירשט, ואם יקבל ממני הגהות על הראב"ע⁶⁵, (הרשב"ם⁶⁶) ודומיהם.

יצוה נא על אחד מן "הרואים"⁶⁷, כי יעתיקו לי את אשר כתוב בחבור הגדול של צונץ⁶⁸, על ספר רוזאל⁶⁹ ועל סדר הגדה⁷⁰ אות באות, כי לא אוכל לשלוח את אגרת הבקרת אשר לי על סדר ההגדה⁷¹, עד אשר אדע את כל אשר אמר צונץ בזה, פן כוונתי

אם פירוש הראב"ע לשני הספרים האלו הוא אוטנטי, ספר היסוד להראב"ע, ולאונקלוס לבראשית כב, יג. כל זה נמסר למערכת העתון על ידי אברהם גיגר; בגליון תמוז, 166-164, נמצאות הערות לאשר הניא, קרובץ לפורים, פיוט במתי כספר — לתענית אסתר, אקדמות, יציב פתגם — לשבועות, המבדיל, במוצאי מנוחה, צור משלו, וברוך ה' יום יום; בגליון מנחם אב, 184, הערות על אנא בכח, על המנהג לטבול את האצבע בין ולהפ"ח ממנה מחוץ ככוס, בליל הסדר, על ענין התוכחה וסדר תשליך. לענין האחרון יש המשך במחברת כסלו עמוד 48, בציון שנת תר"ב; בגליון אלול, 196-198, הערות על תרגום מגילת אסתר ותרגום מגילת קהלת. בציון תר"ב, גליון סבת ושבט, 61-62, 68-72, נמצאת אגרת בקרת על הגדה של פסח — ע"ז גם בהמגיד, תרכ"ג, גליון 15; בגליון תמוז, 152-155, על הרעיון של הבקרת האמיתית, בראיות מהרמב"ם, הראב"ע והרשב"ם; בגליון מנחם אב, 164-166, המשך הני"ל, באורים בירושלמי, בענין קריאת המגילה לילה ויום, על ההבדלים שבין הבבלי והירושלמי ועל ספרו "התבנית" והסכות הוי"ל). ועיין לפנינו בהערה 77.

56 דברי רייפמן על הראב"ע הם מפורזים בכל כתבי העת של התקופה ההיא, ומי שיאסף את כל דברי רייפמן בזה, יתברך מכל מעריצי הראב"ע!

57 רייפמן מטפל הרבה גם ברשב"ם. עיין לדוגמה בציון, הני"ל, באגרת בקרת שלו על ההגדה (תר"ב, עמוד 63).

58 בשנת תקצ"ז יצא לאור, בעיר אופן, ספר בשם ראב"יה, מאת אפרים אליקים גציל ב"ר יהודה סמילאר המיהלזאני (מעהלזאק). תכנו ה'י: השגות על "הדרשות בישראל" של צונץ ועל תולדות הקלירי של ש"ר. מדברי שד"ל (אגרות שד"ל, ח"ד, מספר 240, עמוד 602) יכולים לראות שהספר עורר רעש גדול בעיני חכמי הדור. כבודם של שי"ר ושל צונץ נעשה למדרס שונאיהם (כמ המקרה של עמק שושנים, שנפל ג"כ בחלקו של שי"ר). בה בשנה התאחדו הרואים: יעקב בודק, גיסו מגדל מאהר, נחמן יצחק הכהן פישמן ויעקב מענטש. מחברתם הראשונה (לבוב, תקצ"ז) היתה מכוונת נגד שי"ר (לא שי"ר). בהשתדלות יה"ש נגזרה עליה גניזה. שם המחברת היה "הרואה". המחברת השניי י"ל באופן (תקצ"ט) ורובה ככולה היתה "מוקדשת" לשי"ר. וככה נתחברו (ראב"יה, בעל עמק שושנים והרואה) יחידו נגד שי"ר. הרואים האלה ג"כ התייצבו נגד שי"ר, כאשר הלז רצה להשיג את רבנות פראג, הם הציעו את המהר"ץ חיות לכסא פראג (כמו שבארתי באריכות בספרי על תולדות המהר"ץ חיות, ש"יל במהרה). על "הרואים" האלו מדבר רייפמן (עיין עליהם בהשחר, שנה יא, עמודים 502-504; אגרות שד"ל, מספר 197, עמוד 429; מספר 198, עמוד 430; ואוצר נחמה בלומפנלה, ח"ד, עמוד 108; אלאגעמיינע צייטונג, משנת 1938, בהוספה הספרותית, עמוד 104).

59 הכוונה היא, כנראה, על ספר הדרשות בישראל (ד"ע גאטטעסדיענסטליכען פארטרעגע דער יודען היסטוריש ענטהיקעלט), שנערך ונשלם על ידי חנוך אַלבעק, ירושלים תש"ו.

60 שם, עמוד 74 (ההערה 64, בעמוד 332); ציון, לחדש שבט, תר"א, עמוד 75, אות ב (דברי רייפמן), הכרמל, שנה ח', גליון 30, עמודים 238-239. ועיין שם גם על העגולה (דברי רייפמן). ועיין בהמגיד, תרכ"ז, גליון 13, עמוד 101.

61 שם, עמוד 61 (ההערות 34, 35, בעמודים 300-301). עיין גם בהערות לפרק ראשון, שם, עמוד 227, הערה 42. בעמוד 301 ציין אַלבעק את דברי רייפמן בציון, עיי"ש.

62 הזכרתי כבר שבציון, תר"ב, מחברות חדשי סבת ושבט, נמצאת אגרת בקרת של רייפמן להגדה של פסח. אגב אוכיז שרייפמן הזכיר שם את חדושו הנפלא של המהר"ץ חיות, בנוגע לרבותינו שישבו מסובין בבני ברק וסיפרו ביצי"מ כל אותו הלילה. לפי המהר"ץ, המגיד רוצה לספר לנו שאע"פ שכל אלו התנאים היו כהנים, לויים או ממשפחת גרים, וסד"א שאינם חייבים לספר ביצי"מ, כי אבותיהם לא היו משועבדים למרעה במצרים (כי שבט לוי לא עבד במצרים), ע"כ מודגש שגם הם סיפרו ביצי"מ כל אותו הלילה. את החדוש הזה כבר הזכרתי בהדרום, ניסן תשי"ט, עמוד 2, עיי"ש במ"מ.

לדעתו וארבה דברים, ולא אחפוץ עוד כי יכתוב יאסט: „על זה כבר העיר צונץ ועל זה כבר העיר זה...“⁶². ואדע כי יש לי עכוב גדול על ידי זה.

וגם בענין הספר רוזאל יש לי דברים אשר אדמה כי לא העיר על זה צונץ, ואדמה כי הרואים ישיגו בנקל את החבור ההוא ובוודאי יעשו את רצונו, להעתיק לי את כל הנ"ל, וגם לא אפונה אם הוא יעשה את רצוני לשלוח לי את ההעתקה ההיא מהר. אדמה כי הספר יצירה הנזכר בגמרא⁶³. איננו הספר יצירה הזה אשר בידנינו. ויותר נראה לי לאמר, כי מ"ש „הו עסקי בספר יצירה“⁶⁴, הוא אך על דרך מליצה ר"ל הו עוסקים בענין היצירה, והוא ע"ד אשר אנו אומרים: „כתבנו בספר פרנסה וכלכלה, בספר גאולה...“ וכעת אין הספר יצירה תחת ידי.

מדוע לא השיב לי מאומה, אודות אשר כתבתי לו, כי דעת חז"ל היא שכל הנבראים אומרים שירה ממש⁶⁵, כאשר נראה ממקומות רבים מדבריהם⁶⁶. והתשובה ההיא נחוצה לי עד מאד אל דבר אחד אשר אנכי חפץ לשלח אודות הפרק שירה⁶⁷.

אולי יוכל לסבב, כי יכתבו לי איזה אנשים משכילים ולומדים בעניני חכמה ומדע או בתורה אם מלבוב או מבראדי עיר מולדתו, למען יפרצו, על ידי תשובות אליהם, מעיני תבונתי, כי בדד הנני ואין איש אתי, לא דב ולא חבר ולא תלמיד הגון, ואנכי אהי בעבור זה עבד עולם, ובטוח אני במדת ענותו, כי יעשה לי זאת, כאשר יהי כפעם בפעם בבראדי, יזכירני לטובה לפני המשכילים והלומדים אשר שמה.

יאמין לי כי לא חפצתי זה, לולי מצוקותי הרבות אשר יאפפוני ובעבור מרירותי חיי, יגיד נא לי אם עלי „ציון“ ישלחו גם אל ארץ איטליה?⁶⁸

כאשר יודע לו דבר מה אודות הצלחתי מווין⁶⁹ או מיאסט, ימהר לעשות מצוה

63 עיין בהערה 23 מה שהבאתי מיוסף קבק (אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס, 1859, עמוד 261). במ"ע מהתקופה ההיא אנו רגילים לקרא את ההערות מסוג זה למרבה!

64 סנהדרין סה, ב, סז, ב; ועיין בילקוט ראובני בראשית (הוצאת חרשה, תרס"ב, עמוד 40 ד"ה כל עשר ספירות): „ירמיהו התחיל לעסוק בספר יצירה, יצתה בת קול ואמרה קנה לך חבר, הלך אצל סירא בנו נתעסקו בספר יצירה בשנים...“ מצינוי הרה"ג ר' ראובן מרגליות לסנהדרין (בספר מרגליות הים).

65 כן היא הלשון בסנהדרין שם. ועיין בספר הדרשות של צונץ, בהערות, עמוד 329, הערה 48

66 עיין בספר העיקרים, מאמר שלישי, פרק א, על כל הענין של פרק שירה בבריאה.

67 עיין בסדור יעב"ץ, בהקדמתו ובבאורו לפרק שירה ובאוצר האגדה התלמודית והמדרשית, של הרב משה דוד גראָסס, בערך „שירה“.

68 עיין בדברי רייפמן בהכרמל, שנה ב, גליון 14, עמוד 112, על פרק שירה.

69 שד"ל במכתבו לרייפמן, מיום כ"א תמוז תר"ד (אגרות שד"ל, חיי, מספר שנט, עמוד 873, לזלקתא) הודיע שהוא קיבל את העלים של ציון עד תמוז תר"א, 168 עמודים. הרי שהגיע הציון לאיטליה.

70 הגאון ר' אלעזר הורוויץ, בשו"ת יד אלעזר, סימן מד (מיום ה' ז"ך מרחשון, תר"ב) כתב לרייפמן בזה"ל: „יקרתו הגיעני עם מכתב ידידנו הרב הגאב"ד דק"ק זלקותא נ"י והשבועתי שמחה והרויתי עונג למצוא בו את שאהבה נפשי איש שוקד על דלתי התורה, הולך את החכמים, פונה דרך כרמים, ויראת ה' על פניו כל הימים, אמנם בואת היצר לי כי לא אוכל להיות בתומכי נפשו להעמידו למלאכת הקודש למגיה ספרים בבית הדפוס של האדון שמי' דפה, באשר בשכבר הימים נספת איש אחד למלאכה ההיא בבית הדפוס הנ"ל...“ כנראה שלוח כיוון רייפמן, שהרי הגאון בעל יד אלעזר מזכיר שקבל מכתב המהמר"ץ על זה ובין מכתב רייפמן למהר"ץ לתשובתו היד אלעזר עבר רק כחודש ימים.

גדולה לשמחני ולהחיות נפש נענה ורוח נכאה⁽¹⁾).

ואכלה את דברי בבקשה אשר גדולי היא אלי, והוא — שלא יתרושל במכתבו אל גיגר אודותי ויחלה את פניו עד מאוד, כי ישיב לי על דברי כמקודם ויתאמץ להיטיב את מעמדי, כי אך אל אנשי אשכנז אשים כעת את פני, כי אך המה ישרי לב וטובי רוח ועושי חסד עם כל איש⁽²⁾).

ידע נא כי לולי אדע את מדותיו היקרות ואת ענותו הרבה ואת אהבתו אותי וגם לולי מצוקותי הרבות, לא העזתי את פני להטריחו בשאלות ובקשות שונות, כי מאוד ירא וחרד, מפני תורתו הרבה ומפני גדלו ותפארתו הנני.

מאוד אבקש מעמו כי לא יכעס עלי ולא יהי בלבו מאומה עלי על זה. בזכות זה אשר הוא הולך בדרכי אלקים לשכן את דכא ושפל רוח⁽³⁾ כמוני, ישגה כארו⁽⁴⁾ ושמו יגדל עד מאוד עלי ארץ.

נאום ידידו או עבדו המוכן לשרתו ומתכבד באהבתו. יעקב רייפמן

ידרוש נא בשמי את שלום כל אהביו אשר אדמה כי המה אוהבי וביחוד את בעל המגיה⁽⁵⁾ אשר עד אגוה⁽⁶⁾ לא אשכח את חסדיו אשר עשה עמדי, אף כי הם קטני ערך. דרוש נא גם את שלום בן משכיל של המנוח מוהר"ן⁽⁷⁾.

מכתבו של החוקר יעקב רייפמן⁽⁸⁾ לזאב וואַלף חיות מאוצר כת"י הנ"ל

בשם מושיע חוסים⁽⁹⁾.

אהוב-לב, משכיל ונבון-דבר, שוחר דעת ומזמה⁽¹⁰⁾, הר"ר זאב וואַלף חיות. מכתבך באני אל נכון, עם הסגור בו⁽¹¹⁾, כי יצא ספרי החדש⁽¹²⁾ אשלהה אליך. גראטץ הביא בלי תפונה את ההערה על אודות שם הלכות א"י⁽¹³⁾, בשמי⁽¹⁴⁾, כי ראה את כל ספרי, והגה כמו בשום שכל, והביא מהם כמה דברים אל תוך ספריו וקרא את שמי עליהם⁽¹⁵⁾. מספרי אביך לא ראיתי כל מאומה!⁽¹⁶⁾ מאד כלתה נפשי לדעת, בשם מי נדפסה

(71) לפי משלי טו, יג: „ובעצבת לב רוח נכאה“.

(72) הזכרתי כבר שדברי רייפמן הראשונים שנמסרו לציון, הגיעו למערכת על ידי אברהם גיגר. ואם נביא בחשבון את המצב שבו נמצא רייפמן, שבמובן ידוע הי' קרח מכאן וקרח מכאן, נבין שבשכונתו, במחוז לובלין, קשה הי' לו למצא את מנוחתו, וחשב שגדולי ההשכלה בגרמניה יבינו לרוחו יותר. ועיין במכתבו של י"ג אליו (מספר קטז), בנוגע למצבו החמרי ולחכמית חדשה להוציאו משם!

(73) לפי ישעיהו נז, טו: „אשכחן את דכא ושפל רוח“.

(74) לפי תהלים צב, יג: „כארו בלבנון ישגה“.

(75) כנראה שמתכוון לאחד המגיהים בבית הדפוס של מאירהאפפער, ששם הדפיס המהר"ץ את

כל ספריו (ז).

(76) מתכוון לאברהם בן הרניק, שהתגורר זמן ידוע בבית המהר"ץ (עיין במכתב הרניק להמהר"ץ, מעש"ק, הי' אייר, ת"ר, שנדפס בהקדם, שנה ג, 84-89, ובכתבי רניק, הוצאת רבידוביץ, עמוד תנב; מכתבי שפת קדש לבאנדי, פראג 1857, עמוד 33; פעסטשריפט, שוואַרץ, ברלין-ווייען 1871, עמודים 51-48, שרניק שמח להישגיהם שבנו השיג בבית המהר"ץ. ועיין השחר, שנה שניה, באבן הראשה, שאברהם בן הרניק חיבר, שממנה יכולים לראות, שהכיר היטב את המהר"ץ, עיין שם היטב!) אך התלמיד הזה לא הביא כבוד לרבו הגדול, והכל תלוי במזל.

ההערה על הפיוט: מי בן שיחי, באוריענט! שלח נא אלי העתקה ממכתבי צונץ, גראטק, איילר¹⁰⁷, לעף¹⁰⁸ ושי"ר.

כבר כתבתי לך כי נאסף דעת ומזמה מהכרמל¹⁰⁹, זה רבע שנה¹¹⁰, ולמה זה תדרש אחריו? ואם אל קורות הימים תכסוף¹¹¹, חכה נא עד אשר תתום השנה החמישית¹¹², אז אכתוב להמו"ל לשלחו אליך.

מה לך לגזור את ספרך מאמר הבקרת¹¹³ לגורים ולהטריחני פעם בפעם לדלג על הרי בטר¹¹⁴, שלח אלי את כל הספר, ואת אשר ישים ה' בפי אותו אשמור¹¹⁵ להגיד לך בפעם אחת.

אל בעל המגיד¹¹⁶ לא אוכל לשלוח מאומה, כי גם את פרי מטעי חדלתי זה שתי שנים¹¹⁷ לשלוח אלי, אין נפשי עוד לבוא בצל איש כסף הזה¹¹⁸.

עתה אסורה עיני על ליקוטי פרחיך:

א) בחפזון אמרת¹¹⁹ כי אין דברי נכונים, ולא שמת לבך אל מלות "אשר לפנינו", אשר בדברי¹²⁰ למען דעת על פיהן, כי אך אל התנחומא אשר לפנינו דברי כוננו, ולא אל התנחומא אשר ה' לפני הקדמונים, ולשוא הכבדת מלין¹²¹ בזה.

ב) צדקת בדבריך על יסוד דרש ה' פסיעות, אבל לא בדבריך על יסוד דרש ג' פסיעות¹²².

ג) הסריקין אשר בתנחומא¹²³ הם הסריקין אשר בפרשת בן סורר ומורה, סנהדרין ע, ב, עיי"ש ובפירוש רש"י¹²⁴.

ד) תיקונך בפרשת האינו¹²⁵ מועיל אבל לא חדש, וכבר העירו ע"ז המבארים החדשים¹²⁶.

ה) תיקונך בפרשת ברכה¹²⁷ טוב ויפה, וגם אנכי תקנתי ככה על הגליון¹²⁸, ובמקום אחד¹²⁹ הבאתי דוגמאות ממקומות רבים¹³⁰, אשר מובאים בהם פסוקים לראיה, ונחוץ מאוד לההליפם בפסוקים אחרים, וגם בספר האמונות והדעות¹³¹ ובספר חובות הלבבות¹³² מצאתי ככה.

ו) שאלת הלא ספר רות הוא ממדרגה קטנה מספרו¹³³, שהוא מהנביאים, ואיך יספחנו אליו? ולא השיבות אל לבך¹³⁴, כי גם בספר שופטים עצמו יש דברים אשר הם ממדרגה קטנה¹³⁵ ואנכי רמזתי על זה באות ג'¹³⁶: "וגם נביאים ראשונים, אף כי יש בהם רבים שמעולם לא נאמרו בעל-פה, והם א"כ ממדרגת הכתובים¹³⁷", מכלכלים בכל זאת גם דבריהם אשר נאמרו בראשונה, בע"פ ובקהל רב¹³⁸, ע"כ דברי.

ובינה עוד כי פה לא דברתי כתלמודי, ורק כמבקר¹³⁹, ולפי דרך הבקרת לא נופלים הכתובים בקדושה מהנביאים, ואין ביניהם הבדל אחר רק זה אשר אמרתי אנכי, ויותר לא אוכל לדבר על אודות הדבר הזה, פה, ועתה. ועל יתר שאלותיך תשיב לך נפשך אם תלטוש את עיניך, ועתותי טפחות¹⁴⁰ ועבודתי משערות ראשי עצמו¹⁴¹.

ז) ועל אודות הדבור אשר בפירוש רש"י, ברכות¹⁴², כבר העירוני במ"ע מהחכם פרנקל¹⁴³, ומלת "פירוש" נמצאת ג"כ ברש"י לסנהדרין (טו, א, ד"ה א"כ נכתוב) ועוד במקומות אחרים, ואם תיגע תמצא.

(ח) ככתוב בפירוש רש"י נדה¹²¹), כתוב ג"כ בפירוש נדרים, המיוחס לרש"י, סוף פ"ב¹²²).

יפתח לך ה' את אוצרו הטוב ויריק לך חכמה ובינה עד בלי די¹²³), וישמח בך אוהבך, יעקב רייפמן

מכתב רייפמן לזאב חיות, מיום כ"א תמוז תרפ"ו¹²⁴

בשם מושיע חוסים¹²⁵).

יקירי, חכם-לב ונבון-רוח¹²⁶), מו"ה זאב וואַלף חיות.

בת המליטה אשתך, תהי נא לששון ולשמחת לבבך¹²⁷). מכתב הרב שי"ר מצאתי בספר והנו לפניך.

פירוש דברי הראב"ע, בראש ספר ויקרא¹²⁸), כתבתי במכתב אשר בראש ספרי פשר דבר¹²⁹), וי"ל: צריך לקרוא מלת ברית ביו"ד פתוחה ברית, ור"ל כי כמו אשר יתכן להיות אבר אחד באדם בעבור שני דברים, כידוע, ככה יתכן להיות מצוה אחת בתורה בעבור שני דברים או יותר¹³⁰), וכזה ממש כתב הראב"ע, בהקדמתו לפירוש התורה, בסוף הדרך השלישית — אם הוא חכם יפקח את עיניו כי ימצא בתולדות רבים נוצרים¹³¹) כנחיריים והלשון והרגליים, לשני דברים — ונראה לי כי כל המבארים נלחצו בבאור דבריו, בעבור אשר דמו בנפשם¹³²), כי לקח לשון ברית יחיד מספר היצירה¹³³), ובאמת לא כן הוא (עכ"ל רייפמן בספרו פשר דבר).

באגרתך כתבת: אחי הרב החכם הגביר, הוא תלמידו¹³⁴), מו"ה חיים נ"י, אם מורהו הייתי, אי' כבודי¹³⁵), הנה זה שני שבועות אשר שלחתי אליו מכתב בלתי חפשי¹³⁶), על אודות דבר אחד, ולא אבה לקרוא, וישב אלי ריקם, יען מה?¹³⁷), יען אשר יקרו בעיניו¹³⁸) 10 קאָפּיק¹³⁹) ממכתבי הכתוב במליצה נשגבה¹⁴⁰), אשר לא על נקלה¹⁴¹) ימצא משלה — הפללת עזות כזאת? העלה על לבך, כי יש בדור הנאור הזה, כילי כזה, אשר אהבתו לבצע תתגבר ותבליג על כל רגש קודש, על כל תפארת אדם! חשוב אלי מכתבי, נשבעתי באפי¹⁴²) לבלתי כתוב והשיב לאיש עד אשר עוקנהו שבעתיים¹⁴³), לדעתו, מה הוא ומה תכונת נפשו!

דברייך על הזמירות נכונים¹⁴⁴), אולם עוד צריכים תיקון, ועתה ממרבית מצוקותי נשגבה ממני לתקנם¹⁴⁵), ודברייך על הפסיקתא¹⁴⁶) נראים נכונים, אבל לא אוכל לגזור אומר¹⁴⁷), כי כן הוא, בעבור כי אין הפסיקתא לפני.

הספרים אשר דרשת אשלח בשבוע הבא עלינו לטובה אל ברומאן¹⁴⁸), ואתה תשלח אליו את כל¹⁴⁹) ספרי אביך וביחוד את הספר על התרגומים¹⁵⁰).

אוהבך ומוקירך, יעקב רייפמן

מכתב רייפמן לזאב חיות, מיום ד' אלול תרפ"ו

בשם מושיע חוסים.

ידידי חכם-לב ונבון-רוח מו"ה זאב וואַלף חיות.

שני ספרי אביך באוני תמול עם מכתב קטן מעמך. עבודתי וצרותי הרבות לא תתנינה אותי להגות בספרים האלה. אולי בחגים הבאים עלינו לטובה, יהי' לאל ידי¹⁵¹ להגות במו¹⁵².

הא לך מכתבי לאחיך¹⁵³, ויהי נא חסדך לשלחו אליו עד מהרה.

ידידך הכותב בחפזו, יעקב רייפמן

יום ד' אלול תרכ"ה, זאמושץ.

(אמר המעתיק: בשולי המכתב הי' רשום — אולי ע"י שאול חיות — שהכתבת של וואַלף חיות היתה אז: „העררן יוסף בראף, פיר העררן חיות, אין אפאללא“¹⁵⁴).

מכתב רייפמן לחיים חיות, שהי' עמוף במכתבו לזאב חיות ג"כ מאוצר כת"י הנ"ל

חכמי לב, מה זה אשר אשמע קול רעש גדול¹⁵⁵, להקיץ נרדמים¹⁵⁶, שכבר מתו! ולהקיץ נרדמים, אשר המה חיים עדנה¹⁵⁷ גם קול דממה דקה¹⁵⁸ לא אשמע! הרפאים יציצו¹⁵⁹, ואשר נשמה באפו יבולו¹⁶⁰? שוכני דומה יקומו¹⁶¹ ושוכני ארץ הומיה¹⁶² כנפל בני עולה יפולו¹⁶³? ספרי ישיני אדמת עפר¹⁶⁴ כפנינים יבוקשו, וספרי חי חי כנצר נתעב¹⁶⁵ נעזבים?

ומה זה אשר הדור ההוא לא יעריך ספר לפיהו, רק לפי בעליו? כי יקרא עליו שם דגול מרבבה¹⁶⁶, אבן חן הוא בעיניו¹⁶⁷, יענדהו עטרות לראשו¹⁶⁸, גם באין בו כל רוח¹⁶⁹, וכי יקרא עליו שם חדל גדולה ותפארת, יקל בעיניו מאד¹⁷⁰, גם בהיותו תוכו רצוף¹⁷¹ חכמת בינה -

ועד מתי תהי' הרעה החולה תחת השמש¹⁷²? להוקיר כל תפל וכל ריר חלמות¹⁷³ אשר בישנים, מכל טוב טעם ודעת¹⁷⁴ אשר בחדשים מקרוב באו¹⁷⁵? ועד אנה יעיק עוני במוטות עולו¹⁷⁶, את שוחר תושיה אשר בתוך עמנו בימים ההם, וישפתם לעפר מות¹⁷⁷, ואיש לא ישים על לב¹⁷⁸ להקים ולהיות צל על יד ימינם¹⁷⁹? איה אנשי חסד¹⁸⁰? הפסו¹⁸¹? ומה שוחרי תושיה שואלים מהם? אך עזר לחוק מליהם בעט ברזל ועופרת¹⁸², והועיל למו או לצאצאי מעיהם?

אולם מה לי ולהמון, מה לי לתור ולדרוש¹⁸³ אחרי תהליכותיהם? אנכי אך אליכם, חכמי לב, אשא נפשי, אך אליכם אטיף שאלתי¹⁸⁴, לא לי, אנשי חמודות¹⁸⁵, לא לי, כי אם לבינה משכו חסד¹⁸⁶, הנכם מודעים לה¹⁸⁷, הנכם מתהלכים יום בחרות ביתה¹⁸⁸, לדעת את שלומה ומה יעשה בה¹⁸⁹, הנכם חפצים בכל לבבכם ובכל גפשכם¹⁹⁰, כי תפרה ותרבה ותמלא את הארץ ותכבשה¹⁹¹, הואילו נא איפוא ושחרו מכחכם בעד ספרי הנכונים לדפוס¹⁹².

ובצפיתי אצפה¹⁹³ כי יעירו ויעוררו תועי"רוח¹⁹⁴ לדעת בינה וללמד לקח¹⁹⁵, יהא לכם עתה למשל שמות ותכונות שלשה ספרים:

(א) משיב טעם¹⁹⁶ — החוברת הראשונה ממנו מכלכלת תשובה על שאלה אחת

בתולדות ביאור ספרי קדשנו (אין דער געשיכטע דער ביבלישען עקסעגעזע), שככה היא, מי הי' הראשון אשר נתן את לבו לדרש ולתור על יסודות ביאור דברי קדשנו (די עלעמענטען דער ביבלישען עקסעגעזע), לערכה לפני הקורא? ומי גילה ראשונה יסוד: מושך עצמו ואחר עמו²⁰⁰, ויסוד תקון ספרים²⁰¹, המובאים בספרי בעלי אסופות²⁰²? ואדני התשובה הוטבעו²⁰³ בביאור הברייתות דל"ב מדות²⁰⁴, כדרך אשר לא עדה²⁰⁵ מבאר ואשר מובילה לנצורות, מרובות תועלת, וידידי קעלער ז"ל²⁰⁶ כתב לי על החוברת הזאת, בשם חכמי וויען, כדברים האלה: ספרך משיב טעם מצאנו באמת טוב ומועיל ואומר חדשות ונצורות הרבה²⁰⁷, ולדעתנו יהי יתד אשר חכמי הדור יתלו עליו את אזניהם²⁰⁸, ע"כ.

והחוברת השניה מכללת תשובה לשואלים, על אודות תכונת ספר שמואל²⁰⁹ ועל אודות פשר הדברים הקשים אשר בו, ועל אודות תרגומו הארמי והסורי, וסמוך לבי²¹⁰ כי בצאתה לאור יאמרו כל חכמי הדור אשר בישראל: לא בא כבושם ההוא עוד²¹¹.

(ב) תעודת ישראל²¹² — פניו מועדות לברר וללבן ולצרף את תעודת ישראל (די בעשטיממונג איוראעלס) שהיא, להיות מקורי (אריגינעלל, אורשפרינגליך) בכל דבר, גם ברוחני וגם בחמרי, מה יקרו רעיו ומה נמלצה לשונו²¹³.

(ג) חקר אבות²¹⁴ — מכלכל הערות יקות על מסכת אבות, ועל פירושה להרמב"ם, על שמונת הפרקים אשר לפניו ואף גם מבוא מחקרי אל המסכת ההיא.

מכבדכם ומוקירכם, יעקב רייפמן

77) בהעב. פובליציסטיק א.ו.א. א, 188, ב, 27 עד 31, ג, 64, 65, נמסר דו"ח מפורט על תרומות דייפמן בכוכבי יצחק, בכורים, בית המדרש, בית תלמוד, השחר. בדעתי להוסיף פה דו"ח מציון, הכרמל, האסיף, אוצר הספרות, כנסת ישראל, הכרם וכנסת הגדולה.

ציון, תר"א. גליון שבט, עמודים 75-76: הערות לתרגום שני למגילת אסתר, ספר רויאל, פירוש לעזרא ונחמיה, המיוחס לראב"ע, ספר היסוד להראב"ע ואונקלוס לבראשית כב, יג. ההערות נמסרו למערכת העתון ע"י אברהם גיגר.

גליון תמוז, עמודים 164-166: הערות לאשר הניא, קרובץ לפורים, במתי מספר (לתענית אסתר), אקדמות, יציב פתגם (לשבועות), המבדיל, במוצאי, צור משלו וברוך ה' יום יום. גליון מניא, עמוד 184: הערות על אנא בכח, המנהג לטבל את האצבע ביין ולהטיף מחוץ לכוס בליל הסדר בעת אמירת עשר המכות, יחס כמה אנשים ל"תוכחה" ותשליך (על האחרון עיין בציון, תר"ב, ע' 48).

גליון אלול, עמודים 196-198: הערות על תרגום מגילת אסתר ותרגום מגילת קהלת.

ציון, תר"ב. גליון סבת, עמודים 61-62: אגרת בקרת על ההגדה של פסח (ע' בהמגיד, תרנ"ג, גליון 15). גליון שבט, עמודים 68-72: אגרת בקרת על ההגדה של פסח.

גליון תמוז, עמודים 152-155: מכתב מרביעי בכסלו, משברשין, בשם רע יקר, בו דן על רעיון הבקרת האמיתית, מסתייע מהראב"ע (שמות ב, כב), מהרמב"ם (אגרת תימן, מכתבו לחכמי מרשיליאה) ומהרשב"ם (שמות ד, י).

גליון מניא, עמודים 164-166: המשך — דן ג"כ על הספרים החיצונים ועל המסכתות הקטנות. גליון אלול, עמודים 178-184: המשך — בדרך אגב באר את דברי הירושלמי, מגילה פ"ב, בענין קריאת המגילה לילה ויום, על ההבדלים שבין הבבלי והירושמי, הודיע ג"כ על ספרו התבנית ועל הסבות הו"ל, כל זה נזכר כבר בהערה 55 ולמען השלימות הבאתים עוה"פ.

- הכרמל, שנה א. גליון 25, עמוד 199: הערה למגילה כד, ב, במשנה: האומר איני עובר וכו' הוא הגיה אני במקום איני. ויזין בהכרמל, שנה ה, גליון 5, עמוד 38.
- גליון 30, עמודים 240-238: ב"ג (בר גולדברג, עיין עליו באוריענט, 1844, גליון 33, עמוד 253, מספר 10) ענה לרייפמן על מכתבו (מיום י"ט תמוז, תר"ך) והבטיח להמציא לו העתקים וחידושים שונים. שלח לו ג"כ הקדמת הראב"ד לתו"כ והעתק דברי אסף בן ברכי' ויותנן זבדא, הרופאים, לבניהם. המכתב הגיע לרייפמן במוצאי יו"ה"כ.
- גליון 31, עמודים 246-245: תשובת רייפמן לבי"ג, בה שלח לו י"ח הערות לספרו של ל. דוקעס (עין בליט. בל. ד. א. 1844, גליון 33, טורים 514-521). כ"כ הודיע לו על הערותיו למלת ההגיון ששולח לו.
- גליון 36, עמוד 288: על מלת ההגיון.
- גליון 38, עמודים 307-306: המשך.
- גליון 42, עמודים 340: על מספר ספרי קדשנו.
- גליון 44, עמודים 358-357: המשך.
- גליון 45, עמודים 364-363: המשך.
- גליון 46, עמודים 370-369: תולדות החכמים.
- גליון 50, עמודים 403-401: המשך (הערה לזה בשנה ג, גליון 24, עמודים 191).
- הכרמל, שנה ב. גליון 8, עמוד 64: הערות מהשר העדלמי על רייפמן (במספר ספרי קדשנו).
- גליון 10, 79-80: מכתב רייפמן לבי"ג (בקשהו להמציא לו רשימה מספרים טורים, במיוחד התרגום הסורי על משלי. עיין בעברי אנכי, שנה א, גליון 2, עמודים 15-16, מואב תיזת).
- גליון 11, עמודים 87-88: הדגשתו של רייפמן שמדרש במדבר רבה (וגם תדשא) הוא מסודר של רבי משה הרשך ומפרי רוחו, עיי"ש.
- גליון 12, עמודים 95-96: המשך — מוסיף שהתנתומא אשר לפנינו נתחבר אחרי תקופת רש"י והרמב"ם עיין בהערה 53 לפנינו, ג"כ דן על תפלת אדון עולם ומחברה (עי' בליט. בל. ד. א. גליון 24, 1842, עמוד 376).
- גליון 13, עמודים 103-104: הערות על תפלת יגדל (עי' בליט. בל. הג"ל, גליון 24, עמודים 376-377, בדברי רייפמן).
- גליון 14, עמוד 112: תקון בנוסחה של מאמרו של ר"א הגדול (כל העוסק בפרק שירה בעוה"י זוכה לאמרה בעוה"ב) ובמקום פרק הגיה פרשת, כי רק אז נבין את הראיה שהביא מהפסוק: או ישיר משה (לעתידי), כ"כ דן שם על טעם ההפסרה. לבסוף תשובת ב"ג אליו (התוצל שה"י חולה ע"כ לא הספיק להמציא לו העתקים וחידושים).
- גליון 15, עמודים 119-120: המשך ממכתב ב"ג (לא קבל את הערות רייפמן למלת ההגיון).
- גליון 19, עמודים 150-151: תשובת רייפמן לשר העדלמי (שבגליון 8) והערות על בן סירא.
- גליון 20, עמודים 159-160: המשך, בעיקר על בן סירא.
- גליון 21, עמוד 166: המשך, בעיקר על בן סירא.
- גליון 30, עמודים 243-244: הערות על הערוך.
- גליון 33, עמודים 271-272: הערות על הספר ארחות צדיקים (ספר מדות) ומחברו.
- גליון 34, עמודים 278-279: המשך.
- גליון 44, עמוד 362: תשובת השר העדלמי.
- גליון 46, עמוד 378: המשך.
- גליון 47, עמוד 386: המשך.
- גליון 48, עמוד 402: המשך.
- הכרמל, שנה ג. גליון 3, עמודים 22-24: המשך תשובת השר העדלמי.
- גליון 6, עמודים 46-47: בקשר להמליץ, ב, גליונות 36, 38, בענין הברכה על הנרות בערב שבת, ובעיקר בענין ט"ו באב.
- גליון 8, עמודים 63-64: תשובת רייפמן לשר העדלמי.
- גליון 9, עמודים 71-72: המשך.
- גליון 10, עמודים 78-79: המשך.
- גליון 11, עמודים 87-88: המשך.
- גליון 12, עמודים 95-96: המשך.
- גליון 13, עמוד 104: המשך.

- גליון 14, עמודים 111-112: סדר כתבי הקדש והסכר המושג כתובים.
 גליון 15, עמודים 118-119: המשך.
 גליון 16, עמוד 128: הערות על רייפמן (שבגליון 15, עמוד 188, כתב שהגאון מהר"א פולדא, בפירושו לירושלמי ברכות ב, א ד"ה וכי עלתה על לב דוד שהוא חי לעולם). רייפמן טען שראית ר"א פולדא מהפסוק ימי שנותינו בהם שבעים שנה, אינה הולמת, כי תפלה זאת היא של משה דבנו ולא של דוד. בקרו אותו גם על מה שכתב, שם, אות ט, בקשר לשמואל (ועיין לפנינו בהערות 71-66).
- גליון 18, עמודים 14-143: המשך למכתבו לשר העדלמי.
 גליון 20, עמוד 159: המשך וסוף.
 גליון 26, עמודים 207-208: שש הערות בקשר לספר שושן סודות.
 גליון 28, עמוד 224, מכתב לאליעזר אפרתי (הערה ברמב"ם, יד החוקה, ת"ת, א, ג; ירימיה כג, ט).
 גליון 30, עמוד 240: תשובה לגליון 16.
 גליון 33, עמודים 266-267: בענין יציאה במחולות ביום הכפורים.
 גליון 34, עמוד 256: המשך — יש שם אי סדר בדפים.
 גליון 36, עמודים 286-287: המשך.
 גליון 37, עמודים 295-296: המשך.
 גליון 38, עמודים 302-303: המשך.
 גליון 39, עמודים 314-315: המשך.
 גליון 42, עמוד 340: על ר' יהודה בן בלעם.
- הכרמל, שנה ד. גליון 9, עמוד 72: מודעה על ספרו מועדי ערב, וילנא תרכ"ג. אולי הוא חקוי מהמארגענ' שטונדען של מגדלסוהן (רייפמן הרצה לפני יחידי סגולה בכל ליל שבת, ומהרצאותיו אלו נוצר הספר). שם נזכרים ג"כ דברים שצווייפל ושרשפסקי הביאו בשמו.
- גליון 13, עמוד 106: על הספר צל העולם מר' מתתיהו דלקרוט.
 גליון 15, עמוד 142: על פירוש המשניות למסכת אבות (מהרמב"ם).
 גליון 16, עמודים 131-132: המשך.
 גליון 17, עמודים 143-144: המשך.
 גליון 18, עמוד 152: המשך.
- גליון 48, עמודים 397-398: הערות על טובלי שחרית, שבסוף מסכת ידים; לסנהדרין ע"א, א; סדר תנאים ואמוראים, סימנים ע, עב; ט"ו הערות לבחינות עולם.
 גליון 49, עמודים 405-406: המשך (וע' בשנה ה, גליון 12, עמוד 100; גליון 21, עמוד 168; גליון 28, עמוד 215).
- הכרמל, שנה ה. גליון 4, עמוד 29: על השפה העברית אצל עמים אחרים ועל זמן כתיבת מגילת אסתר.
 גליון 5, עמוד 38: דברי רייפמן טובבים לשנה א, גליון 25.
 גליון 6, עמוד 47: רייפמן קצע שחז"ל החליטו פעמים רבות לפי הגסיון.
 גליון 10, עמוד 84: במשלוח מנות, שלו, עמוד 28, תקן רייפמן במו"ג, א, י, בענין פירוש המלה צור. כמו כן הגיה באבות דר"ג, ספ"ב (במאמרו, אור חדש, הצפירה, גליון ו), ועל כל זה מבקרים אותו.
 גליון 12, עמודים 99-100: הערותיו לסדר תנאים ואמוראים וספר יוחסין. כ"כ הערות ר' ח"צ לערנער על רייפמן, בגלל הערותיו לבחינות עולם.
 גליון 14, עמודים 119-210: הערות על תקנות ריב"ז, על ספר הכוזרי, מדרש רבה והסנהדרין.
 גליון 21, עמוד 168: תשובת רייפמן לח"צ לערנער (שבגליון 12).
 גליון 28, עמודים 215-216: המשך — ובתאריך ההוא (ט"ז אייר תרכ"ה) סיים את תרומותיו לשנה ה.
- הכרמל, שנה ו. גליון 2, עמודים 13-15: מאמרו הגדול על הסנהדרין (הרכב, שדה פעולה וכו').
 גליון 3, עמודים 21-22: המשך.
 גליון 4, עמודים 29-30: המשך.
 גליון 5, עמודים 37-38: המשך.
 גליון 6, עמודים 45-46: המשך.
 גליון 8, עמודים 62-64: עבר וארם.
 גליון 12, עמוד 96: המשך.

- גליון 14, עמודים 109-111: ספר תגין.
 גליון 17, עמודים 133-134: המשך.
 גליון 18, עמודים 142-143: מילי זוטרי (רמזי מיטהולוגי באגדות חז"ל).
 גליון 19, עמודים 150-151: עבר וארם.
 גליון 20, עמודים 159-160: מילי זוטרי — הערה לדרבים רבה, פרשת נצבים; משלי חכמים, שבסוף צוואת רבי יהודה אבן תבון; מקנה אברם, שער ד; אסור כלאים ובגדי כהונה.
 גליון 21, עמודים 167-168: עבר וארם.
 גליון 23, עמודים 183-184: מילי זוטרי (מסביר דבריו שפרסם בגנוי ישראל, עמוד 10).
 גליון 24, עמודים 229-230: עבר וארם.
 גליון 25, עמודים 199-200: פיוט השומרונים (יש איסור בדפים).
 גליון 26, עמודים 207-208: המשך.
 גליון 35, עמוד 275: על י"ד דברים ביחס לחג הפורים.
 גליון 39, עמודים 311-313: הערות ובאור המושג; שם המפורש.
 גליון 43, עמודים 342-345: פליטת סופרים (מכתבי ר' יוסף שלמה דילמידיגו, פיוטים לאקדמות, אזהרות).
 גליון 44, עמודים 350-352: מילי זוטרי; מלאכת השיר, עמוד 44; חיי אדם, כלל קלה, בענין עישון סבק.
 גליון 45, עמודים 359-360: המשך — סנהדרין ודיני נפשות בכלל.
 גליון 48, עמודים 384-360: שבוע קניות על נשי דשכנציב.
- הכרמל, שנה ז. גליון 1, עמודים 5-6: מכתב רייפמן לאברהם בער קוידערס בתולדות יהודי כוש.
 גליון 3, עמודים 21-24: ארמי וסורסי בתלמוד.
 גליון 4, עמודים 31-32: המשך.
 גליון 6, עמודים 47-48: המשך.
 גליון 14, עמודים 111-112: רייפמן לקוידערס (הערות לברכות ג, א, בענין האשמורות; תענית כט, א, בעל החוטם נתבקש; שם ל, א, בדיני תלמוד אבליים).
 גליון 16, עמוד 126: המשך בהערות למגילה יב, ב, קרי ל' יהודי, אלמא מיהודה וכו'.
 גליון 18, עמוד 143: המשך בהערות לתענית יא, ריש ע"ב, ברש"י ד"ה כאילו קדוש וכו'.
 גליון 22, עמוד 175: המשך בהערות לגדרים ל, ב, במשנה הנודר מראוי חמה וכו'.
 גליון 23, עמוד 180: על הספר תחכמוני ומחברו.
 גליון 24, עמוד 184: המשך.
 גליון 25, עמוד 189: שאלה בחכמת המשפט, ביחוד על נאמנות העדים.
 גליון 26, עמודים 192-193: המשך. ועיין בהשחר, שנה ג, חוברת ה, ובהכרמל החדשי, תרל"ב, חוברת תמוז, 487-494, וחוברת אב"אלול, עמודים 554-558.
 גליון 29, עמודים 223-224: המשך על תחכמוני.
 גליון 30, עמודים 231-232: רייפמן לקוידערס (הערות לפסחים ח, ב, כל אדם שיש לו קרקע צולה לרגל; רמב"ם, ביד החזקה, הלכות ח"ת, כמו בשנה ג, גליון 28; ענין הכשמים, ציציות ופרחים על מטות המתים).
 גליון 32, עמודים 246-247: המשך (ושם מצטער רייפמן על שחשדו וביישו את החכם בארגעס, בהצופה, להמגיד, שנה יא, גליון 19).
 גליון 34, עמוד 270: תשובה לשאלת רייפמן בענין ארון העדים, גם קטע קטן מספרו חקר אבות.
 גליון 36, עמודים 285-286: מעוז לחכמה (מכתב דומה לזה שכתב לחיים חיות, שלפנינו).
 גליון 37, עמודים 293-294: המשך — מקורות למעוז לחכמה.
 גליון 41, עמודים 322-323: יעקב מאי עבדותיה (התנצלות רייפמן, גם הערות שרשפרסקי על דברי רייפמן בנוגע לתחכמוני) — דברי חז"ל באגדה אינם כפשוטם.
 גליון 42, עמודים 330-331: תשובת רייפמן למבקר ספרו תעודת ישראל.
 גליון 44, עמודים 345-346: הערה בפרשנות (דברים כד, ב; משלי יג, א; איוב ט, ז; יא, טו; סז, יח; כו, ו; לה, י; מא, כד). הזכיר גם את ספרו על אגדות תלמוד בבלי בשם מעיד רות, ואת הדיוואן התלמודי והמדרשי שלו.
 גליון 45, עמודים 353-354: מכתב רייפמן לשלמה בובר (הערות על הפסיקתא).
 גליון 46, עמודים 361-362: המשך — מכתב רייפמן לשלמה בובר (הערות על הפסיקתא) ומוסיף באור נחמד למושג: כותלי מיכתת שעורי.

- גליון 47, עמודים 369-370: רשימה מהספרות הארמית שבידינו (כמו דניאל, פרקים אחדים בספר עזרא), גם הערה אחת בפרשנות, בעמוד 372.
- גליון 48, עמוד 377: המשך לרשימה הנ"ל.
- גליון 49, עמוד 385: המשך להנ"ל.
- הכרמל, שנה ח. גליונות 1, ב, עמודים 6, 5, 14: הערות לירח המועדים (תשרי).
- גליון 3, עמודים 22-23: המשך והערות זק"ש על רייפמן.
- גליון 4, עמודים 29-23: הערות בפרשנות (בראשית ד, י; ה, יב; יד, טו; שמות טז, לד; כא, ה; ח; תהלים לו, ל; סה, כב, כד; פב, ח; פט, מח).
- גליון 5, עמודים 37-38: המשך.
- גליון 6, עמוד 45: המשך ותשובה לשרשפסקי (משנה ז, גליון 36).
- גליון 9, עמודים 69-70: מכתב הורביץ מהורודנה לדברי רייפמן (שנה ז, גליון 49, 385).
- גליון 10, עמודים 77-78: המשך.
- גליון 11, עמודים 85-86: תשובה לזק"ש (מגליון 3) ועוד הערות בעמוד 87.
- גליון 12, עמוד 93: הערות על רייפמן (תשובתו בגליון 22, עמוד 173).
- גליון 13, עמודים 101-102: תשובת רייפמן להערות הורביץ (בגליונות 9, 10).
- גליון 14, עמודים 109-110: המשך.
- גליון 14, עמוד 133: הגדרת המושג: דעת קלה (נשים דעתן קלה).
- גליון 18, עמודים 141-142: תכונות הנשים לפי חז"ל.
- גליון 19, עמודים 149-150: המשך.
- גליון 0, עמוד 159: רייפמן החליט שצריכים לכתב כתבתו (בחולם) ולא בקמץ קטן.
- גליון 22, עמוד 173: תשובה לשרשפסקי בגליון 12.
- גליון 23, עמוד 180: מודעה על ספרו החדש ׀ן צפור ובקשת הקהל לתמוך בו.
- גליון 25, עמודים 198-199: על מהותו של התלמוד.
- גליון 26, עמודים 205-206: מכתב קוידערס לרייפמן והתנצלות רייפמן במכתבו לבארגעס, על שחשד בקוידערס שהוניחו. קוידערס הי' ג"כ מתומכי רייפמן, עיין בהמגיד, תרלי"ה (שנה שמונה עשרה), גליון 45, ע' 406.
- גליון 27, עמודים 214-215: על ברכת הנותן ליעף כח ושאר ברכות.
- גליון 28, עמודים 222-223: המשך ומכתב הורביץ לרייפמן (ע' גליון 13).
- גליון 29, עמודים 229-232: מאמר בשם "דרכי ההמון" והמשך מכתב הורביץ, הנ"ל.
- גליון 30, עמודים 238-239: על רויאל ו"העגולה". בעמוד 240 ישנה תשובה להצופה, בהמגיד, שנה יד, גליון 18.
- גליון 31, עמודים 246-247: המשך תשובת הורביץ.
- גליון 32, עמודים 254-256: המשך ומאמרו של רייפמן על אלדד הדני.
- גליון 33, עמוד 262: אלדד הדני.
- גליון 35, עמודים 271-272: המשך.
- גליון 36, עמודים 279-280: המשך.
- גליון 37, עמודים 286-287: סוף.
- האסיף. תרמ"ה, עמודים 38-49: מאמר בשם שיחת דקלים (בחלק אוצר הספרות).
- תרמ"ה, עמודים 374-384: בבקרת על בית תלמוד שנה ג, מעבירים גם כן את כל דברי רייפמן שהופיעו שם בכור הבקרת (בחלק הספרות).
- תרמ"ה, עמודים 496-503: השתתות.
- תרמ"ה, עמודים 243-254: דברים אחדים (על בן סירא).
- תרמ"ה, עמוד 138: גואלו של רייפמן נגד מבקרו (בהאסיף תרמ"ו) בענין השאלות שבבית התלמוד, שנה ג, עמודים 26-29, 52-59, 71-79, 108-117 (בחלק הספרות).
- תרמ"ט, עמודים 139-141: שלשת הראשים (נשיא, אביבית-דין, חכם), בחלק הספרות.
- תרנ"ה, עמודים 200-206: תולדות רייפמן, על ידי מאילעס, בחלק הספרות.
- אוצר הספרות. תרמ"ו, עמודים 1-20: אהל יששכר (תולדות בעל מתנות כהונה), בראש הספר.
- תרמ"ו, עמודים 87-90: הערות בובר על זה.
- תרמ"ה, עמודים 17-86: הערות רייפמן לספר חובות הלבבות, במדור תורה וחכמה.

- תרמ"ה, עמוד 147 : מגולקן שבה את ה"נוכריקון" של רייסמן, במדור תורה וחכמה.
 תרמ"ה, עמוד 164 : משה כן התורה כנין (חולין קלט, ב) במדור תורה וחכמה.
 תרמ"ה, עמודים 185-193 : כבוד הכמים, מתיסקין לרייסמן, במדור תורה וחכמה.
 תרמ"ה, עמודים 193-195 : ככתב רייסמן לחיסקין, במדור תורה וחכמה.
 תרמ"ה, עמוד 211 : הערות כ"ג, בנוגע להערות זק"ס על רייסמן (עיין בגליון 3, לשנה ה) במדור תורה וחכמה.
 תרמ"ה, 217-216 : ככתב איילר לרייסמן (בנוגע לכיר היחוד), במדור תורה וחכמה.
 תרמ"ט, עמודים 31-41 : כהנא נגד רייסמן, בענין סירוש הראבי"ע לספר משלי, במדור תורה וחכמה.
 תרמ"ט, עמודים 43-55 : סוכרי הכבוא (כבוא התלכוד לכן עקנין), במדור תורה וחכמה.
 תרמ"ט, עמודים 88-89 : הערות ה"ד לעזיניסון ב"שטוקהולם לג"סר דברי, במדור תורה וחכמה.
 תרמ"ט, עמוד 139 : רייסמן תקן בהערותיו לחובות הלבבות, לפי דברי איילר, במדור תורה וחכמה.
 תרמ"ט, עמודים 147-163 : הערות רייסמן לפזכור סיר ליום השבת, ככעל צוק העתים, במדור תורה וחכמה.
 תרנ"ב, עמוד 155 : הערות רייסמן שבכנסת הגולה (ד, 116), תחת בקרתו של בובר, במדור תורה וחכמה.
 תרנ"ב, עמודים 282-285 : רייסמן ענה לכהנא, בענין הראבי"ע למשלי, במדור תורה וחכמה.
 כנסת ישראל, לשפ"ד, ח"א, עמודים 898-899 : הערות לחולדות הרבנים ולשמוש במלים סוררות בפירושו.
 ח"ב, עמודים 132-136 : בקרת על ספרו של עפשטיין, סקדמוניות היהודים.
 ח"ב, עמודים 175-178 : במדור משפט הספרים, הערכה על משלי ישכר.
 ח"ג, עמודים 173-184 : תולדות רייסמן (אוטוביוגרפי).
 ח"ג, עמודים 280-293 : הערות רייסמן לספר האכונות והדעות, לר"ג.
 הכרם, מאוסה תרמ"ח, א) עמודים 137-142 בחלק הספרותי : מאמר על כנחם בן סרוק ומחברתו.
 ב) עמוד 192, בחלק הספרותי : תקון בתרגום הסורי לירמ"י ב. כב.
 ג) עמודים 223-224, בחלק הספרותי : שש הערות שונות (תחת הכותרת : שלשה המה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתיים) :
 1) סוכה לג, א, בבבב"ר ירבי" על ההוס שנקטם ראשו.
 2) ב"מ נט, א, בענין נזי דמחוא.
 3) חולין ה, א, בענין "נצרה קטנה".
 4) חוין צט, ב, בענין ככול ברוב בניד הנטה.
 5) חולין קיא, א, על ענין הכסר אוכלים לקבלת סומאה.
 6) באור המלה סורחח, שבסוף מסכת כלים.
 כנסת הגדולה, לטובלסקי, ח"א, עמודים 85-86 : בינה במקרא (על הערוך, שמות ה, ט : ישע"י ית, ד : קהלת יב, ז).
 ח"ב, עמודים 129-131 : דוגמה קטנה מכננונו של הראבי"ע לתניך והערה לאורני סליד.
 ח"ג, עמודים 90-91 : דברים אחדים הגונעים לחילדות ר"י.
 ח"ג, עמודים 61-96 : שאלות שונות :
 1) יקום שורקן ודיינא דבבא סבו.
 2) על הספר על העולם.
 3) על מסכת פורים ומחברו.
 4) על משנה מרכבה ריחוקאל.
 5) ישיבה בכוכה בליל וביום שטיני עצרת.
 6) הסבר לרש"י, במדבר לו, יא.
 7) מדוע אין כסכת הנוכה כמו שיש כסכת מורים (בגילה).
 ח"ד, עמוד 72 : חיקון טעות בחוכמות יסניב, ליובא לט, ב, בענין : הרי סכבר.
 ח"ד, עמודים 106-116 : מחקרים שונים לתרגום תהלים, הספר לכאסרו בבית תלמוד, שנה ב, ש"ס-סע"ס.
 ח"ד, עמוד 176 : שכת אובר, בקשר לשאלה על ריינא דבבא, הגיל.
 78) לפי תהלים יו, ז : "השלה חסדיך, משיע חוסים".
 79) ע"ס משלי ה, יב : "ודעת מזכות אמצאי".
 80) כנראה שמנחה נשלחה ליעקב.

- (81) כנראה מתארכי הופעת ספרי רייפמן, שהכונה פה היא לספר משיב דבר, שהופיע בויען בשנת תרכ"ו, ועיין לפנינו בהערה 150.
- (82) עיין בהערות 41-48.
- (83) עיין הערות 43, 44.
- (84) גרץ הזכיר את רייפמן בדברי ימי ישראל, חלק חמישי, במקור הגרמני, בעבודו של עפפנשטיין, עמוד 382, הערה 3: "רייפמן הוכיח בראיות ברורות שהפירוש על מסכת מועד קטן, המיוחס לרש"י, הוא מרבנו גרסום מאור הגולה" דברי רייפמן הם במאגנאסטטיוס, משנת 1854, עמודים 229-232 גם בנוגע לתולדות רבנו זרח"י הלוי, בעל המאור, השתמש גרץ במקורות שאספ רייפמן לתולדות ה"ר זרח"י הלוי, פראג תרי"ג (רצנ"ז) על ספרו זה ישנה ב"מאגנאסטטיוס, 1855, עמודים 37-41, ובהבכורים והראיון, מ"ר דוד שיפמן, ירושלים תרל"ט, כנראה מדברי עפפנשטיין שהסמין את דברי גרץ על המקורות האלו, בעמוד 197, הערות 1, 2, ובעמוד 205, הערה 2 (בחלק 1 מדברי ימי ישראל, הני"ל).
- (85) בבאר יצחק, מריב"ל, הארשה תרס"ג, נמצא מכתב מריב"ל לרייפמן מיום ה', ח"י שבט, תר"ג, לזלוקא. באגרות שלשה נמצאים ששה מכתבים משד"ל לרייפמן, לזלוקא (ח"ו), עמוד 815, מספר 335, מיום י"ג אלול, תר"ג; שם, עמוד 826, מספר 341, מיום ט"ו כסלו, תר"ד; שם, עמוד 873, מספר 359, מיום כ"א תמוז, תר"ד. בליט. בל. דעס אוריענטס, משנת 1844, עמודים 481-483 נמצא מאמר ממנו מזלוקא, מיום כ" תמוז, תר"ד. המהר"ץ בדרכי הוראה (עמודים ג, א, בהערה, יו, א, בפנים) הזכירו בכבוד, פעם הזכיר התכתבות ופעם כתם שרייפמן עוררו על עיניו חשוב, והספר דרכי הוראה הופיע בעסקי, ב' דרי"ח אדר, שנת תר"ב. ולפי כל זה ברור, שכשנת תר"ג-תר"ד בלה רייפמן בעיר זלוקא, ואין זה לא ידע על ספרי המהר"ץ, שרובם ראו את אור הדפוס (תורת גביאים בשנת תקצ"ו, עטרת צבי, על כל ששת הלוקי, ת"ר-ת"א, דרכי הוראה תר"ב), עד לאמר: "מספרי אב"ן לא ראיתי כל מאומה" ברשותי נמצא ג"כ מכתב רייפמן למהר"ץ (השגתיו באדיבותו הרבה של ר' ישראל דוד בית הלוי, מתל אביב, המשתדל תמיד להביא לי חומר על המהר"ץ, תודתי אמורה לו גם מפה) משנת תר"ב, על יסוד כל זה קשה לי לכלכל את דבריו. ואולי יש ט"ס במכתב.
- (86) לא עלה בירי המצא את המקום באוריענט.
- (87) הכונה היא לליבוש איזלר, מאיחאנאחיטין, ממשפחתו של בעל בן חנניא (עיין עליו באוצר הספרות, תרמ"ז, עמודים 290-291; תרמ"ח, 216-217; תרמ"ט, עמוד 100; תרנ"ב, עמודים 143-144; העב. פובליציסטיק, א, 43 עד 46, ב, 10, ג, 14).
- (88) מתחנן להרב היסורומי מסעודעין, ליאופולד לעז (אבי עמנואל לעז), שנולד בשנת תקע"א ונ' בערב סוכות תרל"ו, במכתבו לשניאור זק"ש, בכרם חמד, ח"ט, מכתב יד, עמודים 79-75, שפך בו וקלון על הגאון רשכב"ג החתים ז"ל ועל הגאון העצום בעל יריעות שלמה (את שמו לא חתם במלואו רק השתמש בפסיודונים, יב"ם — יהודה בן מאיר, עיין באוצר בידוי השם של שאול חיות, עמוד 143, מספר 2211). ובענין קברו של ר' עמרם, שלעז נגע בו, עיין בהגשר, תרכ"ג, גליון 26, עמוד 107, ויתכן שמשם נבעה הא"הבנה. יתר דברי לעז אינם עומדים בפני הבקורת האמיתית, ועוד חזון למועד.
- (89) הכרמל התחיל להופיע, על ידי רש"י סין, ביום ו' לחודש תמוז, תר"ך. כעשר שנים הופיע כשבועון. בחודש תשרי, תרל"ב, יצא בפנים הראשונה הכרמל החדשי. הרבה גלגולים עברו על העתון הזה ועל עורחו הדגול עיין אצל קלוזנר, בהיסטורי של הספרות העברית החדשה, ח"ד, 131, והלאה.
- (90) מרשימתי המפורסת. בהערה 77, יוצא מפורש שרייפמן הפסיק לתרום מפרי עטו להכרמל ביום ט"ז אייר, תרכ"ה, והמשיך רק אח"כ. כנראה כהרשימה הנ"ל לא תרום רייפמן הרבה גם בשנת תרכ"ז. מזה נראה שמכתבו של רייפמן נכתב בסוף תרכ"ה, ועיין עוד בהערה 45.
- (91) זאב חיות ה"ם מציניין בקורות ועו וגדוליו, כמו שנראה מהרשימה שמסרתי עליו בספרי על המהר"ץ חיות, וכמעט כל העתונים החשובים קבעו מדורות מיוחדים לתולדות. גם רייפמן הרבה לכתוב על תולדות גדולי ישראל, עיין לדוגמה בהכרמל, שנה א, גלינות 46, 50; תולדות ר' זרח"י הלוי ועוד.
- (92) גם המשפס הזה מראה שקרוב לשנה החמישית של הכרמל נכתב המכתב. כמו כן הדגיש רייפמן במכתבו זה, שלא קיבל את פרי המהר"ץ, ובמכתב אחד זלוקא, אשר כבר קבלם, ושם התאריך הוא רביעי באלול, תרכ"ו. כל זאת כתבתי דק שגזע שרייפמן מדבר פה על הכרמל ולא על הכרמל החדשי, שלפעמים מחליטים אותם.
- (93) הספר הזה לא נמצא בקאטאלוגים, ואיני יודע אם ראה אור הדפוס בכלל.
- (94) שאול משרי השירים ב, ח: "מדלג על ההרים", וב, יז: "על הרי בתר".
- (95) במדבר כ"ב, יב: "את אשר ישים ה' בפי אותה, אשר לדבר".
- (96) בריח סיון, שנת תרס"ה, הופיע בעיר ליק, פרוסי, השבועון העברי הראשון, בשם "המגייד". עורכו ה" אליעזר ליפמן סילברמן (נולד י"ז בתמוז תקע"ט — ג' ביום כ"ד באדר תרמ"ב) משנת

הופעתו עד שנת תר"ט, שאו נמסרה הנהלת העתון לידי י"ג. על פעולת בעל המגיד עיין בהמליץ משנת תרמ"ב, גליון 12, עמוד 231; היסט. של הספרות העב. החדשה, קלוזנר, ה' 126 והלאה.

97) אם מעיינים בהמגיד רואים, שבשנת תרכ"ה לא נדפס כלום מרייפמן, בשנת תרכ"ד נדפס רק דבר אחד (על שלשלת הקבלה), בגליון 24, מכיון שיון, ובשנת תרכ"ג נדפסו ממנו שני ענינים: אחד על הגדה של פסח (בגליון 15, מכיון שיון) ואחד על תרגום אונקלוס (בגליון כא, מיום ט' סיון).

98) מדברי קלוזנר, שם, נראה שבעל המגיד התלבט במצב כלכלי קשה ועל כן השתדל למצא חן בעיני הבעלי-בתים, כדי להרבות חותמים לעתון. ורייפמן יודע לנו בבקרתו החריפה נגד מעשים כאלו (עיין לפנינו במכתבו לחיים חיות).

99) עיין בהערות 52, 53 ובדברי רייפמן למשיגיו, בהמגיד, תרכ"ב, גליון 3, עמוד 22, התחיל את דבריו: "סהדי במרומים ועדי במכירי אשר בארץ, כי לא נמהר לב אנכי...". וגם לשד"ל מדוד כערכו (באללגעמינע צייטונג, 1857, גליון 48, עמודים 657-659).

100) בהכרמל, שנה א', עמודים 96-99, כתב רייפמן שהתנחומא אשר לפנינו נתחבר אחרי תקופת רש"י והרמב"ם, ובמאמרו על התנחומא (בית תלמוד, שנה ג, עמוד 184) השתדל רייפמן להוכיח, בהערות 24, 25, 26, שבתנחומא אשר לפנינו ישנם חלקים שלמים הלוקחים מרש"י והרמב"ם. ועיין גם כן בבית תלמוד, ב', 88, בדברי רייפמן, גם בח"ג, 180; ושם 370, בדברי בובר.

101) יתכן שזה מושאל מחבקוק (ב, ו): "ומכביד עליו עבטיס", או בצורה אחרת מאיוב (לה, טז: "בלי דעת מלין יכבר").

102) בשמות רבה פ"ב, ה, נאמר: "ויאמר משה אסורה נא ואראה וגו' ר' יוחנן אמר ה' פסיעות פסע משה באותה שעה, שנאמר אסורה נא ואראה, אבל בתנחומא (הוצאת בובר, אות יג, לשמות ג, ג) ובמדרש הגדול (הוצאת מרגליות, שמות ג, ג) הגירסה היא: ג' פסיעות. ור"ש בובר, שם, הערה עד, החליט, שהגירסה הנכונה היא זו שבתנחומא ולא בשמו"ד, ולא כרד"ל והרש"ש, עיי"ש. ועיין בתורה שלמה, שם, הערה סו. כנראה שזאב חיות הציע לרייפמן את באוריו לשתי הגירסאות ורק אחת מצאה חן בעיניו.

103) בתנחומא, פרשת כי תצא (הוצאת בובר, אות א, לדברים כא, י) נאמר: "אלא הגיעה התורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסופו לגמר נכסי אביו עם הטרקיון, שאכל ושתה עמהם...". ע"ז העיר זאב חיות (דבריו מפורשים בהנשר, שנה ששית, גליון 24, עמוד 96, אות קמו) שצריכים לתקן סקרו ואל טריקין. הוא הסתייע שם מדברי אביו, הגאון המהר"ץ, בהגותו לגטין נו, א (בענין אבא סיקרא, ריש הבריונים, בעת המצור על ירושלים) שכתב שהמלה סיקריקין היא מהשרש סקרא, שפירושו ביונית ורומית: רוצח (כנזכר ג"כ במלחמת היהודים, יוסף בן מתתיהו, יז, ה, שבשם הנה נקראו השודדים, שנשאו חרבות קצרות תחת בגדיהם). ע"ז ענה רייפמן לחיות, שמה שכתוב בתנחומא הוא ג"כ בגמרא סנהדרין (ט, א, במשנה — אכל בתבורת מצוה, היינו אם בן סורר ומורה אוכל את מדת הבשר והיין, שבדגיל עושה אותו לבן סורר ומורה, בסעודת מצוה, אינו נעשה לבן סורר ומורה, וע"ז הסבירה הגמרא, ע, ב, שרק אם אוכל בחבורה שכולה טריקין, או נעשה לבן סורר ומורה). ועיין בהערות רייפמן, בית תלמוד, שנה ג, עמוד 182, אות 8, שדרך התנחומא השתמש הרבה בבבלי.

104) יתכן שרייפמן כיוון לעורר את תשומת לב זאב הצעיר, על ההבדל שבדברי רש"י לסנהדרין (ששם רש"י תרגם טריקין — ריקים, כמו אילן סרק, ריק מפירות) ודבריו לגיטין (ששם רש"י תרגם את המלה סיקריקין בשם רוצח), וממילא אין ראייה מדברי המהר"ץ, כי בגטין מדובר על שרש סקר ואילו בסנהדרין השרש הוא סרק (ועיין במלוגו הגדול של יעקב לוי, ח"ג, עמודים 518, 597).

105) בתנחומא האזינו (הוצאת בובר, אות ב, לדברים לב, א) נאמר: "האזינו השמים ותשמע הארץ, אמר ישע"י שמעו שמים והאזינו ארץ (א, ב), מה ראה ישע"י לומר שמעו שמים והאזינו ארץ, אלא ללמדך שכל דברי הנביאים שוים, משה אמר האזינו השמים וישע"י אמר שמעו שמים". ע"ז העיר זאב חיות (דבריו מובאים בהנשר, הניל, שצריכים לתקן ולכתב במקום שכל את המלה שא"ו, כי באמת מפה נראה שאין דבריהם שוים, וחיות הוסיף עוד שם, שלפי הגירסא שדבריהם שוים, הרי יותר טוב להביא את דברי הפתיחתא לאיכה רבתי, ששם נזכרים שלשה נביאים, משה ישע"י וירמ"י שכולם נבאו בסגנון אחד (משה אמר: איכה אשא לכדי, בדברים א, יב; ישע"י אמר: איכה היתה לזונה קרי' נאמנה, א, כא; ירמ"י אמר: איכה ישיבה ברד, איכה א, א).

106) לא הספקתי לחקור אחרי זה.

107) בבית תלמוד, ח"ג, דבר רייפמן הרבה על ענין התנחומא, ומדבריו הבינותי למה דברי זאב חיות מכוונים: בפרשת ברכה, בתנחומא, כתוב: "ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, מה נתן לו? ר"י בכורה נתן לו, כענין שנאמר: וימכור את בכורתו ליעקב". בזה תקן זאב חיות, והודיע

לרייפמן על זה, שבמקום הפסוק הנ"ל יותר מתאים הפסוק מדברי הימים א ה, א: "נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל", והמלה ויתן הקרובה למלה נתנה שמשנה יסוד ללמוד זה.

108) רייפמן תיקן ככה בבית תלמוד, שנה ג, עמוד 278, הערה 27. והנה המעיין בתנחומא שלפנינו, לא ימצא את כל המאמר הזה, אלא בדברים רבה ימצאו (פרשה יא, א). אך דברי רייפמן עשירים במקום אחר, והוא בבית תלמוד, שנה ב, עמוד 88, אות יא, ובשנה ג, עמוד 186, אות 8, וז"ל שם: "במאד מאד השתוממתי על השערוריה אשר ראיתי במדרשי רבה ותנחומא על ספר דברים, כי הכתוב עליו ברבה צ"ל בתנחומא, והכתוב עליו בתנחומא צ"ל ברבה, הן ביותר הספרים דרך התנחומא להתחיל כל ענין בהלכה, ולא כן דרך רבה, ובספר דברים הוא להיפך, רבה מתחיל כל ענין בהלכה, ולא כן תנחומא, ואין כל ספק אשר לפני הקדמונים ה' כתוב בהם כראוי". ובחלק ג, לבית תלמוד, עמוד 276, לפני הערה מספר 1, הקדים רייפמן לאמר: "עין כל הכתוב ברבה על ספר דברים הוא ממדרשנו כנ"ל, אציגה בזה את הערותיו עליו, ותהי מלאכתי תמה". לפי זה תקנו רייפמן וחיות בדברים רבה, שהוא צריך להיות תנחומא, שה"ל לפני הקדמונים, כי לדברי רייפמן נתחלפו דברים רבה בתנחומא. אך צ"ע, כי אותה האימרה שהיא בדברים רבה, היא ג"כ בבראשית רבה, סא, ו, ובראשית רבה לא נתחלף!

109) בהכרמל החדשי, שנה ג, חוברת ו, משנת 1876, עמודים 289-298, נמצא מאמרו של רייפמן בשם: על התמורה, המתחלק לשלושה תאים: חלופי פסוק בפסוק, חלופי מלה במלה, חלופי גברא בגברא. חלקו השני נתפרסם ג"כ בהמגיד (תרכ"ב, גילון 24, עמודים 190-191), שנמסר דפוס על ידי גורלאנד, שנתכבד בחידושים אלו מרייפמן (שנשלחו אליו על ידי רש"י פינ, עיי"ש).

110) רייפמן מביא שם י"ז דוגמאות, ולטובת הקורא שקשה לו להשיג את הירחונים (אני יודע מנסיוני אני אפרוט את כולן, בקצור:

1. ברכות סא, א: אלא מעתה גבי אלקנה דכתיב, וילך אלקנה אחרי אשתו? פסוק כזה אינו בתנ"ך והרש"ל כבר תקן והביא את הפסוק משופטים (יט, ג): ויקם אישה וילך אחרי.
2. ברכות יד, א: כל המתפלל ואח"כ יוצא לדרך, הקב"ה עושה לו חפציו, שנאמר צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו (תהלים פה, יד). לדעתו יותר מתאים להביא מאיוב (כב, כדכח: תעתיר אליו וישמעך ונדרך ישלם, ותגור אמר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור).
3. ברכות נו, ב: הרואה באר בחלום רואה שלום, שנאמר: ויחפרו עבדי יצחק בנחל וימצאו שם באר מים חיים (בראשית כו, יט). לדעתו, הפסוק משיר השירים (ד, טו): מעין גנים באר מים חיים, הנאמר על שולמית, ששמה נגור מהמלה שלום, מתאים יותר לענין.
4. ביומא עא, א: כי אורך ימים ושנות חיים יוסיפו לך (משלי ג, ב). . . ואח"כ מביאים שם את הפסוק: אליכם אישים אקרא (משלי ה, ד), ועי"ז רש"י אמר: בראש פרשת ושנות חיים הוא וכו', שזה קובע לפי רייפמן, שרש"י מדבר על פסוק במשלי (ט, יא): כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים, הכתוב אחרי אליכם אישים אקרא. ועיין בהערות שבשולי הגמרא, שנחקו בזה.
5. יומא פו, א: גדולה תשובה שמביאה רפואה לעולם, שנאמר ארפא משותבם (הושע יד, ה). לפי רייפמן יותר מתאים להביא את הפסוק מירמ"י, שקדם להושע, שכתוב בו אותו הרעיון: ארפה משותבותיכם, ג. כב. לשי"ס לב. שבירמ"י הכתיב הוא רפה ולא רפא! אך רייפמן מצא סמך בילקוט!
6. גדרים צ, א: אין הבעל מפר א"כ חל נדר, דכתיב: וחפרה הלבנה (ישע"י כד, כג). הפסוק במדבר ל, ט (והפר את נדרה אשר עליה) יותר קולע, וכן הוא ברא"ש.
7. עבודה זרה סה, א, הביא רב פפי פסוק מתהלים (מה י: בנות מלכים ביקרותיך וגוי) מה שקשה מאד להסביר את הענין הקודם על ידו, ויותר ה' מתאים הפסוק — כבירושלמי, שם, פ"ב, סוף הלכה א' — מישיע"י מט, כג: והיו מלכים אומניך ושרותיהם מניקותיך, אפים ארץ ישתחו לך ועפר רגלך ילחכו, וידעת כי אני ה' אשר לא יבושו קוי, כי מהפסוק הזה יכולים להסביר את אשר קרה לרבא עם בר ששך, עיי"ש.
8. במדרש איכה, על הפסוק: תבא כל רעתם לפניך (איכה א, כב), חטאו ברגל דכתיב, כי רגליהם לרע ירוצו (משלי א, טו). לדעתו יותר מתאים הפסוק הדומה מישיע"י נט, ז, המדבר על כל העם.
9. במדרש איכה, על הפסוק מי ירפא לך (ב, יג): מי שאמרתם לו שירה על הים, זה אלי ואנוהו, הוא ירפא לך. לפי המתנות כהונה, בשם ספר ישן, יותר קולע להביא את הפסוק: מי כמוך באליהם.

10. במדרש קהלת, על הפסוק כי ברוב חלומות (ה, ו), אף התענית — שגם או שומע לך — שנאמר, יענך ד' ביום צרה (תהלים כ, ב), המתאים ביותר הוא הפסוק מדניאל (י, מב) : כי מן היום הראשון אשר נתת את לבך להבין ולהתענות לפני אליקך נשמעו דבריך.
11. במדרש משלי, פרשה א, החכמה בלב, דכתיב נתת שמחה בלבי, ואין שמחה אלא חכמה... עכ"ל. כרוז שהמחבר שהתחיל ידע מן הפסוק בשמות (לו, ב) : נתן ה' חכמה בלבו ; או שם לא, ו ; ובלב לב חכם לב נתתי חכמה), אלא שהמקום דורש תיקון (ועיין רש"י לברכות סא, א, ד"ה והלב יבין).
12. במדרש משלי, פרשה יא, נסמך למשלי כח, יד (אשרי אדם מפחד תמיד), וברור שצריכים לתקן את ההלים קיט (אשר תמימי דרך), כי רק אז יתאים הענין והמקום, שהרי רוצה להביא ראיה ששלמה מתנבא כדרך שאביו התנבא, ואם יביא את הפסוק אשרי תמימי דרך, יתאים גם הפסוק ממשלי יא, כא : ורצונו תמימי דרך !
13. במדרש שמואל, פרשה ב, על הפסוק ונתת לאמתך זרע אנשים (א, יא) : אנשים צדיקים, כמה דאת אמר : ועמך כולם צדיקים (ישעי' ס, כא). במקום הפסוק הזה הי' יותר מתאים הפסוק ממלכים א, ב, לב : בשני אנשים צדיקים. ועיין במדרש שמואל וברש"י על המקום.
14. באמונות ודעות, מאמר עשירי : ומי שאינו מכיין אליה (אל החכמה) ולא מבינה, כאילו אינו מבינה אדם, וכמו שאמר כי לא יבינו אל פעולות ה' וגו' עכ"ל, הפסוק הנכון הוא : אדם ביקר ולא יבין נמשל כבהמות נדמו (תהלים, סוף מזמור מט).
15. בפירש"י על ברכות (אב, ב), ד"ה עול מצוחת) : ושמתם את כל מצוחי, במקומו צריכים לאמר, וזכרתם את כל מצות ה' ועשיתם אותם, שכתוב קודם.
16. שם נה, א, ד"ה ראה קראתי בשם, צריכים לתקן ולכתוב במקומו : ראו קרא ד' בשם, המובא שם על הענין של אין מעינידין פרנס על הצבור וכו'.
17. בספר כד הקמח (מלת גזילה) : וכן אמר הנביא ע"ה : הוי בונה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט, וכתיב בתר הכי, אבן מקיר תזעק וכפסי מעץ יענוה. כל זה קשה, כי החלק הראשון (הוי) הוא מירמיהו (כב, יג) והחלק השני (אבן מקיר) הוא מחבקוק (ב, א), ואיך שיך לאמר : וכתיב בתר הכי ? אלא בודאי במקום הוי בונה, צריכים לכתוב הוי בוצע בצע, הכתוב ג"כ שם חבקוק, שני פסוקים לפני אבן מקיר תזעק.
- 111) עיין בהערות 109-108.
- 112) שם, שם.
- 113) לפי מסורת חז"ל (ב"ב יד, ב) כתב שמואל את ספרו ומגילת רות וספר שופטים. וכנראה שהשואל לא הבין איך אפשר לספח לנביא. ספר שהוא מהכתובים. ברור שאותה השאלה היא ג"כ ביחס לירמי הנביא שכתב את ספרו ומגילת איכה (ב"ב טו, א) ועיין באברבנאל, בהקדמתו לנביאים ראשונים, שמספח בשאלה הזאת ג"כ (ועיין ג"כ בהגדה, ד, 5 עד 26, ה, 56 עד 69).
- 114) ע"פ דברים ד, ט : והשבות אל לבבך.
- 115) ועיין ירושלמי מגילה ג, א, בענין הגדרת נביאים וכתובים.
- 116) בהכרמל, שנה ג, גליון 14, עמודים 111-112, ובגליון 15, עמודים 118-119, ואלו דבריו שם : כנוי כתובים לספרים האלה (רות, תהלים, איוב, משלי, קהלת, שיר השירים, קינות, דניאל, אסתר, עזרא ודברי הימים) הוא בעבור היותם אך כתובים על ספר ולא נאמרו בע"פ גם ליחיד וגם לקהל, אבל הספרים אשר בשם נביאים יכנו, נאמרו למבראשונה בע"פ, ולא ליחיד לבדו, כי אם גם לקהל רב. וגם נביאים ראשונים וכו' (כבפנים). כל זה, בעמוד 112, אות 3, שם.
- 117) ועיין ירושלמי מגילה א, ה, בדברי ר' יוחנן, ובמשנה ידים ג, ה, וברש"י לשבת קטו, א, על כתיב.
- 118) ועיין ברש"י למגילה ג, א, בהגדרתו את הנביא, שלכאורה מתאים לזה.
- 119) ואם אמנם רייפמן לא יצא נקי מבקורת האדוקים, והערה כזו : "לא דברתי כחלמוני אלא כמבקר" מטילה צל שחור על עצם גישתו, מ"מ לשבתו אביא שני מקורות מספריו, איך הוא מסביר לעצמו בקורת : 1) בסוף ספרו "אור בקר" (ברלין תרל"ט) כתב : הנה בשלש הפרקים ההם פתחתי כל שערי בקרת ועלי עוד להגיד מי יכשר לבא במו ואמר : לא יכשר לבא בהם אך הולך לאטי במשפטי ומתמהמה הרבה בחקרי לבו ומגמתו הראשית בהם היא רק לדעת ולא להודיע, לראות ולא להראות, למצא האמת ולא למצא חן וחסד. כי הבקרת היא סם חיים ואף גם סם מות, סם חיים למאחרים עליה, וסם מות לרצים שבים בה כבוק. בידי הראשונים היא נר חופש כל חדרי תעלומה למצא האמת, ובידי האחרונים היא כשיל וכלפות להלום כל קדש ומערצה לסעף כל פארה אשר בעדן גן דתנו. 2) בספר העדות ישראל (ברלין תרכ"ח), עמוד 15, אות י, כתב בזה"ל : עתה, אליכם, מתקני דת (רעפארמאטערען)

אקרא! אחרי כל הדברים אשר נדברו עד כה, מה עליכם לעשות, ומה האמת אשר שמתכם לנושאי כליה שואלת מעמכם? אך לנתוש ולהאביד כל זמורת זר וכל סורי גפן נכריה מכם דת משה וישראל, ולעקור ממנו כל אמונה וכל דעה וכל מנהג אשר מי התורה לא נגדלו ומהם התורה והמסורה לא רוממתם, ולהזהיר תמיד את עמכם להיות מקורי ולא העתיקי, אך זאת עבודתכם, אך זאת כהונתכם. ולא כאשר ידמו רבים מכם בנפשם להפך, כי תקון הדת היהודית הוא רק בלכתה בדרך הדתות האחרות, וכי אן כזה יפצאו המחוקקים בה חן ושכל טוב בעיני בעלי הדתות האחרות! לא כן הוא, אין זה כי אם תקון תאומם, אבל הדת היהודית עוד חרב תחרב בו מעט מעט עדי שתותיה יהרסון, ובני בריתה לא יפיקו חן וחסד מבני ברית אחרת כנ"ל. ינסו נא המתקנים האלה וימששו בנחת את כל כלי בתי נפשם ויראו, כי אין במו רעיון ומומה לתקן הדת, רק לתקן תאומם ההרוסה והחרבה מכבר משא העדות והחקים והמשפטים אשר בדת היהודית יותר מכל הדתות האחרות, וכי אך תשוקתם לפרק עול תריג מצות מעל צוארם היא וטוד תיקוניהם ושינוייהם, לא חקרי בינה ולא חקקי שכל... ועיין לעיל הערה 18.

(120) שאל משהלים (לט, ו): טפחות נתת ימי; (לא, טז): בידך עתותי.

(121) משם מ, יג: משערות ראשי עצמו.

(122) חפשי במאנאטסשריפטען משנות 1851-1866, וגם בציטשריפט פיר די רעליגיעזען אינצע רעסען דעס יודענטומס, 1864-1866, וטרם מצאתי את המקור שרייפמן ציין סה, בוודאי עברתי בחפזון, ואל יאשם יעקב.

(123) שם.

(124) במסכת נדה לא, א: "והיינו דאמר ר' יוחנן, מאי דכתיב וישכב עמה בלילה הוא, מלמד

שהקביה סייעה באותו מעשה, שנאמר ישכב חמור גרם, חמור גרם לו ליששכר". ועיין פירוש רש"י: "הוא, קוב"ה, סייעה שנטה חמורו של יעקב לאהל לאה, ואותו הלילה של האחרות ה"י, עכ"ל. על זה שואל חיות (הגשר, שנת תרכ"ו, עמוד 60, אות נח) שלפי רש"י יוצא, שחמורו של יעקב נטה בהשגחה עליונה לאהלה של לאה, ללא כל פעולה מצד לאה, ורק אחרי כן יצאה היא לקראת יעקב, אחרי שהחמור הגיע לאהלה, ואילו מדברי בראשית רבה ויחי צט, י, נראה שנהיית החמור — שלא סר מן הדרך בכוח לאהלה — הוציאה את לאה מאהלה ובאה לקראת יעקב להזמינו לאהלה? ומדברי הפסוק (בראשית ל, טז) מתברר יותר כבראשית רבה, שהיא יצאה והזמינה אותו, כאילו לא הי' כל סימן שיעקב התקרב לאהלה!

(125) על זה ענה רייפמן (וחיות מביא שם את דברי רייפמן הנאמרים פה) שגם בפירוש לנדרים, המיוחס לרש"י, כתוב: "יששכר חמור גרם, חמור גרם ליששכר שגולד, אותו חמור שהי' יעקב רוכב, שטנה לאהל לאה". ומהו הסיק חיות את המסקנה שהפירוש לנדרים איננו מיוחס אלא בוודאי הוא מרש"י (וזה דלא כדעת הגאון המהר"ץ, בשו"ת שלו, בח"ב, סימן ה, האומר בפירוש שהפירוש לנדרים הוא בהחלט לא מרש"י, עיי"ש). ועיין במאמרו המאלף של ה"דר ברלינר (שנדפס מחדש ב"ספר רש"י, ירושלים תש"ו, עמודים קלטיקם) ובחולדות רש"י, לצונץ.

(126) לפי מלאכי ג, י: והירקתי לכם ברכה עד בלי די.

(127) המכתב הזה, כקודמו, נכתב לזאב חיות מזאמזשן, ששם התעכב רייפמן באותן השנים (עיין הכרמל, שנה ג, גליון 28, עמוד 224; שם, 315-339, מעשירי בטבת תרכ"ג; שם, שנה ד, גליון 48, 397-398, משנת תרכ"ד; בסוף ספרו, משיב דבר, עמוד 68, חתם בזאמזשן, ביום ג' ויחי, תרכ"ה; שם תרכ"ה, גליון 17, עמוד 144; שם, תרכ"ה, גליון 35, עמודים 275-276; שם, גליון 43, עמודים 342-345, מליג למבי"י).

(128) בחירת הפסוק הזה מפגינה ג"כ על מצבו!

(129) שאל ממשלי טז, כא: לחכם לב נבון יקרא.

(130) אגב אציין שלרייפמן לא היו בנות ורק בן אחד (ר' נתן רייפמן, דומ"ץ בלובלין) ירש את שמו, ולפי דברי רייפמן (האסיף, תרנ"ד, עמוד 205) הי' בעל כשרון יוצא מהכלל.

(131) ויקרא א, א, בהראב"ע: "מצאנו ברית יחיד בעבור שני דברים, גם יתכן להיות מצוה אחת בעבור דברים רבים", עכ"ל.

(132) י"ל בוחרשה, תר"ה. הספר כולל כ"ב באורים בענינים שונים. ועיין באוצר הספרות, ג, 88, בחלק דברי תורה וחכמה.

(133) עיין בשו"ת המהר"ץ, ח"א, סי' ס (לרייפמן) ובשו"ת הרשב"ן, חאו"ת, סימן קמו, בענין זה.

(134) עיין ביהל אור, לרבי יהודה ליב קרינסקי, במחוקקי יהודה שלו על הראב"ע, להקדמת הראב"ע לבראשית, הערה 18.

- 135) כן היא דעת שלשת הבאורים שבספר מרגליות טובה: המקור חיים, האהל יוסף והמוסט. ספר יצירה, הוצאת גראסבערג, לונדון תרס"ב, בעמוד ז: "יסוד עשר ספירות בלימה במספר עשר אצבעות, ה' כנהג ה' וברית יחיד (ס"א יחוד) מכוונת באמצע במלת הלשון ובמלת המעור...".
- 137) זה קרה כאשר רייפמן בלה בואלקוא (כדלעיל בהערה 38), שאו ה' חיים חיות (שנולד בשנת תק"ץ) צעיר כבן י"ג יידיד (נפטר בלבוב, שנת תרמ"ו).
- 138) לפי מלאכי א, ו: ואם אב אני, אי כבודי.
- 139) לא שלם דמי הדאר, ועל המקבל לשלם.
- 140) לפי חגי א, ט: יען מה (אמר ה' צבאות).
- 141) שאול אולי מישעי' לה, ד: מאשר יקרת בעיני נכבדת. או אולי מתהלים עב, יד: ויקר דמם בעיניו?
- 142) פרוטות רוסיות.
- 143) מכיון שראיתי עד כמה מחשיב רייפמן את הסגנון המליצי, החלטתי לעקב אחרי המקורות של כל רמז מליצי.
- 144) על פי ירמ' ה, יד: וירפאו את שבר עמי על נקלה.
- 145) מתהלים צה, יא: אשר נשבעתי באפי.
- 146) הביטוי הזה משמש בתנ"ך סימן ליוצא מן הכלל: לטובה (ישעי' ל, כו; תהלים יב, ז) ולרעה (כמו בבראשית ד, טו, כד; תהלים עט, יב; משלי ו, לא), וע"כ בחר רייפמן במליצה הזאת (?).
- 147) בהערה 77 אנו רואים שרייפמן ה" מומחה לפיוטים, והרבה ממאמריו מלאים הערות מעמיקות עליהם ועל הומירות לשבתות ו"ט, ע"כ פנה חיות אליו בזה.
- 148) לפי דברים ב, לו: לא היתה קריה אשר שגבה ממנו. ודומה בתהלים (קלט, ו): נשגבה לא אוכל לה.
- 149) עיין בהכרמל, שנה ז, גליונות 45, 46, בהערות רייפמן על הפסיקתא, שגם בה ידיו רב לו.
- 150) לפי איוב כב, כח: וחגוד אמר ויקם לך.
- 151) איני יודע פרטים עליו.
- 152) עיין בהערה 85.
- 153) כבהערה הקודמת. ואין ספק שהתכוון לספר אגרת בקורת של המהר"ץ, שהופיע בשנת ת"ד, כארבע שנים לפני שרייפמן הגיע לזולקוא (לפי הנ"ל, בהערה 85). ואם אמנם ששי"ר, במכתבו הארוך, בכרם חמד, ח"ו, עמודים 227-259, נגד אגרת בקרת, כתב שהמהר"ץ הדפיס חלק מספרו מחדש, מכל מקום עיקר הספר לא נדפס פעמיים, ואפילו אם כן, שינויים רבים לא חלו בו!
- 154) לפי בראשית לט, כט: יש לאל ידי לעשות.
- 155) על פי ישעי' מג, ב: כי תלך כמו אש לא תכוה, והשרש במו, הוא כמו בעצם הדבר, ומתאים הנה. והצטרפתי להעיר על זה, אחרי הערה 83.
- 156) כנראה מזה, שזאב חיות פייס את רייפמן והשפיע עליו להחליף את ה"שבעתיים" שלו לארבעים ושנים יום בערך.
- 157) כנראה שזאב חיות עבר לאפאלא, פולין רוסית, בקרבת לובלין, אחרי שהתחתן; בכ"ב אדר תרכ"ז הודיע משם על מות מתונו הרב האב"ד דלובלין, ר' יהושע העשיל אשכנזי (הכרמל, שנה ז, עמוד 259); תחת מאמרו על יהודי ביהם, שם, שנה ז, גליון 4, עמודים 29-30; גם תחת מאמרו על תולדות אבן תבון, מכ"ז שבט תרכ"ח, חתם את שם מקומו זה, בהכרמל ז, גליון 5, עמוד 38. אגב אציין שגם רייפמן בלה שם זמן מה (עיין בהמגיד, שנת תרל"ה, גליון 4, עמוד 32), ששלח משם את פרי עטו: תשובה למשיגו, בעיני התרגום.
- 158) לפי יחזקאל ג, יב: ואשמע אחרי קול רעש גדול.
- 159) רייפמן מתכוון לחברת מקיצי נרדמים. כידוע נוסדה באנגליה, בשנת 1851, חברה בשם חברת מעוררי ישנים (עיין בן חנוניא, חלק תשיעי, עמודים 727-728), שלא שגשגה למדי. אח"כ ייסד עורך המגיד, אליעזר ליפמן סילברמן, בשנת תרכ"ד, חברה אחרת במקום הראשונה, בשם מקיצי נרדמים, שעמדה תחת פיקוחם של גדולי התקופה: הגר"ג אדלר מלונדון, ר' מתתיהו שטראשון מחולנא, שד"ל מאיטלי, יוסף צעדנער, א. כהן מצרפת, מ. סכס מברלין, ואליעזר ליפמן סילברמן מליק. המשביר על כולם, במובן כלכלי, ה' הנדיב הידוע ר' משה מונטיפיורי. בשנת תרמ"ה נחתושה האגודה (מפאריז), הרכבי של: ברלינר, ר"מ שטראשון, הד"ר קויפמן, יאסטרוא, שזח"ה, גינזבורג ודיינבורג (מפאריז), הרכבי מפטרסבורג ואהרנרייך מרומי. רייפמן דבר מרורות נגד החברה הזאת שמעדיפה תמיד את הספרים העתיקים ומוציאה הרבה כסף להדפסתם, ומוניחה לגמרי את הספרים החשיים, שלפעמים עולים בהרבה

על הישגים. יתכן שגם בגלל זאת כעס על עורך המגיד. שהוא ייסדה ועמד בראשה, וכנראה שלא נכנע לדרישת רייפמן בענין זה.

(160) קהלת ה' ב: ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עודנה.

(161) לפי מ"א יט, יב: קול דממה דקה.

(162) שלוב מישע'י יד, ט (עורר לך רפאים — כנוי לרוחות המתים) ותהלים צב, יח: ויציצו

כל וגוי.

(163) שאול מישע'י ב, כב: חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו.

(164) לפי תהלים צד, יז: שכנה דומה נפשי — ולא כל יורדי דומה (ששם דומה שם עצם).

(165) מישע'י כב, ב: עיר הומי'.

(166) כבקינת דוד על אבנר, ש"ב ג, לד: כנפל וגוי נפלת.

(167) מדניאל יב, ב: ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו וגוי.

(168) מישע'י יד, ט: השלכת מקברך כנצר נתעב.

(169) שיר השירים ה, י: דודי צח ואדום גולל מרבבה.

(170) לפי משלי יז, ח: אבן חן, השחד בעיני בעליו.

(171) שאול מאיוב יג, לו: אעגדהו עטרות לי.

(172) לפי חבקוק ב, יט: וכל רוח אין בקרבו.

(173) כבבראשית טז, ד: ותקל גברתה בעיניה.

(174) שיר השירים ג, י: תוכו רצוף אהבה.

(175) קהלת ה, יב: יש חולה רעה ראיתי תחת השמש.

(176) איוב ו, ו: היאכל תפל בלי מלח, אם יש טעם בריר חלמות.

(177) תהלים קיט, לו: טוב טעם ודעת למדני.

(178) דברים לב, יז: חדשים מקרוב באו.

(179) ויקרא כו, יג: ואשבר מטת עולכם.

(180) תהלים כב, טז: ולעפר מות תשפתני.

(181) ישע'י נז, א: הצדיק אבד ואין איש שם על לב

(182) תהלים קכא, ה: ה' צלך על יד ימינך.

(183) ישע'י נז, א: ואנשי חסד נאספים.

(184) תהלים יב, ב: כי פסו אמונים.

(185) איוב יט, כד: בעס ברזל ועפרת.

(186) קהלת א, יג: לדרש ולתור בחכמה.

(187) איוב כט, כב: עלימו תטוף מלתי.

(188) דניאל ט, כג: י, יא, יט: איש חמודות.

(189) תהלים לו, י: משך חסדך ליודעך.

(190) משלי ז, ד: ומודע לבינה תקרא.

(191) תהלים קטז, יט: בחצרות בית ה'.

(192) אסתר ב, יא: ובכל יום ויום. . . ומה יעשה בה.

(193) דברים יא, יג: בכל לבבכם ובכל נפשכם.

(194) בראשית א, כח: פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה.

(195) גם בבית תלמוד (שנה ג, עמוד 332) ובהכרמל (שנה ז, גליון 34, עמוד 271) פנה רייפמן

בבקשה לקהל שימצאו לו גואלים לספרים המוכנים לדפוס.

(196) איכה ד, יז: בצפיתנו צפינו אל גוי לא יושע.

(197) ישע'י כט, כד: תעי רוח בינה.

(198) שם, שם, ורוגנים ילמדו לקח.

(199) נראה לי שהספר הוא משיב דבר, שהופיע בוועין בשנת תרכ"ו, ואולי יש טעות סופר

בהעתקו של ר' שאול חיות.

(200) בעמוד 20 הדגיש רייפמן שהמפרשים הראשונים בארו שמונה (רבוי, מיעוט, רבוי אחר

רבוי, מיעוט אחר מיעוט, גזירה שוה, מדבר שהוא שנוי, מדבר שהוא מוכיח על חברו, מנגד מליב המדות בדרך דרש והוציאו אותן מפשוטן. מטרת ספרו היא, להחזיר את עטרת הפשט אל שמונה המדות הנ"ל. המדה הכ"ב, הידועה בשם: מדבר שחבירו מוכיח עליו, נזכרה בספר הזה בשם — על יסוד מקורות קדמוניים — מוסף עצמו ואחר עמו, דהיינו: שישנם בפסוק אחד שני חלקים ובחלק הראשון נמצא מעל או שם המשמש לשניהם (כמו: מתן בסתר יכפה אף ושוחד בחק חמה עזה, הפעל יכפה

- משמש לשני חלקים, וכאילו הי' כתוב „מתן בסתר יכפה אף, ושוחד בחק יכפה חמה עזה“¹, הריהו מושך את עצמו וגם את חברו הבא אחריו עמו. והמדה הכיג היא, היא בדיוק ההפך, ששם החלק השני משרת את הראשון ומושכו עמו. ועיין באוצר הספרות, תרמ"ט, עמודים 127-125, בענין זה.
- (201) פה התכוון רייפמן למדה העשירית, בדבר שהוא שנוי, שלועתו כחן בעל המדות לתקונים שהסופרים הכניסום אח"כ. ועיין במתנות כהונה, לבראשית רבה, מט, ז. ועיין במשיב דבר, עמודים 30², 61³, 64, שלועת רייפמן נחה רוח הבקורת ומחקר חפשי על בעל המדות, ועפרא לפומי⁴ בעד זה. ועיין במאמרו של רייפמן בבית תלמוד, שנה ב, עמודים 375-377, שנשלח משברשין, פרשת ויקהל, תרמ"א. ועיין באוצר הספרות, הנ"ל, עמודים 18-14, ובמאגאטסשריפט משנת 1857, עמודים 61-70.
- (202) מקהלת יב, יא: דברי חכמים כרובנות וכמשמרות נטועים בעלי אספות מרעה אחד.
- (203) איוב לח, ו: על מה אדניה הוטבעו.
- (204) עיין בבית תלמוד, א, 220; ציון, תר"א, 145; ליט. בל. 1842, גליונות 17, 18, 19, 22, 24, 5; האשכל, ד, 278; הכרמל שנה ח, גליונות 27, 28; גנוי נסתרות לקבק, ב, 38-44, ועוד.
- (205) עיין באיוב מ, י: עדה נא גאון וגובה.
- (206) נפתלי קעללער, שהויל את הבכורים (בס"ה הופיע שני כרכים, תרכ"ד ותרכ"ה), גולד בשנת 1834, ושחליח בשנת 1865, כמבואר בקינת מהיל עליו, בבכורים תרכ"ה, עמוד 20 רייפמן תרם ביד נדיבה גם לבכורים. בחלק ראשון, עמודים 36-49, הופיע מאמרו: ריש גלותא, ובחלק השני פרסם שני מאמרים: הערות לתנא דבי אליהו (עמודים 59-69) ותכונות בתי כנסיות ובתי מדרשות בימי בעלי התלמוד (עמודים 66-71).
- (207) ישע"י מח: והשמעתין חדשות מעתה ונצורות ולא ידעתם.
- (208) מבוסס על דברים כג, יד (ויתד תהי' לך על אוזן) ויחזקאל טו, ז (יתד לתלות עליו כל בלי).
- (209) עיין באור בקר, ברלין תרל"ט, עמודים 20-31, שם רייפמן מטפל בספר שמואל, אבל בקצור.
- (210) תהלים קיב, ח: סמוך לבו לא יירא.
- (211) מ"א י, י: לא בא כבושם הוא עוד לרוב.
- (212) י"ל בברלין בשנת תרכ"ה, הוא בן 23 עמוד. ועיין בהכרמל, שנה ז, גליון 42, עמודים 330-331.
- (213) תהלים קלט, יו (ולי מה יקרו רעיק א"ל) וקיט, קג (מה נמלצו לחכי אמרתך).
- (214) בהכרמל שנה ז, גליון 34, עמוד 270, הביא רייפמן דוגמה קטנה מספרו זה, וגם בקש שמי שהוא יתנדב להויל את ספרו זה, אל להחליף את ספרו זה בחבורו בשם „חלק מצוה“, שממנו ישנן שתי דוגמאות בבית תלמוד ח"א, 148-152, 171-176.